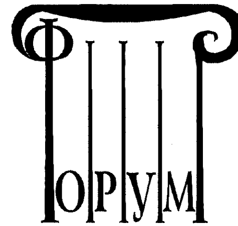

Ле Прынц. Гэбрайка у нацыянальным строі. 1766.

Зьмест

• Нацыянальныя •
• этнічныя •
• культурныя •
• моўныя •
• рэлігійныя •
меншасьці
на Беларусі

Інфармацыйна-культурны бюлетэнь

Лета1997 № 5

Бюлетэнь выдаецца дзякуючы падтрымцы Галяндзкай Амбасады ў Польшчы й Беларусі

Наклад 499 асобнікаў

Выдавец: *„Эўрофорум" — Цэнтар Эўрапейскага Супрацоўніцтва Група па абароне й дасьледаваньню нацыянальных меншасьцяў*

Ад рэдакцыі

аноўныя чытачы! З моманту выхаду перадапошняга нумару прайшоў амаль год. Гэта была вымушаная паўза і зараз мы з радасцю адзначаем, што яшчэ на чатыры выпускі наш часопіс мае гарантаваную крыніцу фінансавання (калі, канечне, у сённяшніх умовах што-небудзь можа лічыцца гарантаваным). Натуральна ўзніклая паўза — добрая нагода для роздуму, тым больш, што апошнім часам у той галіне жыцця нашага грамадства, якая цікавіць дадзенае выданне (абазначым яе як адносіны большасці і меншасці), адбыліся істотныя змены. Пачнем з добрай навіны. У рэспубліцы ў рэшце рэшт створана структура — Дзяржаўны камітэт па справах рэлігій і нацыянальнасцяў — закліканая вырашаць праблемы існавання культурных меншасцяў. Так па меншай меры мусіць быць. Як будзе на самой справе — сказаць цяжка. У былым Савецкім Саюзе таксама існаваў Камітэт па справах рэлігій, галоўным у дзейнасці якога было не вырашэнне, а хутчэй — стварэнне праблемаў для вернікаў і пільны нагляд за імі. Мы шчыра спадзяемся, што з нованароджаным Камітэтам такога не адбудзецца. Нашыя перасцярогі, аднак, грунтуюцца на канстатацыі таго відавочнага факта, што становішча культурных меншасцяў апошнім часам істотна ўскладнілася. І галоўная прычына гэтаму — дзяржаўная палітыка ў нацыянальнай сферы. Гаворка не пра тое, што ўціск меншасцяў абвешчаны мэтай дзяржаўнай палітыкі. Безумоўна, не. Гаворка пра тое, што змена парадыгмы ў нацыянальнай палітыцы свядома ці падсвядома правакуе сітуацыю, калі не адкрытай дыскрымінацыі, дык досыць адчувальнага дыскамфорту. Узгадаем, што на мяжы 80-90-х гг., яшчэ, так бы мовіць, за „савецкім часам", у якасці дзяржаўнай нацыянальнай парадыгмы замацавалася ідэя нацыянальнага адраджэння, якое было абяцанае ў роўнай ступені як беларусам, так і меншасцям. Пры ўсіх хібах гэтай палітыкі, галоўным з якіх з'яўляецца тое, што яе рэалізацыя праводзілася таталітарнай па сваёй сутнасці дзяржавай, адзначым, што яна была цэласнай і арганічна адпаведнай феномену незалежнай дзяржавы. Безумоўна, такая ідэалогія задавальняла не ўсіх, і, у першую чаргу, тых маргіналаў, якія лічылі беларускую мову штучнай, непаўнавартаснай. Адзначым, што ў беларускай гісторыі такі накірунак мыслення вядомы як „заходне-русізм". Тое, што прыйшло на змену ідэалогіі нацыянальнага адраджэння пасля 1994 г. увогуле цяжка назваць нейкай цэласнай сістэмай поглядаў. Яснай канцэпцыі няма. Ёсць эклектычная сукупнасць нярэдка супярэчлівых заклікаў, лозунгаў і цытатаў. І галоўнае — што ніводная з не зусім выразна прамоўленых ды прапісаных інтэрпрэтацыяў ідэяў панславізму, славянафільства і г.д. не можа стаць арганічна адпаведнай самастойнай дзяржаве ідэалогіяй. Таксама не можа быць дзяржаўнай ідэалогіяй ідэя інтэграцыі з Расіяй. Адзінае, што дакладна відавочна — усе гэтыя ідэалагемы ёсць антытэзамі нацыянальнага адраджэння. А гэта, у сваю чаргу, стварае ўмовы для пашырэння „заходне-русізму" калі і не ў якасці дзяржаўнай ідэалогіі, дык ідэалогіі ўхваленай дзяржавай. З гісторыі ж вядома, што „заходне-русізм" — з'ява дастаткова цэласная, што выяўляецца не толькі ў відавочнай антыбеларушчыне, але і ў шэрагу іншых „анты-". Дазволю сабе адну цытату з вядомага ў другой палове XIX стагоддзя „Вестника Западной России": „У асяроддзі мясцовага праваслаўнага насельніцтва ёсць асобы, якія глыбока і горача ненавідзяць палякаў і гэбраяў, ненавідзяць ад усёй душы, з болем і асалодаю". У 1905 г. гэтыя вытанчаныя пачуцці выклікалі шэраг гэбрайскіх пагромаў — з'яву для Беларусі не характэрную і ад таго яшчэ больш ганебную. Менавіта таму рэдакцыю непакояць тыя праявы антысемітызму, што апошнім часам усё часцей заяўляюць аб сабе. Нас непакоіць яшчэ больш і адсутнасць дзейнага адказу з боку дзяржавы. У сувязі з гэтым гэбрайская тэма займае асаблівае месца ў нашым чарговым нумары. Гэта інтэрвію з М.Нардштэйнам, артыкул В.Сабалеўскай аб прававым статусе гэбраяў у XIX стагоддзі і матэрыял Э.Іофэ аб халакосце, якія яшчэ раз павінны прадэманстраваць, да чаго вядзе антысемітызм. Рэдакцыя таксама хоча падкрэсліць, што з гэтага нумару мы адкрываем новую рубрыку — „Энцыклапедыя нацыянальных меншасцяў". Першы артыкул у ёй прысвечаны Валійцам — народу, чыя гісторыя, асабліва найноўшая, можа быць добрым напамінам палітыкам: „Найлепшы спосаб змагання дзяржавы з меншасцямі — гэта стварэнне ім камфортных умоваў жыцця. Так гуманней (для тых, для каго гэта не аргумент) і танней для самой дзяржавы".

Павал ЦЕРАШКОВІЧ

Ігар ІВАНОЎ

Уніяцкая царква: сем гадоў адраджэньня

На працягу апошніх двух гадоў на Беларусі не ўзьнікла ніводнай новай уніяцкай парафіі. Сяньньня можна казаць пра пэўную стабілізацыю становішча Грэка-Каталіцкай Царквы, якая 7 гадоў таму абвясьціла пра сваё адраджэньне ў нашай краіне.

Грэка-каталікі — адна з самых малалікіх традыцыйных канфэсійных групаў на Беларусі. У 1992 г. нямецкі часопіс EWIG (№ 6) колькасьць беларускіх уніятаў ацаніў у 5 тыс. чалавек. На мой пагляд, гэтая лічба хутчэй адпавядае колькасьці прыхільнікаў самой ідэі царкоўнай Уніі — тых, хто сябе ідэнтыфікуе як уніятаў. Рэальных жа „практыкуючых" вернікаў Уніяцкай Царквы (г.зн. тых людзей, якія маюць больш-менш сталую сувязь зь мяйсцовай парафіяй і ўдзельнічаюць у ейным жыцьці хаця б праз удзел у багаслужэньнях) — да тысячы чалавек. Грэка-каталіцкія парафіі ёсьць у 9 гарадох — у Менску, Полацку, Віцебску, Маладэчне, Магілёве, Гомелі, Горадні, Берасьці й Лідзе. Таксама робяцца намаганьні, каб закласьці парафіі ў Баранавічах, Слоніме й Івацэвічах. Адпаведна, яны яшчэ не зарэгістраваныя. Пры гэтым толькі ў Менску, Полацку, Віцебску, Горадні, Берасьці й Івацэвічах ёсьць рэгулярнае, сталае, літургічнае жыцьцё. У астатніх парафіях багаслужэньні служацца час ад часу. У Стоўпцах парафія не йснуе, хоць яна там і была некалі зарэгістраваная. Усе грэка-каталіцкія парафіі досыць малалікія, нашмат меншыя за праваслаўныя, рымска-каталіцкія парафіі і пратэстанцкія абшчыны.

Амаль усе ўніяцкія парафіі маюць нявырашанай праблему месцаў багаслужэньняў. Самым вострым чынам яна паўстала ў Менску. Тут існуюць дзьве парафіі і ўсяго адна надзвычай маленькая капліца ў прыстасаваным памяшканьні звычайнага жылога 9-павярховага дому. Каплічка можа зьмясьціць да 40 вернікаў, таму па нядзелях звычайна служыцца 2-3 літургіі, а на вялікія сьвяты багаслужэньне пераносіцца ў рымска-каталіцкія касьцёлы. У Менску ўсе ўніяцкія храмы былі разбураныя, таму ў сьнежні 1991 г. Мінгарвыканкам перадаў (на паперы) уніятам колішні бэрнардынскі касьцёл сьв.Язэпа, у якім дагэтуль разьмяшчаецца дзяржаўны архіў. Пабудаваць новы будынак архіву дзяржава грошай ня мае. Няма грошай і ў вернікаў, каб пабудаваць новы храм. Увогуле, Грэка-Каталіцкая Царква мае надзвычай мала фінансавых сродкаў, зь цяжкасьцю знаходзіць іх нават у каталіцкіх дабрачынных арганізацыях, якія больш сяньня зацікаўленыя дапамагаць Праваслаўнай Царкве, чым уніятам. Тым ня менш, у мінулым годзе была адрэстаўраваная невялікая капліца Іконы Божай Маці Бялыніцкай у Магілёве на каталіцкіх могілках, а сёлета мяркуецца завершыць будаўніцтва драўлянай царквы сьв.Праскевы ў Полацку. Таксама ёсьць капліца ў Івацэвічах. Ва ўсіх астатніх гарадох багаслужэньні адбываюцца, як і ў Менску, у неадпаведных для гэтага мейсцах.

Дагэтуль застаецца нявырашаным кананічны статус Беларускай Грэка-Каталіц-

кай Царквы. Першыя грэка-каталіцкія парафіі да 1993 году былі падначаленыя ўкраінскім біскупам — івана-франкоўскаму і львоўскаму. Некалі беларускія й украінскія ўніяты складалі адзіную мітраполію ў Вялікім княстве Літоўскім. Заходняя Ўкраіна ў канцы XVIII ст. не была акупаваная Расіяй, як гэта сталася з тэрыторыяй Беларусі, таму тамтэйшыя ўніяты да сярэдзіны XX ст. маглі жыць практычна безь перасьледу. Беларускіх жа ўніятаў у 1839 і 1875-76 гадох прымусілі стаць праваслаўнымі або рыма-каталікамі. Таксама патаемна створаны ў 1939 г. Беларускі грэка-каталіцкі Экзархат, які налічваў каля 40 парафіяў у Заходняй Беларусі, аж да самага ягонага зьнішчэньня немцамі ў 1942 г. і забойства экзарха а.Антона Неманцэвіча, быў падначалены львоўскаму мітрапаліту Андрэю Шэптыцкаму.

Ужо ў 1991 г. быў створаны дэканат, які аб'яднаў усе беларускія грэка-каталіцкія парафіі. Аднак вернікі й духавенства жадалі стварэньня сталай царкоўнай структуры (адміністратуры альбо экзархату) і з гэтай просьбай неаднаразова пісьмова зьвярталіся да папы Яна Паўла II. Апостальская Сталіца пасьлядоўна ігнаравала ўсе звароты беларускіх уніятаў, адначасова катэгарычна забараніўшы Ўкраінскай Грэка-Каталіцкай Царкве весьці пастырскую дзейнасьць у краінах былога СССР, акрамя тэрыторыі Галіччыны. У гэтых умовах украінцы абмежаваліся працай сярод сваіх суродзічаў у Казахстане, Расіі й краінах Балтыі. Такое няпэўнае становішча беларускіх грэка-каталікоў часткова зьмянілася ў сьнежні 1993 г., калі пасьля візыту супрацоўніка Кангрэгацыі Ўсходніх Цэркваў (кіруючы орган у Ватыкане, які займаецца справамі ўсіх Усходніх каталіцкіх цэркваў) кс.Яна Сергіюша Гаека з Польшчы ўсе грэка-каталіцкія сьвятары й дыяканы, адначасова й парафіі, былі пераведзеныя ў падпарадкаваньне беспасярэдня Кангрэгацыі. У студзені 1994 г. кс.Гаек быў прызначаны Апостальскім візытатарам (г.зн. прадстаўніком Апостальскай Сталіцы) для грэка-каталікоў на Беларусі. Адначасова Кангрэгацыя пацьвердзіла паўнамоцтвы а.Яна Матусевіча зь Менску як кіраўніка дэканату грэка-каталіцкіх парафіяў. На жаль, усе гэтыя прызначэньні ня вырашылі праблемы кананічнага статусу Ўніяцкай Царквы. Намінацыя візытатара кс.Гаека мае прыпіску *ad nutum Sanctac Sedis* — да наступнага рашэньня Сьвятога Пасаду, што сьведчыць пра часовы характар рашэньня Ватыкану. Праўда, ад часу гэтага прызначэньня ўжо мінула тры гады, так што нявольна згадваеш пра тое, што няма нічога больш трывалага, чым часовае. Вясной мінулага году сьвятары зноў накіравалі да папы просьбу аднавіць грэка-каталіцкі экзархат і прызначыць ягонага кіраўніка. Папа пакуль маўчыць.

Цяпер на Беларусі служыць 6 сьвятароў (у Полацку, Берасьці і па два ў Горадні й Менску) і дыякан у Гомелі. Відавочна, што такой колькасьці сьвятароў вельмі мала, у некаторыя парафіі яны прыяжджаюць усяго некалькі разоў на год. На жаль, праблема нястачы сьвятароў, мабыць, ня будзе вырашаная й у бліжэйшыя гады, бо Апостальская Сталіца ня лічыць магчымым прыезд на Беларусь сьвятароў зь іншых краінаў, зрэшты й дзяржаўныя ўлады ставяцца да гэтага адмоўна. Сваіх жа сэмінарыстаў Уніяцкая Царква мае няшмат — каля дзясятку. Але, як паказвае досьвед, ня ўсе яны потым вернуцца на Беларусь. Многія застаюцца ў іншых краінах.

У ліпені 1994 году студыты[1] заклалі ў Полацку мужчынскі манастыр. Спачатку ім кіраваў украінец, іераманах Бэнэдыкт Алексейчук. Праз невялікі час зь Львову вярнуўся беларус-іераманах Пахомій Кавалёў, які цяпер і кіруе манастыром. У мінулым годзе да студытаў у послух пайшло некалькі полацкіх хлопцаў, якія цяпер вучацца ў сэмінарыях на Ўкраіне. Мяркуецца, што на Беларусь праз некалькі гадоў яны вернуцца сьвятарамі. Таксама ў мінулым годзе ў Полацку быў закладзены жаночы манастыр, дзе цяпер жывуць некалькі студытак з Украіны. З часам іх мусяць замяніць беларускія манахіні.

Мужчынскі манастыр у Полацку вельмі хутка стаў духоўным цэнтрам усёй Царквы. Тут часта арганізоўваюцца рэкалекцыі (духоўныя практыкаваньні) для моладзі, штогод праводзяцца курсы для падрыхтоўкі катэхізатараў і пілігрымка зь Віцебску да Полацку.

25 сакавіка 1994 году Апостальская Сталіца зацьвердзіла (афіцыйна дазволіла ўжываць) частку перакладаў на беларускую мову багаслужбовых тэкстаў, якія зрабіў мітрафорны пратаерэй Аляксандар Надсан, Апостальскі візытатар для беларусаў-каталікоў у замежжы. Практычна паўсюль

грэка-каталіцкія набажэнствы служацца пабеларуску. Канешне, абсалютная большасьць вернікаў у паўсядзённым жыцьці карыстаецца расійскай мовай, але праблемы багаслужбовай мовы не паўстае. Царкоўна-славянская мова, традыцыйная для ўніятаў, практычна не ўжываецца ў адроджанай Грэка-Каталіцкай Царкве, бо, з аднаго боку, сучасная размоўная расійская мова даволі далёка адышлася ад царкоўнаславянскай, якая стала досыць цяжкай для разуменьня, а з другога боку — практычна ўсе вернікі „нованаверненыя", якія не атрымалі ў дзяцінстве традыцыйнага рэлігійнага выхаваньня і таму незнаёмыя з царкоўна-славянскай багаслужбовай практыкай. Ёсьць і яшчэ адна прычына таго, што Грэка-Каталіцкая Царква практычна адмовілася ад царкоўна-славянскай мовы: забароненая на працягу дзесяцігодзьдзяў, Царква ня здолела захаваць многае з уласнай традыцыі, пачаўшы практычна наноў ствараць гэтую традыцыю ўжо ў нашыя дні.

З 1995 году Ўніяцкая Царква выдае сваю газэту „Царква", якая штоквартальна выходзіць накладам у некалькі тысячаў паасобнікаў. Штогод таксама выдаецца ілюстраваны каляндар. Адмыслова для грэка-каталікоў працуе ў Менску прыватнае выдавецтва „Ўнія".

Адносіны Апостальскай Сталіцы да беларускіх уніятаў неадназначныя. Ватыкан прызнаў сяньняшнюю парафіяльную структуру на Беларусі й прызначыў часова візытатара, але ігнаруе просьбы вернікаў і духавенства стварыць сталую царкоўную адміністрацыю. Адначасова Ватыкан не дазваляе пераходзіць ва Ўніяцкую Царкву тым праваслаўным сьвятарам, якія хацелі б гэтага.

Прычына такой пазыцыі Ватыкана заключаецца ў палітыцы экумэнізму, якой Каталіцкая Царква цьвёрда трымаецца. І беларускія ўніяты, зрэшты як украінскія, расійскія ды румынскія, становяцца ахвярамі гэтае палітыкі, бо Праваслаўныя Цэрквы, найперш Маскоўскі Патрыярхат, адной зь першых у ліку перашкодаў для зьбліжэньня альбо хаця б нармалізацыі адносінаў з каталікамі называюць праблему адраджэньня Ўніяцкіх Цэркваў ва Ўсходняй Эўропе. Менавіта таму беларускія ўніяты пасьлядоўна й сьвядома выключаюцца рымска-каталіцкай адміністрацыяй на Беларусі і Апостальскай Сталіцай з дыялёгу і супрацоўніцтва Каталіцкай і Праваслаўнай Цэркваў.

Адносіны зь дзяржавай у Грэка-Каталіцкай Царквы ніколі не былі цёплыя. Дагэтуль дзяржава не вярнула вернікам ніводнага царкоўнага будынку. Таксама ў пачатку 90-х гадоў, калі грэка-каталікі рабілі захады, каб кіраўніком Царквы на Беларусі быў прызначаны а.Аляксандар Надсан, менавіта дзяржаўныя органы катэгарычна адмовіліся дазволіць такое прызначэньне, матывуючы гэта нібы калябаранцкім мінулым а.Аляксандра. Мабыць, яны мелі на ўвазе ўдзел у маладзёжнай арганізацыі, якая, праўда, насіла нацыянальны характар — Саюз беларускай моладзі. Але ж савецкае чыноўніцтва ў гэтым мала што разумела.

Усе ўніяцкія парафіі зарэгістраваныя як аўтаномныя рэлігійныя абшчыны. Дэканат як царкоўная структура не рэгістраваўся з прычыны небясьпекі, што ў выпадку зьмены кананічнага статусу Царквы дзяржаўныя органы адмовяцца рэгістраваць экзархат альбо епархію, заявіўшы, што ўніятам дастаткова й дэканату. Незарэгістраваныя й полацкія манастыры, зрэшты як і ўсе каталіцкія манастыры на Беларусі. Тым ня менш, за кожнай літургіяй вернікі моляцца „за ўрад і належныя ўлады гэтае краіны", таксама рэгулярна ва ўсіх парафіях служыцца малебен за беларускі народ.

Бліжэйшыя гады ня будуць лёгкімі для Грэка-Каталіцкай Царквы. Перад ёй стаяць дзьве найбольшыя задачы: усталяваць адміністратыўную структуру так, каб кіраўніцтва Царквы было беларускім і знаходзілася на Беларусі; другая задача — наладзіць стабільную і пладатворную дзейнасьць царкоўных інстытутаў. Найперш гэта датычыць працы зь дзецьмі й моладзьдзю, харытатыўнай (дабрачыннай), выдавецкай і іншай гаспадарчай дзейнасьцю. Таксама многае будзе залежыць ад таго, ці зможа Ўніяцкая Царква вырашыць надзвычай вострую праблему нястачы сьвятароў і катэхізатараў.

---

[1] Манастыры студытаў-манахаў, якія карыстаюцца ў жыцьці манаскім уставам сьв.Тодара Студыта — заклаў у пачатку стагодзьдзя славуты на Ўкраіне ўніяцкі мітрапаліт Андрэй Шэптыцкі. Студыты, у адрозьненьне ад іншых каталіцкіх манахаў, не ўтвараюць уласнага зграмаджэньня альбо закону. Паводле старажытнай усходняй традыцыі (якая захавалася і ў Праваслаўнай Царкве), кожны студыцкі манастыр зьяўляецца аўтаномным. Мітрапаліт Шэптыцкі ставіў перад студытамі задачу цьвёрда трымацца ўсходніх хрысьціянскіх звычаяў і не дапускаць лацінізацыі ўсходняга абраду, як гэта некалі здарылася з базылянамі.

Эммануил ИОФФЕ
Вячеслав СЕЛЕМЕНЕВ

Так начинался Холокост

Во время Второй мировой войны нацисты и их пособники уничтожили около 6 миллионов евреев, треть нации. Это было не просто убийство огромного числа людей, но попытка уничтожить еврейство как таковое. Отсюда возник термин „Катастрофа". Под ним подразумевают убийство миллионов европейских евреев — по английски — Holocaust (Холокауст или Холокост).

Вот что сказал по этому поводу известный историк и публицист Михаил Гефтер: „У той трагедии, которая стоит незримо и зримо перед нами, разные наименования.

Немцы нацистского времени — те, кто верил, и те, кто исполнял, называли ее двумя страшными словами „окончательное решение"...

Есть другое название. Оно принято в молодом государстве, которое образовалось на древней земле, в Израиле. Это название —Шоа (Катастрофа).

Есть общечеловеческое — геноцид.

Есть специфическое, вошедшее в обиход в значительной части мира — Холокауст (Холокост) — эллинское слово, означающее всесожжение до конца, до последней крупицы тела и души, до последней частички жизни".

Хотя по истории Холокоста в мире создана обширная литература в виде сотен монографий, брошюр, журнальных и газетных статей, уникальных сборников документов и материалов, до настоящего времени крайне слабо исследован вопрос о начале Холокоста.

Конечно, главный виновник Холокоста — нацистский режим и его фюрер Адольф Гитлер. Но архивные документы говорят, что пособником тоталитарного режима в Германии стал тоталитарный режим в Советском Союзе во главе с Иосифом Сталиным. Кратковременный союз двух диктаторов в 1939-1941 годах, после „пакта Молотова-Риббентропа" стал причиной гибели сотен тысяч польских евреев, которых можно было спасти.

В основу данной статьи легли новые архивные материалы из фондов Республики Беларусь и Российской Федерации.

При оценке договора от 23 августа 1939 года необходимо иметь в виду, что он был „головным" в системе других политических, экономических и торговых соглашений, заключенных до июня 1941 года между СССР и Германией как до, так и после него. Среди них своей особой одиозностью, о чем свидетельствует даже название, выделяется германо-советский договор о дружбе и границе между СССР и Германией, заключенный в Москве 28 сентября 1939 года и также вступивший в силу с момента его подписания и предусматривавший соответствующую ратификацию.

Тогда же и в последующий период была достигнута договоренность о взаимном переселении из СССР лиц немецкой национальности, а из области государственных интересов Германии — лиц русской, украинской, белорусской и литов-

ской национальности (курсив наш — *Э.И., В.С.*) [1]. Как докладывал в Берлин глава немецкой комиссии по переселению Ф.Твардовский 17 октября 1939 года, представители советской комиссии заявили, что они „заинтересованы в переселении только украинского и белорусского пролетариата и широких масс, а не богачей и евреев" (курсив наш — *Э.И., В.С.*) [2].

Первое заседание советско-германской смешанной комиссии по переселению состоялось 21 октября 1939 года в Москве. Судя по отчету немецкой части комиссии, член советской части комиссии заместитель наркома внутренних дел комдив И.И.Масленников заявил на заседании 7 ноября 1939 года, что Советский Союз „не нуждается в состоятельных переселенцах белорусах и украинцах, а лишь в пролетариате и широких народных массах". Немцы сделали также вывод, что советская делегация „не интересуется судьбой евреев" (курсив наш — *Э. И., В.С.*) [3].

Советско-германский сговор, а точнее сговор двух диктаторов — Гитлера и Сталина стал страшной, огромной бедой для многотысячного еврейского населения той территории Польши, которая оказалась под пятой нацистов. Его ожидало самое худшее. Советские власти, как и немецкие, пробовали просто выпихнуть их за демаркационную линию, не доводя до ведома соседей.

В годы Второй мировой войны генерал-полковник, а с 1940 года — генерал-фельдмаршал Вильгельм Кейтель был начальником штаба верховного главнокомандования вооруженных сил Германии. Вот что сообщил германскому МИДу 5 декабря 1939 года этот высокопоставленный военный деятель: „Выселение евреев на русскую территорию происходило не так гладко, как, видимо, ожидалось. На деле практика была, например, такая: в тихом лесу тысяча евреев было высажено на русскую границу, через 15 километров от этого места они снова возвращались к границе с русским офицером, который хотел заставить немецкого принять их назад".

Есть все основания предполагать, что существовал приказ из Москвы, из Наркомата обороны СССР, от самого Сталина: не брать польских евреев из немецкой территории, при первой возможности избавляться от них.

Немецкие оккупационные власти, немецкое командование на бывшей польской территории наглядно убедилось, что Сталину и советским властям евреи не нужны. Их перестали перебрасывать на территорию, занятую частями Красной Армии. Евреи однозначно подлежали депортации в гетто, а оттуда в лагеря уничтожения.

В Национальном архиве Республики Беларусь хранятся сообщения беженцев, прибывших с бывшей территории Польши, занятой немцами. Приведем выдержки из этих сообщений: „Переход границ очень затруднен. Немцы из поездов всех высаживают, грабят вещи, деньги и немилосердно бьют евреев" [4].

(Письмо Поли Варгафтер, г.Белосток)

„Домбровский угольный бассейн. Тут с 4 сентября (1939 г. — *Э.И., В.С.*) господствуют гитлеровцы...

Первым делом гитлеровцев в бассейне был расстрел 29 человек, которых случайно нашли в помещениях судов. Другим их делом был поджог тюрмы... Несколько еврейских лавок разбили, ограбили, товары были выброшены на улицу...

О пекле, которое пережили еврейские городки в Польше, уже наверное известно. Можно добавить горсть фактов из больших городов.

В последнее время гитлеровцы вывезли из Калиша почти все еврейское население в закрытых вагонах в неизвестном направлении, разделяя жен от мужей, детей от родителей. Вид этих людей ужасающий. Эти люди осужденные на пытки, без всякой надежды на легкую смерть. Комендант Калиша является комендантом Лодзи и можно сказать, что такая же судьба ждет еврейское население в Лодзи.

Все евреи в Лодзи носят желтые заплаты на правом плече. За попытку избежать этого грозит смертная казнь, тяжелая тюрьма, денежный штраф. Ходить можно с 8-ми часов утра до 5-ти вечера. Чаще всего перед 5-тью часами ловят евреев, задерживают их на всю ночь в комиссариате, а назавтра приказывают целый день без еды работать. Женщин тоже берут на работу.

На Петриковской улице (одной из главных улиц Лодзи) евреям нельзя ходить... Евреям не разрешается ни вырабатывать, ни покупать обувь. Еврейских рабочих на фабриках нет, а если кто-либо и остался, ему грозит увольнение. Ликвидированы народные школы для еврей-

ских детей. Из средних школ выбросили всех еврейских учениц...

Работает только одно кино и туда евреям ходить нельзя.

Формально в протекторате должно быть лучше, но фактически в Варшаве еще больше бесправия, чем всюду. Все евреи Варшавы от 12 лет под угрозой больших штрафов носят белые заплаты с голубым сионом в середине (в Кракове — желтые заплатки с голубой звездой). Каждая лавка также должна иметь звезду. Случаи избиения евреев все более учащаются. Бьют больше всего местные оэнэровцы. Избиение евреев поляками имеет место только в Варшаве, в других местах этого не замечается.

В Варшаве, на Наливках,9 расстреляно 53 еврея.

...Газеты ежедневно приносят бесстыдные сведения о все новых расстрелах евреев за отказ от работы, за самое слабое слово протеста..."

(Письмо Поли Кварта, бывш. политзаключенная в тюрьме Фордон 15.12) [5].

„...Польское население, видя, что преследование евреев не поправляет их положения, несколько изменило отношение к еврейскому населению в лучшую сторону...

Очень часто из еврейских квартир забирают только мужскую одежду...

В Островце и Мазовецком расстреляно 763 еврея: мужчины, женщины и грудные дети.

В Варшаве расстреляно 53 еврея из одного дома".

(Письмо Ионах Гуттер (женщина) с 1923 года в комсомоле, с 1930 года в партии. В Польше — в Варшаве с 1933 года)[6].

„Поскольку фронт был прорван в сторону Завертья, то беженцы в своих скитаниях очень скоро натолкнулись на немцев. Немцы возвращали всех обратно... В Бендине подожгли синагогу, в которой было полно евреев. Если кто-либо убегал от огня, в него стреляли из пулемета...

Местечко Щекочино, в котором большой процент жителей составляют евреи, немцы сожгли, оставив несколько домов, в которых жили поляки...

Сожгли также все местечко Пинчук, в котором также жило большинство евреев.

Если в очередях за питанием вместе с поляками стояли евреи, их выбрасывали из очереди и били прикладами винтовок, а во многих случаях в них стреляли.

Во всей стране евреи обязаны бесплатно работать. Уклоняющимся грозит смерть. В Сосновице и Бендине забирали с улиц евреев и вывозили на работу неизвестно куда...

В Бендине и Сосновицах евреям угрожали тем, что они должны выселяться из городов, куда — не говорили".

(Янина Яворская 13/12 — 1939 г.)[7].

После поражения Польши число евреев, оказавшихся в сфере господства нацистов, выросло приблизительно на 2 млн. человек. 21 сентября 1939 года Гейдрих издал приказ полиции безопасности, в котором говорилось: „Первым и предварительным мероприятием на пути к достижению конечной цели явится прежде всего концентрация евреев из сел в крупные города". Евреев нужно было выселить из сел, где они жили распылено, а поселить в больших городах, где можно было провести их регистрацию. Обращает на себя внимание признание Гейдриха в том, что концентрация евреев в гетто являлась лишь подготовительным шагом к „окончательному решению еврейского вопроса". Начиная с 21 сентября 1939 года, евреев в Польше постоянно переселяли с места на место.

В конце 1939 года Гиммлер уточнил для Франка масштабы переселения в „генерал-губернаторство": из западных районов Польши, присоединенных к рейху, должны быть вывезены все евреи и нежелательные поляки.

Гетто в Польше являлись не просто трудовыми лагерями, а местами, где собирали людей перед отправкой в лагеря смерти. Но и в гетто погибали массы людей, так как условия жизни и работы здесь не слишком отличались от условий в концлагерях. Можно смело сказать, что гетто — это лагеря смерти, лагеря уничтожения евреев.

Вскоре началось строительство концентрационных лагерей для евреев. В январе 1940 года К.Г.Франк объявил, что 90 млн. злотых будет израсходовано на создание четырех еврейских концлагерей.

Задание истребить евреев было возложено на Гейдриха.

Ну, а каково было положение беженцев в Советском Союзе в целом и в Белоруссии в частности.

Перед нами докладная записка народного комиссара внутренних дел БССР Л.Цанавы об агентурно-оперативной работе среди беженцев, прибывших с территории, занятой Германией, первому секретарю ЦК КП(б)Б Пономаренко, по состоянию на 5 февраля 1940 года. В ней отмечается: „Беженцы, проживающие на территории БССР, по своему национальному составу распределяются на: Поляков — 4290 чел., Евреев — 65796 чел., Белорусов — 1703 чел., Русских — 577 чел., Украинцев — 169 чел. Других национ. — 261 чел."[8].

По другим данным, число беженцев-евреев из Западной Польши в Восточную, а затем на территорию СССР составило от 300000 до 500000[9].

В книге Дм.Волкогонова „Триумф и трагедия" есть такие строки: „Работая в архиве Молотова, я встретил такой документ, который подготовил для Берии заместитель наркома внутренних дел Чернышев. В документе, предназначенном для доклада Сталину, говорится: „В период с 1939-го по июнь 1941 года на территории Советского Союза прибыло бывших польских граждан 494310 человек. Из этого числа в этот же период убыло: передано немцам бывших военнопленных — 42492 чел. (т.е. родившихся в западных районах, оккупированных немцами). Освобождено и отправлено в УССР и БССР 42400 чел...".

В десятках изученных мной документов о польских гражданах, оказавшихся по воле Сталина на территории СССР, нет никаких данных о количестве погибших и умерших. Все это старая общая боль, связаная с грубым нарушением Сталиным международного права и просто элементарных норм человечности" [10].

После заключения договора 23 августа 1939 года Сталин передал (читай — гестапо — *Э.И., В.С.*) сотни антифашистов —немцев и евреев на верную гибель. Как символ военно-духовного единения фюрера с Вождем народов прошел совместный парад советских и немецких войск в Бресте...

А руководитель НКВД БССР Лаврентий Цанава выискивал новых врагов. В его докладной записке на имя первого секретаря ЦК КП(б)Б Пантелеймона Пономаренко говорилось: „Среди беженцев имеется значительное количество контрреволюционного элемента, который проводит контрреволюционную подрывную деятельность, организует переправочные пункты беженцев в Германию, организовывает нелегальную переправку корреспонденции в Германию, занимается контрабандной деятельностью, спекуляцией, распространяет всевозможные провакационные слухи, так, например: ...Работающий в Белкиномонтаже беженец Венский (курсив наш — *Э.И., В.С.*), опоздавший на 3 мин. на работу и на замечание товарищей по работе, что в СССР опаздывать на работу не разрешается, последний заявил, что он работал в г.Варшаве, опаздывал на работу на 20-30 минут, хозяин никогда его за это не наказывал и обращаясь к своему товарищу Шиловицкому (беженец) на еврейском языке сказал: „Здесь не социализм, а фашизм, нужно целовать камень в Вильно, в СССР одежду купить нельзя, есть нечего".

В разговоре с секретарем парторганизации кинофикации тов.Миллером, Венский заявил: „Карл Маркс, говоря о социализме и коммунизме, не предполагал такого устройства, которое мы имеем в СССР. У нас не социализм и не коммунизм. В СССР не хватает людей потому, что нет организации труда и люди не умеют работать, не хватает сахара и масла потому, что их вообще нет. Москва город плохой и грязный, а Варшава чистый и большой культурный центр..."

По делу Венского ведется негласное следствие, после чего Венский будет арестован" [11].

Докладная записка Л.Цанавы от 7 февраля 1940 года заканчивалась следующими словами: „В целях ликвидации контрреволюционной деятельности, проводимой антисоветским элементом из среды беженцев, органами НКВД БССР арестовано в Белоруссии 204 человека, дезорганизаторов, саботажников, срывавших работу на производстве и ведущих контрреволюционную разложенческую работу среди беженцев.

Выявление и арест дезорганизаторов, саботажников и другого контрреволюционного элемента среди беженцев продолжается" [12].

Начиная с 10 февраля 1940 года и кончая 19-20 июня 1941 года, органами НКВД были проведены четыре депортации жителей Западной Белоруссии в отдаленные районы СССР. В числе депортированых попали тысячи беженцев-евреев.

Но самая большая вина Советского правительства и лично Сталина перед евреями Белоруссии, Украины, России, Прибалтики состояла в том, что оно замалчивало факты геноцида еврейского населения на территории Польши, захваченной нацистами, о начале Холокоста на польской земле. Если бы об этом сообщалось в средствах массовой информации СССР, то были бы спасены сотни тысяч жизней советских евреев. Евреи могли бежать и спастись, но остались на месте и погибли. На территории БССР в 1941 – 1944 годах погибло 810 тысяч евреев, не говоря о 55 тысячах иностранных евреев. В непредназначавшемся для опубликования докладе из оккупированной немцами Белоруссии, написанном в июле 1941 года зондерфюрером СС представителю имперского министерства оккупированных областей при Верховном командовании армии говорилось: „...Поразительно, как плохо евреи осведомлены о нашем к ним отношении и о том, как мы обращаемся с евреями в Германии и в не столь уже далекой Варшаве. Не будь этой неосведомленности, был бы немыслим вопрос с их стороны, проводим ли мы разницу в Германии между евреями и другими гражданами. Если они и не ожидали, что при немецком управлении они будут пользоваться теми же правами, что и русские, они все же думали, что мы оставим их в покое, если они будут прилежно продолжать работать" [13].

Итак, Холокост начался на польской земле, занятой нацистами, после заключения „договора Молотова-Риббентропа".

[1] „Известия", 11 января 1941 г.

[2] Государственный архив Российской Федерации (далее ГАРФ. — *Э.И., В.С.*), ф.500, оп. 3, д. 249, л. 173.

[3] ГАРФ, ф. 500, оп3, д.249, лл. 95-100.

[4] Национальный архив Республики Беларусь (далее НАРБ. — *Э.И., В.С.*), ф.4, оп. 21, д.1777, л. 2).

[5] НАРБ, ф.4, оп. 21, д. 1777, лл.2-6.

[6] НАРБ, ф.4, оп. 21, д. 1777, лл. 7-8.

[7] НАРБ, ф. 4, оп. 21, д. 1777, лл. 9-10.

[8] НАРБ, ф. 4, оп. 21, д. 2075, л. 275.

[9] Шварц С. Евреи в СССР с начала Второй мировой войны (1939—1965). Нью-Йорк, 1966. С. 25.

[10] Волкогонов Дм. Триумф и трагедия. Политический портрет И.В. Сталина. Кн. 2. М., 1990. С. 37-39.

[11] НАРБ, ф.4, оп. 21, д.2075, лл.291-293.

[12] Там же, л. 296.

[13] Шварц С. Евреи в СССР с начала Второй мировой войны (1939-1945). Нью-Йорк, 1966. С. 13.

Екатерина ПРОКОШИНА
Татьяна КОРОТКАЯ

Старообрядчество в Беларуси

Старообрядчество — одно из религиозных течений в Беларуси. Его возникновение связано с расколом русской православной церкви (XVII в.). Беларусь наряду с такими регионами, как Поморье, Прибалтика относится к традиционным местам компактного проживания старообрядцев. Вынужденные покинуть родные места из-за преследования царизма, они тем не менее сохраняли свои национальные и конфессиональные традиции. Однако постепенно происходила адаптация к местным условиям. Сегодня многие старообрядцы, живущие в Беларуси, считают себя белорусами, так как здесь жили уже несколько поколений старообрядцев и родились они сами.

Термины „раскол", „старообрядчество", („староверие") употребляются в научной литературе как однопорядковые, хотя понятие „раскол" шире по своему значению. Раскольниками были не только сторонники „древнего благочестия", но и приверженцы рационалистических и мистических сект. В 1905 г. термин „раскольник" в официальной печати был изменен на термин „старообрядец".

История раскола и церковной реформы, проводимой патриархом Никоном и царем Алексеем Михайловичем достаточно драматична. Начало XVII века в России — период, известный под названием „смутного времени" — характеризуется острой социальной напряженностью, ослаблением хозяйственного организма страны. Царская власть пыталась упорядочить государственный строй на путях строгой централизации и регламентации государственной жизни, ярким выражением которого явилось Соборное уложение 1649 г. — свод законов, закреплявших феодальный строй. В то же время на повестку дня встал вопрос о церковной реформе. Царская власть хотела видеть в церкви действенного союзника для проведения своей политики. Одним из поводов к реформе явились внешнеполитические акции Московского государства — в это время к России была присоединена Украина. Обрядность в православных церквях на Украине отличалась от существовавшей в Московской Руси. Кроме того, уже при царе Алексее Михайловиче в обществе начинают обнаруживаться тенденции, которые при Петре I стали господствующими: интерес к светским наукам, западному образованию и образу жизни. Церковная реформа, касаясь, казалось бы, чисто религиозно-обрядовой стороны дела, тем не менее была самым непосредственным образом связана с проблемой взаимоотношения иной культуры с традиционной верой и устоями.

Сама церковная реформа осуществлялась в несколько этапов. Первоначально деятельность „церковного обновления" концентрируется в кружке „ревнителей благочестия", сложившегося вокруг царского духовника Стефана Вонифатьева, куда вошли люди, идейная ориентация которых затем станет диаметрально противоположной,(учредитель будущих церковных реформ будущий патриарх Никон и протопоп Аввакум, один из основных вождей раскола). В состав кружка входили также протопоп Иван Неронов, епископ Павел Коломенский, протопоп Даниил Костромской, Даниил Темниковский, Логин Муромский, поп Лазарь. К

кружку примыкал и близкий царю царский постельничий Федор Ртищев.

Дальнейшее оформление церковная реформа получает в процессе глубокого и детального сопоставления церковной практики Московской Руси и русских богослужебных книг с греческой церковной практикой и греческими церковными книгами. Для проведения этой работы в Москву прибыли приглашенные с юго-запада России ученые Арсений Сатановский, Дамаскин Птицкий, Епифаний Славенецкий. Были выявлены расхождения в церковных обрядах и богослужебных книгах по сравнению с греческими.

Патриарх Никон, поддерживаемый первоначально царской властью, провел ряд церковных реформ, унифицировавших обрядность и богослужебные книги. В 1654 г. Никон собрал церковный собор в Москве, который и утвердил реформы. Двуперстное сложение было заменено троеперстным. В Древней Руси практиковалось двуперстное крестное знамение: два осеняющих пальца символизировали двуединство Христа, его богочеловеческую природу, согнутые — божественную Троицу. Была провозглашена новая орфография имени Христа — вместо „Исус" стали писать „Иисус", сугубая аллилуйя (славословие в честь Христа) заменялась трегубой, т.е. она повторялась в богослужениях не два, как раньше, а три раза. Древнерусское изображение креста (символика страстей господних) требовало его обязательного изображения и исполнения восьмиконечным: четырехконечная основа была дополнена вверху перекладиной с титлом Христа и внизу — подножием. Никонианство, не отменяя полностью восьмиконечный крест, в качестве основного символа креста вводило четырехконечный. Был и еще ряд обрядовых изменений: при совершении обряда крещения или венчания хождение вокруг аналоя „посолонь", т.е. по солнцу, менялось на противоположное; богослужение на семи просфорах сменилось богослужением на пяти; земные поклоны заменялись поясными; реформа предусматривала замену пения по „крюкам" (своеобразным нотным знакам) — пением многоголосого хора по нотам. Менялась церковная архитектура — был введен запрет на строительство шатровых храмов, получивших широкое распространение в XVI в.

Проводимые реформы вызвали достаточно сильную оппозицию, прежде всего в среде низшего духовенства и широких кругах народа. В реформах Никона увидели посягательство на национальные устои. Борьбу с реформами Никона возглавили епископ Павел Коломенский, Иван Неронов, дьяк Федор, поп Логин. Признанным вождем раскола со временем становится темпераментный, талантливый протопоп Аввакум. По существу отказ от старины понимался простым народом как отказ от собственной истории, от своих корней.

Одним из движущих источников раскола явился народный протест против крепостного права и государственного бюрократизма. Крестьянин, уходя в раскол, выражал свое моральное неприятие не только новшеств, но также неприятие (пусть моральное, духовное) крепостного гнета. Раскольники не останавливались и перед открытыми формами борьбы, об этом свидетельствует многолетняя борьба монахов Соловецкого монастыря с царскими стрельцами; важную роль сыграли мотивы „старой веры" в восстаниях Степана Разина и особенно Емельяна Пугачева.

Формально церковная реформа сводилась только к обрядовым изменениям: перстосложению, хождению „посолонь", ведению службы и т.п. Однако по существу она ставила на повестку дня вопрос об отношении к национальной духовной истории, культуре. Отказ от прежних обрядов понимался широкими кругами народа как отказ от собственной истории и культуры. Основу старообрядчества составляли крестьяне, посадское население, низшее духовенство, духовная жизнь которых была сосредоточена в приходской церкви, а обряд в их религиозной жизни играл едва ли не основную роль. К расколу примкнули и представители высших слоев общества, недовольные „западнической" политикой правительства.

Отношение старообрядцев к официальной церкви и государству, решение проблемы брака и семьи, а также их интерпретация учения аб антихристе предопределили деление старообрядцев на множество толков и согласий. С течением времени в старообрядчестве выделилось два основных направления: поповцы и беспоповцы. Первоначально поповщина оформилась в виде беглопоповщины, ее последователи принимали перешедших к ним

из господствующей церкви священнослужителей. Позднее в поповщине оформляются так называемые белокриничане.

Беспоповщина отвергла церковную иерархию: она пришла к более радикальному пересмотру церковной догматики. В свою очередь в ней происходит дробление на ряд мелких толков и согласий: федосеевцы, филипповцы, поморцы и др.

Первоначальная идеология раскола — богатая и интересная страница русской истории и культуры. Она отмечена не только такими выдающимися памятниками литературы, как жития, челобитные и другие произведения идеологов раннего раскола, но и примерами большого человеческого мужества и стойкости. Старообрядцев ссылали, пытали, однако основная масса их осталась непреклонной. В конце XVII в. в Пустозерске „за великие на царский дом хулы" были сожжены Аввакум и его союзники. Вместе с усилениями репрессий ширится бегство непринявших нововведений крестьян на окраины государства. Складываются старообрядческие центры, которые сыграли важную роль в дальнейшей эволюции старообрядчества.

Наиболее крупными местами распространения раскола становятся Сибирь, Поморье, Олонецкий край. Здесь распространяется беспоповщина, складывается так называемый поморский Выгорецкий общежительный монастырь, или Выговская пустынь, которая возникла на месте скита, учрежденного Данилой Викулиным. Расцвет Выгорецкого монастыря связан с именем братьев Денисовых — князей Мышецких, идеологов и теоретиков раскола. Именно здесь были написаны знаменитые „Поморские ответы", в которых было выражено кредо старообрядцев-поморцев.

Свою историю распространения имеет и поповщина. Основными ее центрами явились Калужская и Нижегородская губернии, Дон и Кубань.

Первые сведения о старообрядцах в Беларуси относятся ко второй половине XVII в. Бежавшие из Поморья и центральных областей России раскольники основали в 1685 г. старообрядческую слободку в Ветке (остров на р.Сож), которая вскоре превратилась в главный религиозный центр старообрядчества поповского (беглопоповского) направления. В Ветку, как в старообрядческий Иерусалим, стекались тысячи раскольников-великороссов, чтобы „утвердиться в христианской вере, истинном благочестии и иноческом чине". Со временем Ветка обросла торгово-ремесленными слободами, численность населения достигла 40 тыс. человек.

Ветковское согласие отличалось от других направлений старообрядчества некоторыми „вольностями". Его приверженцы приготовляли и употребляли в богослужебных целях собственное миро. Иным был способ принятия (крещения) приходящих из православной церкви мирян и иноков. Поповцы-ветковцы осуждали самосожжение, признавали иконы, писаные иноверными мастерами, не считали грехом сообщаться с православными в пище и в питье.

Паны Халецкие, на землях которых поселились старообрядцы, покровительствовали раскольникам и пользовались их услугами. Торгово-промышленные слободы во главе с Веткой процветали не хуже многих уездных городов. Сюда стекались богатые пожертвования от единоверцев из России, что привлекло внимание русского правительства. Царизм, заинтересованный в возвращении беглых старообрядцев, в 1735 г. насильственно осуществил „первую выгонку" Ветки. В течение года здесь были сожжены монастыри, скиты, церковь и другие помещения, а 13 тыс. жителей слобод возвращены на прежние места жительства.Однако в 1758 г. Ветка снова возродилась. В 1764 г. при Екатерине II Ветка была окончательно разорена в результате „второй выгонки" и уже не смогла восстановиться как религиозный центр, уступив свое место Стародубью. Некоторой части монахов, попов, уставщиков, рядовых верующих удалось расселиться по другим уездам Могилевской губернии. В начале 80-х годов XX в. здесь насчитывалось 16753 старообрядца, из них проживали в Оршанском уезде — 106, Чериковском — 142, Могилевском — 317, Рогачевском — 983, Сенненском — 2748, Гомельском — 12457 человек.

Послеоктябрьский период в истории старообрядчества имеет особое значение для его качественно-содержательной эволюции. Дореволюционное старообрядчество разделяли как конфессиональные различия, так и социальная неоднородность верующих, ибо оно вбирало в себя многие оппозиционные царизму и православной

церкви элементы. Буржуазные слои в нем и руководство враждебно отнеслись к социально-политическим преобразованиям в России, призывали к выступлениям против новой власти. Но под влиянием рядовых верующих старообрядческие общины уже в 1922 г. стали на лояльные позиции к Советскому государству.

Происходил медленный и постепенный процесс приспособления старообрядчества к новым реалиям жизни, сохранялось наличие прежнего многообразия течений и географического традиционного размещения старообрядческих объединений. Социологическое изучение старообрядчества в Белоруссии в 30-е годы не отмечало коренных подвижек в его эволюции — в религиозном сознании сохранялся стереотип староверия, хотя основное учение об антихристе теряло политическую окраску, в повседневной жизни верующих бытовали многие привычные, „старые" обычаи и порядки (носили бороды, длинные волосы, не курили, избегали пользоваться предметами промпроизводства, соблюдали все запреты и т.п.). В Белоруссии функционировали прежние два крупные течения. Поповцы и три толка в нем (беглопоповский, белокриницкий и единоверческий) — в Гомеле имеются группы беглопоповцев и крупная община белокриничан, которая именует себя приверженцами „Старообрядческой архиепископией Московской и всея Руси", связана с центром в Москве, где издается ежегодный „Старообрядческий церковный календарь". Второе течение — беспоповцы, состоит в основном из верующих поморского толка. Они отвергают церковную иерархию, священников, храмы, признают таинства крещения и покаяние, их совершают миряне, богослужение ведут наставники, уставщики. Подчиняются они Высшему старообрядческому Совету, который находится в г. Вильнюсе, который также издает „Старообрядческий церковный календарь", печатаемый в Риге.

По вероучению старообрядчество мало чем отличается от православия; все его течения сохраняют основные догматы: троичность божества, таинства, праздники, посты, почитания икон, святых, монашество. Культовым различиям (около 100) придается особое значение, тем самым подчеркивается древность и истинность своей веры. Например, отличен характер богослужения — у старообрядцев оно идет полностью по уставу, то есть длиннее, чем у православных и на старославянском языке по старопечатным книгам, нет в нем проповедей, верующие делают земные и поясные поклоны и становятся на колени, произносят двухразовое „аллилуйя"; в храмах и молитвенных домах молятся сидя, мужчины справа, женщины слева. Культовые особенности являлись и основой для мелких течений. Например, рябиновцы признавали лишь рябиновый крест, дырники придавали молитве особое значение для спасения, и чтобы она быстрее доходила до Спаса (Христа), делали в крышах домов отверстия — дыры. Вот один из примеров понимания верующим значимости выполнения древнего устава: „Говорят неважно, какое крестное знамение — двуперстное, или троеперстное. Очень важно — сам Христос преподал двуперстное благославение, а троеперстное — еретическое нововведение. Если механик на станке уменьшит деталь на 1 см или сделает ее больше, все нарушится, так и в вере. Изменять закон запрещено" [1].

Утверждение социалистического строя, развитие науки и техники, внедрение их достижений в повседневный быт, распространение просвещения и улучшение благосостояния народа, свобода совести и равноправие вероисповеданий и другие факторы расшатывали некогда незыблемые устои и традиции старообрядчества, оставив без изменений исключительность религиозной истины, веру в силу „древнего благочестия". К числу факторов, также способствующих переменам в старообрядчестве, следует отнести миграционные процесы, урбанизацию. Под их влиянием ускорялось „обмирщение" сознания и образа жизни старообрядцев. Ведь именно места компактного проживания создавали своеобразный психологический климат и настрой, сохраняли стереотипы мышления и поведения в своей среде. Смешанное расселение старообрядцев, как результат миграции, ослабляла ориентация на прежние установки и ценности, особенно связаные с бытом, отношением с окружающими людьми.

В Советский период своей истории старообрядчество в Беларуси претерпевает существенные изменения. Сокращается общее количество общин, происходит отток верующих от религии. Так, число

верующих в Могилевской области к 60-м годам сократилось в три раза. Происходит процесс стирания граней между толками и согласиями, их „обезличивания", расслоения и распада (особенно в беспоповщине, например, самокрищенцы, бабушкино согласие, рябиновцы и др., в поповщине идет сближение единоверческого толка с православием). Из прежнего многообразия мелких течений (33) осталось менее 10.

Наряду с религиозными отличиями в старообрядчестве на протяжении веков поддерживался оппозиционный дух, который выходил за рамки религии и составлял его социальное содержание. Именно в советский период староверие, сохранив свои конфессиональные особенности, утратило эту оппозиционность.

Существенно эволюционировало религиозное сознание старообрядцев, традиционно отличающееся твердостью и силой своей веры, убежденностью в ее истинности. Материалы конкретно-социологического изучения старообрядчества, проведенного в 80-е годы сотрудниками Института философии и права АН БССР, показывают размытость многих религиозных идей и представлений (о Боге, Троице, грехе, загробном мире и т.п.), игнорирование частью верующих (до 30 процентов) идеи загробной жизни и, как следствие этого — ослабление веры, ее силы и твердости, что признавали сами старообрядцы.

Развивающиеся процессы секуляризации ослабили жесткие установки на сопротивление всяким „новшествам", как знакам „антихриста", что влекло за собой нарушение архаично-патриархальных традиций, системы религиозно-бытовых обычаев. Свидетельствуют сами верующие: „Очень изменилось религиозное поведение, стало легче, не так вера держит". „Запреты сейчас не соблюдаются, не то что раньше". „Читаю газеты, хожу в кино, теперь больше телевизор смотрим" [2].

Притерпели коренное преобразование эмоциональный мир, психологический настрой старообрядцев. Не осталось следа традиционной для них самоизоляции и религиозной замкнутости,фанатичности в вере, нетерпимости и отчужденности в отношениях с окружающими их людьми и т.п. Пройдена сложная перестройка верующих от изоляции „мира" к „обмирщению" на протяжении жизни одного поколения. Социологические материалы показали, что для старообрядчества характерен новый тип верующих, наряду с „убежденными" и „традиционалистами", это — секуляризованные, т.е. крещеные „в вере отцов", приверженные семейно-конфессиональной традиции, но свободные от исполнения религиозных требований и обычаев.

Своеобразным символом перемен в старообрядчестве в Советской Белоруссии является г.Ветка, а затем — город, создавший первый музей, в котором собраны и сохранены ценности древней отечественной культуры (рукописные и печатные старообрядческие книги, иконы старого письма, произведения прикладного искусства, предметы культа и т.п.).

Эти значительные изменения в старообрядчестве не дают основания считать его затухающим течением. Религиозная статистика, социологические материалы говорят о его жизнестойкости. На протяжении многих десятилетий оно стабильно по составу своих течений, по социальной и демографической однородности. Обращает внимание на себя факт высокого процента крещений по отношению к числу верующих в общинах, приверженность семейно-конфессиональной традиции родных и близких верующего, освобождение от традиционного экстремизма, архаичных обычаев и требований, что придает древнему староверию современный „цивилизованный" вид. Это — свидетельства внутренних резервов, жизнеспособности этого религиозного течения.

Новый этап в истории старообрядчества начался с 1991 г., года объявления независимости республики Беларусь в условиях социально-политических перемен, нового законодательства о религиозных культах. В последние годы заметна некоторая активность в старообрядчестве — в Бобруйске построена новая церковь беспоповцев, зарегистрированы их общины в г.Минске, в Мостище Воложинского района, г.п.Свирь Мядельского района, активизировались беспоповцы в г.Витебске и Витебской области (Браславском, Миорском и других районах). Старообрядцы-поповцы более активны и по-прежнему распространены в г.Гомеле (2 общины). В настоящее время функционируют 32 старообрядческих объединения, шесть из них вновь зарегистрированных. Заметна большая активность общин старообрядцев в городах, чем в сельской местности

(Гомеле, Витебске, Борисове, Бобруйске, Минске и др.). Таким образом сохраняются два основных направления старообрядцев — поповцы и беспоповцы. Они связаны со своими прежними руководящими центрами, не имеют своего единого центра в республике.

Под влиянием положительных перемен старообрядчество как самостоятельная конфессия эволюционирует по пути духовно-культурного обновления. Религиозная вера старообрядцев приобретает новые черты, становится размытой, теряет религиозно-негативный характер, что укрепляет его общественную позицию и перспективы дальнейшего существования.

---

[1] Короткая Т.П., Прокошина Е.С., Чудникова А.А. Старообрядчество в Беларуси. Минск: „Наука и техника". 1992. С. 87.

[2] Там же, с.104.

Аляксандра ВЕРАШЧАГІНА

З гісторыі адвентызму на Беларусі

Адвентысцкую царкву на Беларусі, з прычыны яе даўняй гісторыі і даволі шырокага распаўсюджання, можна аднесці да разраду традыцыйных рэлігій (па сусветных нормах). Па дадзеных на 1.01.1996 г. на Беларусі налічваецца 34 адвентысцкіх абшчыны, значная колькасць якіх (10) знаходзіцца ў Брэсцкай вобласці. Каб зразумець і мець уяўленне аб гэтай канфесіі і яе статусе ў сучасным грамадстве, трэба звярнуцца да яе вытокаў. Перш за ўсё, паспрабуем коратка ўзнавіць гісторыю ўзнікнення гэтай пратэстанцкай плыні. Адвентызм (ад лац. *adventus* — прышэсце) быў заснаваны ў ЗША ў 30-х гг. XIX ст. Вільямам Мілярам, які на падставе вывучэння Апакаліпсіса і старажытназапаветнай кнігі прарока Данілы, зрабіў высновы аб хуткім набліжэнні канца свету і другім прышэсці Хрыста. Сваё ўкладанне ў развіццё адвентысцкага веравызнання ўнесла Алена Ўайт, якая ў якасці асноўнага вызначальніка адвентызму ад іншых хрысціянскіх напрамкаў вылучыла чацвертую запаведзь — шанаванне суботы. Яна з'явілася заснавальніцай і аднаго з адгалінаванняў адвентызму — Секты (пазней царквы) адвентыстаў сёмага дня, якая і атрымала распаўсюджанне на тэрыторыі Беларусі.

У 80-я гг. XIX ст. першыя абшчыны адвентыстаў з'яўляюцца ў Еўропе, адкуль распаўсюджваюцца на тэрыторыю Расійскай імперыі. Упершыню адвентызм згадваецца ў 1897 г. у афіцыйнай справаздачы оберпракурора Свяцейшага Сінода. У ёй абвяшчалася аб з'яўленні паслядоўнікаў гэтай секты ў калоніі Недбаеўка Валынскай губерні, прычым аўтар, у якасці адметнай адзнакі, называе святкаванне суботы замест нядзелі [1]. У 1912 г. у Расійскай імперыі ўжо налічвалася 5500 адвентыстаў, а з 1908 г. расійская адвентысцкая царква была вылучана ў „Рускі ўніён" Міжнароднай царквы АСД [2]. Найбольш значнымі дзеячамі гэтай царквы былі Ю.Бэтлер, О.Вільдгрубэ, Генрых Лебсак і інш.

На Беларусі, па асобных звестках, першыя носьбіты гэтага веравызнання з'явіліся ў пачатку XX ст. Каб узнавіць гісторыю ўзнікнення адвентызму на тэрыторыі Беларусі, мы звернемся да наступных крыніц. Гэта рапарты павятовых спраўнікаў да губернатараў, справаздачы епархіяльных місіянераў аб супрацьсектанцкай дзейнасці, штогадовыя статыстычныя даведкі аб сектантах, змешчаныя ў епархіяльных ведамасцях — усё гэта ў сукупнасці дапамагае нам больш ці менш поўна ўявіць першы этап развіцця адвентызму на Беларусі ў пачатку XX ст.

Распаўсюджанне сектанцтва ішло рознымі шляхамі. Па-першае, гэта быў вынік місіянерскай дзейнасці прыезджых прапаведнікаў, нават з-за мяжы, але, у асноўным — з іншых гарадоў і вёсак Расійскай імперыі. Так, па дадзеных дарэвалюцыйнага даследчыка Мілавідава А.І., значную ролю ва ўзнікненні пратэстанцкага сектанцтва ў Паўночна-Заходнім краі меў пастаянны прыток нямецкіх рамеснікаў з Усходняй Прусіі і Коўна [3]. Другі шлях — гэта так званы адыходны промысел — калі сяляне адыходзілі на заробак у буйныя гарады ці за мяжу, а потым прывозілі з сабой новае веравучэнне. Мела месца паўсюдная міграцыя сялян і гараджан з адной губерні ў другую, што таксама паўплывала на распаўсюджанне сектанцтва. Верагодна, тымі ж шляхамі ішло і распаўсюджанне адвентызму на Беларусі, але аб гэтым, з-за адсутнасці дадзеных, мы можам толькі меркаваць.

Нам дакладна вядома, па сціплых архіўных звестках, аб заснаванні абшчыны адвентыстаў у Мінску дзесьці на пачатку 1923 г. Гэтая даведка, прадстаўленая паліцэйскай управай мінскаму губернатару, у якой паведамлялася аб тым, што „пэўныя асобы (усе — жаночага полу) з евангелістычнага лютэранскага веравызнання далучыліся да мінскіх адвентыстаў 6 мая 1913 г.: Пурмаль Б.А., Павулан Е., Кэпэн К., Кроль С. ...” Далей дакладалася, што больш у ніводным павеце Мінскай і Віцебскай губерняў павятовыя спраўнікі і паліцыянты не знайшлі паслядоўнікаў гэтай секты [4].

Захавалася прашэнне віленскіх адвентыстаў (Форбіхлера, Ф.Каль, Д.Тураўскага і інш. — 12 чалавек) аб рэгістрацыі секты АСД у Вільні ў 1910 г., прычым гэтая просьба была задаволена [5].

Такім чынам, можна зрабіць наступныя высновы. Па-першае, аб пачатку арганізаванага распаўсюджання адвентызму на тэрыторыі Беларусі ў пач. XX ст. Па-другое, аб нязначнасці распаўсюджання гэтай пратэстанцкай плыні, асабліва ў параўнанні з баптызмам і евангельскім хрысціянствам. Па-трэцяе, даць характарыстыку вернікам, якіх, у асноўным, адвентысцкая царква знаходзіла сярод лютэран, а таксама, як адзначаюць тагачасныя даследчыкі, „сярод штундабаптыстаў і тых праваслаўных, сярод якіх жылі штундысты” [6]. Нацыянальны склад адвентысцкіх абшчын быў, у асноўным, аднародным — з немцаў. Большую частку паслядоўнікаў АСД складалі гарадскія мяшчане і сяляне.

Аб тым, што ўяўляла сабой адвентысцкая абшчына і яе вернікі на пачатку XX ст., мы можам меркаваць па звестках дарэвалюцыйных даследчыкаў сектанцтва, якія разглядалі пратэстанцтва з пункту гледжання афіцыйнай праваслаўнай ідэалогіі. Так, вядомы даследчык адвентызму епіскап Алексій (Дарадніцын) дае дэтальнае апісанне адвентысцкай абшчыны Екацярынаслаўскай губерні: „Скрыўленыя хаты, напалову разбураныя пабудовы на двары, занядбаныя агароды, глыбокая апатыя сялян”...— ва ўсім было адлюстравана чаканне хуткага канца свету, а адсюль і вынікала раўнадушша да людскіх спраў [7]. Амаль усе даследчыкі адзначаюць як сутнасць адвентысцкага веравызнання яго эсхаталагічнасць. Так, у „ Магілёўскіх епархіяльных ведамасцях” ёсць звесткі аб чаканні адвентыстамі хуткага прышэсця Хрыста менавіта ў той час, які вызначыў павадыр пецярбургскіх адвентыстаў адстаўны палкоўнік Ф.К.Бэйнінген — у 1932 ці 1933 гг.: „ І пад уздзеяннем гэтай ідэі, падобна да таго, як гэта было ў мінулым стагоддзі, вернікі пакідалі ўсю сваю працу, не клапаціліся аб надзённым хлебе” [8].

Другі этап развіцця адвентызму на Беларусі, гэта 1920-30-я гг., калі распаўсюджанне адвентызму, як і іншых пратэстанцкіх веравызнанняў ішло рознымі шляхамі ў Заходняй і Ўсходняй Беларусі. Менавіта ў гэты перыяд былі заснаваны ў Заходняй Беларусі, у большасці на Палессі, тыя абшчыны, якія працягваюць сваё існаванне да сучаснасці і з’яўляюцца найбольш буйнымі, жыццяздольнымі і актыўнымі. Звернемся да афіцыйных урадавых дакументаў і цыркуляраў Міністэрства веравызнання і асветы Польшчы, а таксама Палескага ваяводскага кіраўніцтва, якія дапамагаюць узнавіць гісторыю адвентызму ў гэты перыяд. Трэба адзначыць, што ўрадавая палітыка была накіраваная на тое, каб засцерагчы каталіцкае насельніцтва ад пераходу ў пратэстанцтва, але заахвочваць да гэтага праваслаўных. Таму справа евангелізацыі вялася, у асноўным, сярод праваслаўнага насельніцтва, што афіцыйна тлумачылася „слабасцю праваслаўнай рэлігіі” і тым, што „ сектанцкі рух апынуўся на Палессі ў спрыяльных умовах у сувязі з прымітыўнымі разуменнямі

палешука..."[9]. Гэта стасуецца з урадавай палітыкай акаталічвання і паланізацыі, а таксама пераследавання праваслаўнай царквы. Адсюль вынікае і сучаснае рэлігійнае становішча ў Заходняй Беларусі — калі ў Брэсцкай вобласці разам з праваслаўнымі абшчынамі знаходзіцца вялікая колькасць пратэстанцкіх, асабліва ў параўнанні з Гродзенскай, якая мае прыярытэт у колькасці рыма-каталіцкіх абшчын.

Сектанцтва пранікала на тэрыторыю Заходняй Беларусі рознымі шляхамі (падобна да перыяду пачатку XX ст.): у выніку дзейнасці замежных — нямецкіх, амерыканскіх, ангельскіх — місій на тэрыторыі Беларусі. Менавіта пры падтрымцы польскага ўраду, пратэстанцкія веравызнанні атрымалі такое шырокае распаўсюджанне, асабліва тыя пратэстанцкія арганізацыі, дзейнасць якіх адпавядала „задавальненню актуальных дзяржаўных пастулатаў на Палессі"[10]. Тыя ж рэлігійныя аб'яднанні, дзейнасць якіх не адпавядала інтарэсам дзяржавы, былі забаронены ці пераследаваліся. Так, абшчыны і Саюз адвентыстаў сёмага дня ў той час дзейнічалі нелегальна.

У 1930-я гг. на тэрыторыі Палескага ваяводства пратэстанцкія секты складалі 0,97%: г.зн. на 1232000 чалавека насельніцтва прыходзілася 111950 сектантаў[11]. Секта адвентыстаў сёмага дня была распаўсюджана ў наступных паветах Палескага ваяводства: Брэсцкім (колькасцю 33 чал.), Драгічынскім (2 чал.), Пінскім (79 чал.), Столінскім — вёс.Фядоры (109 чал.). Усяго, па дадзеных на 1 красавіка 1931 г., у абшчынах АСД налічвалася 223 чалавека, з якіх 0,8% складалі вернікі-палякі, астатнія (г.зн. большасць) былі беларусамі і ўкраінцамі[12]. Кіраўніком абшчын АСД на тэрыторыі Палескага ваяводства быў Ян Кулак, які пражываў у Луцку[13].

Частка абшчын АСД уваходзіла ў „місіянерскае поле", якое адносілася да „Ўсходняга аб'яднання саюза АСД Усходняй Польшчы". Апошняе, у сваю чаргу, разам з іншымі аб'яднаннямі ў Польшчы, уваходзіла ў склад „Паўночна-Еўрапейскай дывізіі АСД" (цэнтр у Лондане). Дывізія ж уваходзіла ў „Міжнародны саюз АСД", вышэйшым кіраўнічым органам якога з'яўлялася „Сусветная генеральная канферэнцыя" ў ЗША[14].

У Заходняй Беларусі адвентысцкія арганізацыі, таксама як і іншыя пратэстанцкія абшчыны, фінансаваліся замежнымі цэнтрамі. Яны вялі пастаянную місіянерскую дзейнасць, у асноўным, шляхам распаўсюджання літаратуры сярод мясцовага беларускага, а таксама і польскага насельніцтва. Гэта былі брашуры і часопісы „Знакі часу", „Слуга Богу", якія выпускаліся выдавецтвам „Паліглот" у Варшаве. Акрамя літаратуры, якая друкавалася ў Польшчы, адвентысты распаўсюджвалі прапагандысцкую літаратуру з Гамбургу[15].

Такім чынам, у 1920-1930 гг. у Заходняй Беларусі адбываецца працэс пранікнення і актыўнай місіянерскай дзейнасці розных пратэстанцкіх арганізацый, у асноўным, з-за мяжы, што прывяло да заснавання шматлікіх пратэстанцкіх абшчын, у тым ліку і адвентысцкіх, якія не спынілі свайго існавання да цяперашняга часу, а ў некаторых рэгіёнах нават пашырылі сваё ўздзеянне і на суседнія раёны. У той жа перыяд адбываецца больш актыўнае развіццё баптызму, евангельскага хрысціянства і пяцідзесятніцтва, у параўнанні з адвентызмам, што абумовіла суадносную колькасць абшчын ЕХБ, ХВЕ і АСД у сучаснасці. Што ж датычыцца першапачатковага перыяду ў гісторыі адвентызму на Беларусі (у пач. XX ст.), то ён не аказаў якога-небудзь значнага ўплыву на пазнейшае развіццё і гісторыю гэтай пратэстанцкай плыні, у адрозненні ад перыяду 1920-30-х гадоў.

---

[1] Буткевич Г.И. Обзор русских сект и их толков... Пг., 1915. С. 513.

[2] Клибанов А.И. История религиозного сектанства в России. М., 1965. С. 513.

[3] Миловидов А.И. Современное штундо-баптистское движение в Северо-Западном крае. Вильно, 1910. С. 5.

[4] ЦГИА РБ, ф.295, оп.1, д.8462, л.20; ф.299, оп.2, д.13612, л.1-18.

[5] ЦГИА РБ, ф. 295, оп.1, д.8462, л.15.

[6] Буткевіч Г.І. Азнач сач. С. 516.

[7] Могилевские епархиальные ведомости. Могилев, 1911. № 17. С. 587.

[8] Тамсама.

[9] ГАБО, ф.1,оп.10, д.2305, л.30-31.

[10] ГАБО, ф.1, оп.10, д.2313, л.30.

[11] ГАБО, ф.1, оп.10, д.2305, л.30-31 об.; д.2313, л.1-31.

[12] ГАБО, ф.1, оп.10, д.2314, л.42.

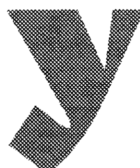
[13] ГАБО, ф.1, оп.10, д.2313, л.29,30.

[14] Тамсама.

[15] Тамсама.

Галіна ГУСАКОВА

УЭЛЬСЦЫ (ВАЛІЙЦЫ)

Уэльсцы (валійцы) — кельцкая народнасць, што насяляе заходнія землі Вялікабрытаніі. Колькасць уэльсцаў складае блізу 1 млн. чалавек, але гэтая лічба не зусім дакладная, бо ў перапісах пазначаецца адно колькасць насельніцтва, якое гаворыць на ўэльскай мове, але ж вядома і значная колькасць уэльсцаў, якія гавораць па-ангельску.

Калі разглядаць гісторыю фармавання сучаснай уэльскай народнасці, то варта прыгадаць, што пачатак сучаснаму засяленню Брытанскіх выспаў паклалі кельцкія народы, якія пасяліліся тут у сярэдзіне 1 тысячагоддзя да нашай эры. Дзякуючы ізаляванаму становішчу выспаў, кельты былі сапраўднымі гаспадарамі гэтых земляў. Яны не адчувалі на сабе іншага ўплыву і самастойна развіваліся ажно да ІІ–І стст. да нашай эры. Да пачатку новай эры Ўэльс быў заселены ў асноўным кельцкімі плямёнамі кімраў і брытаў.

Рымскія захопнікі, якія падпарадкавалі сабе амаль усю Еўропу, дасягнулі і берагоў „Імглістага Альбіёну". Але нават тады, калі Брытанія была занятая рымлянамі, кельты Ўэльса не былі ні знішчаны, ні асіміляваныя імі. Ваенная акупацыя не зрабіла якога-колечы значнага ўплыву на падпарадкаваныя народы. Барацьба супраць захопнікаў паспрыяла кансалідацыі кельцкіх плямёнаў, перашкодзіла развою знешніх сувязяў. Брыты і кімры захавалі ўсе свае нацыянальныя рысы і традыцыі.

Значна больш істотнае значэнне мела нашэсце германскіх плямёнаў з сярэдзіны IV ст. Першыя спробы германцаў высадзіцца на берагах Брытаніі і засноўваць там свае пасяленні падтрымліваліся кельтамі. Яны прымалі актыўны ўдзел у сутыкненнях паміж барбарамі і рымлянамі, бачылі ў гэтым шляхі да вызвалення. Але ўжо да сярэдзіны стагоддзя масавае ўварванне англаў, саксаў і ютаў стала сустракаць супраціў тубыльцаў.

Англа-саксонскі захоп Брытаніі працягваўся 150 гадоў і скончыўся ў асноўным у VII ст. Брыты, якія амаль паўтара стагоддзя супрацьстаялі германскім плямёнам, не вытрымалі націску і да сярэдзіны VII ст. англа-саксам удалося адрэзаць Уэльс ад кельцкіх дзяржаваў Карнуэла на поўдні і Кумберланда — на поўначы. Упартая барацьба супраць германцаў стала прычынай масавага знішчэння кельтаў, многія былі адсунутыя на захад і паўночны захад. Незалежнасці дамагліся толькі горныя кельты Ўэльса, дзе яны працягвалі самастойна развівацца, ствараючы свае каралеўствы і княствы. Паміж Уэльсам і землямі, што былі падпарадкаваныя англа-саксамі, быў пабудаваны вал, які дасюль вызначае мяжу паміж Англіяй і Ўэльсам. Падпарадкаваныя кельты зрабіліся праз германцаў рабамі і залежнымі людзьмі. Іх нешматлікасць стала прычынай таго, што ў хуткім часе мясцовае насельніцтва цалкам асімілявалася з прыхаднямі і да сярэдзіны XI ст. змяшалася з англа-саксамі, надзяліўшы культуру апошніх многімі сваімі рысамі. На працягу барацьбы за незалежнасць пачалося фармаванне ўэльскай народнасці ў яе сучасным выглядзе.

Сацыяльнай падставай уэльскіх кельтаў, як і кельтаў Шатландыі і Ірландыі, былі кланы — групы сем'яў, якіх аб'ядноўвалі правадыры. Паміж кланамі існавалі розныя дачыненні, як сяброўскія, так і непрыхавана варожыя. Часам кланы аб'ядноўваліся пад кіраўніцтвам якога-колечы моцнага правадыра, але магутная дзяржава так і не паўстала. Развіваліся працэсы феадалізацыі.

На працягу першых стагоддзяў новай эры пачаў закладацца грунт уэльскай культуры, развівалася паэзія бардаў, склаўся гераічны эпас пра караля Артура і рыцараў круглага стала, які адлюстроўваў барацьбу кельцкіх народаў з англа-саксамі [1].

Новую старонку ў этнічную гісторыю Ўэльса ўпісала нармандскае нашэсце 1066 года. Менавіта гэтая падзея і стала нагодай канчатковага фармавання ўэльсцаў.

Нармандцы, якія прыйшлі сюды з кантынента, не рабілі сваёй мэтай знішчэнне мясцовага насельніцтва. Супраціў англа-саксаў, які скончыўся паразай пры Гастынгсе, быў зламаны, і пераможцы пасяліліся побач з пераможанымі, абклаўшы іх невялічкай данінай.

Нармандскае ўварванне прывяло да большага заваявання Ўэльса. Яно ішло нецэнтралізавана, і таму вельмі павольна. Нармандскія бароны рабілі набегі на гэтыя землі, а потым, атрымаўшы дазвол караля, будавалі замкі. Вакол іх паступова сяліліся ангельскія фермеры і гандляры. Прыхадні так і не былі асіміляваныя тубыльцамі, бо падтрымлівалі сувязі з Англіяй, праз увесь час папаўняючыся імігрантамі ангельскага паходжання.

Асабліва моцна нармандскі ўплыў адбіўся на насельніцтве паўднёвых раёнаў Уэльса. У першую чаргу гэта было звязана з адносна раўніннай геаграфіяй гэтай вобласці, якая не перашкаджала прасоўванню мігрантаў з усходу. Даволі хутка нармандцы захапілі ўладу мясцовых правадыроў.

Паўночныя горы Ўэльса, тым не менш, заставаліся ва ўладанні мясцовых кельцкіх плямёнаў. І калі карэнныя жыхары Паўднёвага Ўэльса ўвесь час адчувалі на сабе ўплыў англа-нармандскіх прыхадняў, то паўночныя ўэльсцы працягвалі захоўваць сваю культуру.

На захаваных землях рабіліся спробы стварэння моцнай аб'яднанай уэльскай дзяржавы. Самым вядомым каралём таго часу з'яўляецца Левелін ІІ. У 1258 г. ён аб'яднаў пад сваім уплывам дробных правадыроў і стварыў даволі моцнае і ўплывовае ў палітычным сэнсе каралеўства. Але кланавая варажнеча і прэтэнзіі на трон прывялі да аслаблення дзяржавы і ў 1277 годзе англьскі кароль Эдуард І канчаткова захапіў Уэльс.

Згубіўшы палітычную незалежнасць, насельніцтва Ўэльса працягвала захоўваць свае культурныя традыцыі, мову. Тут была моцная каталіцкая царква, шчыльна звязаная з Рымам. Апроч таго працягвала дзейнічаць звычаёвае права, г.зн. захоўвалася кланавая грамадская структура ўэльсцаў.

Пэўная самастойнасць прыводзіла да неаднаразовых спробаў аднаўлення незалежнасці Ўэльса і стварэння новай дзяржавы. Самым значным лічыцца паўстанне ўэльсцаў у пачатку XV ст. Оўэн Глендуотэр, кіраўнік руху, быў прызнаны нацыянальным героем Уэльса. Паўстанне Ўота Тайлера ў канцы XIV ст. у Англіі не магло не накласці свой адбітак на ўэльскае паўстанне. Першапачатковыя патрабаванні былі цалкам эканамічныя, але даволі хутка паўстанне набыло нацыянальна-вызваленчы характар. Новыя мэты знайшлі велізарную падтрымку ўсяго насельніцтва Ўэльса, войскі англьцаў былі вымушаны адступіць. Оўэн Глендуотэр абвясціў сябе прынцам новай незалежнай дзяржавы [2]. Новы правіцель спадзяваўся на дапамогу спрадвечнага ворага англьцаў — французаў. Канцавой мэтай Глендуотэра было стварэнне моцнай незалежнай дзяржавы Ўэльс. Англьскі кароль Генрых IV ізноў сабраў войскі і рушыў на Ўэльс. Францыя не даслала чаканай дапамогі, і англьцы разграмілі паўстанцаў. Вядома, што Глендуотэр застаўся жывы і ўцёк.

Гэта была апошняя ў гісторыі Ўэльса спроба стварэння асобнай дзяржавы са сваім каралём і сваім парламентам. Паўстанне прывяло да цяжкіх вынікаў для ўэльсцаў. Англьцы жорстка абышліся з паўстанцамі, пазбавілі іх усіх правоў. Уэльская эліта была вымушана пакінуць свае замкі і крэпасці, ім забаранялася ўмацоўваць дамы і насіць зброю. Адміністратыўныя пасады ва Ўэльсе маглі займаць адно англьцы, з іх ліку прызначалі ўэльскіх епіскапаў. Забараняліся народныя сходы, выступы бардаў.

Становішча насельніцтва Ўэльса крыху палепшылася пасля абрання на англьскі трон Генрыха VII Цюдора. Падтрымка ўэльсцаў падчас вайны Алай і Белай Ружаў не прайшла незаўважанай. Англьская карона паслабіла прыгнёт карэннага насельніцтва Ўэльса, ім было дазволена ўдзельнічаць у кіраванні сваімі землямі, займаць адміністратыўныя пасады.

Становішча рэзка змянілася з прыходам да ўлады ягонага нашчадка — Генрыха VIII. Англьскі кароль імкнуўся да стварэння моцнай дзяржавы, а для гэтага яна мусіла быць адзінай і ў этнічных адносінах, каб пазбегнуць нацыянальных канфліктаў унутры дзяржавы. Па ўсёй тэрыторыі была ўведзена адзіная сістэма кіравання па англьскаму тыпу, уэльсцы атрымалі роўныя правы з англьцамі, жыхары Ўэльса змаглі мець уласных прадстаўнікоў у англьскім парламенце. У 1536 годзе быў падпісаны акт аб саюзе Англіі і Ўэльса, у выніку якога яны аб'ядноўваліся ў адзіную дзяржаву. Асноўнай прычынай канфліктаў між імі былі розніца законаў, мовы і звычаяў англьцаў і ўэльсцаў. „Уэльсцы ў штодзённым жыцці карыстаюцца гаворкай зусім не падобнай на родную мову, якая найбольш распаўсюджана ў межах гэтай дзяржавы... таму... правасуддзе, ... усе судовыя паседжанні будуць весціся толькі на англьскай мове і што з гэтага часу ніхто з асобаў, якія гавораць на ўэльскай мове, не зможа займаць афіцыйныя пасады ці мець феадальныя сядзібы ў межах дзяржавы Англіі і Ўэльса, у выпадку, калі ён ці яны не валодаюць англьскай мовай" [3].

Узаемаадносіны паміж уэльскай і англьскай знаццю рабіліся ўсё больш і больш шчыльнымі. Прагнучы большага зліцця, кельцкая эліта ўсяляк імкнулася да англізацыі. Яны намагаліся павыдаваць сваіх дачок замуж за англьцаў, з задавальненнем бралі англьскіх дзяўчат у жонкі, у сваіх дамах размаўлялі па-англьску, пераходзілі ў пратэстантызм, пасылалі сваіх дзяцей на вучобу ў Англію. Тым не менш, англізацыя мала закранула простае насельніцтва. Гараджане, і асабліва сяляне не мелі шчыльных кантактаў з англьскім насельніцтвам і, у выніку гэтага, працягвалі захоўваць свае нацыянальныя рысы. Уэльская мова засталася размоўнай мовай простага, неадукаванага народа. Выкладанне ў пачатковых школах падчас Генрыха VIII і Елізаветы адбывалася выключна па-англьску, такім чынам, усё адукаванае насельніцтва паступова пераходзіла на англьскую мову. Уэльская мова прыходзіла ў заняпад, захоўваючыся адно ў самых адсталых кутках Уэльса.

Для далейшай асіміляцыі валійцаў англьскія ўлады выкарыстоўвалі і такі важны сродак уплыву як царква. Распаўсюджанне англіканскай царквы было даволі спакойна ўспрынята насельніцтвам Уэльса. Пераклад Бібліі і малітоўніка на ўэльскую мову і растыражаванне іх для ўсіх уэльскіх цэркваў спрыялі шырокаму пераходу ўэльсцаў у новую рэлігію. Апроч духоўных мэтаў, гэтыя кнігі спрыялі і адраджэнню ўэльскай мовы. Цікава, што чытанне Бібліі, напісанай прыгожай літаратурнай мовай, сталася прычынай таго, што пэўная частка насельніцтва зноў вярнулася да роднай мовы. На пачатку XVII ст. уэльсцы

сталі не толькі казаць, але і пісаць на роднай мове. Калі ў першае стагоддзе пасля падпісання акта аб аб'яднанні Англіі і Ўэльса на ўэльскай мове было напісана ўсяго 40 кніг [4], то з канца XVII ст. зноў пачала развівацца нацыянальная літаратура, з'явілася вялікая колькасць пісьменнікаў, паэтаў, якія пісалі на ўэльскай мове. Узніклі невялічкія групы адукаваных людзей, якія мелі за мэту захаванне і распаўсюджанне роднай мовы і культуры.

Асаблівую цікавасць уяўляюць рэлігійныя рухі XVIII ст. ва Ўэльсе. Распаўсюджанне царкоўнай літаратуры на ўэльскай мове сталася прычынай з'яўлення розных рэлігійных груп і пачатковых школ для дзяцей і дарослых пры іх, дзе выкладанне было на роднай мове, а таксама мноства сектаў, асабліва метадысцкіх, баптысцкіх, індэпэндскіх. Уэльсцы, такім чынам, праяўлялі сваё незадавальненне ангельцамі і, у прыватнасці, ангельскай царквой. Да неаканфармісцкіх накірункаў далучалася большасць простага ўэльскага насельніцтва. Да англіканскай царквы належала адно кіруючая эліта і прадстаўнікі вышэйшых класаў Уэльса, якія найбольш падпалі англізацыі.

Вялікае значэнне для нацыянальнай сітуацыі на тэрыторыі Ўэльса мела прамысловая рэвалюцыя. На ўэльскім Поўдні ў XIX ст. былі знойдзены багатыя паклады вугля і жалезнай руды, з'явіліся заводы і фабрыкі, буйныя марскія парты. Шчыльныя гандлёвыя сувязі з Англіяй прыводзілі да далейшай англізацыі паўднёвых вобласцяў Уэльса. Паўночныя землі працягвалі заставацца ўэльскімі.

Варта адзначыць, што нацыянальны рух у XVIII ст. закранаў выключна культуру, традыцыі і рэлігію, але не тычыўся пытанняў эканамічных і палітычных узаемадачыненняў, якія з часам толькі ўзмацняліся. Тэндэнцыі адраджэння нацыянальнай мовы і культуры ўэльсцаў яшчэ больш узмацніліся ў XIX ст., што паспрыяла з'яўленню значнай колькасці новых суполак. Амаль у кожным населеным пункце былі якія-небудзь клубы падобнага тыпу. У суполкі аб'ядналіся ўэльсцы не толькі гэтай вобласці Вялікабрытаніі, але і Англіі, і Шатландыі. Асноўнай мэтай гэтых аб'яднанняў з'яўлялася захаванне і развіццё нацыянальнай уэльскай культуры. Так, у 1789 годзе быў адроджаны нацыянальны фэст — Эйстэдфод — выступы і спаборніцтвы ўэльскіх бардаў. Свята, якое існавала з сярэдзіны XV ст., было амаль забытае. З канца XIX ст. і па наш час яно праводзіцца як штогадовы фэст нацыянальнай паэзіі і мастацтва.

Магутнае нацыянальнае адраджэньне, натуральна, не магло не непакоіць ангельскі парламент. Вядомыя дзве камісіі 1846 і 1880 гг., якія зацвердзілі зусім розныя высновы. Калі першая камісія, якая складалася з ангельцаў, выводзіла свае вынікі на падставе апытанняў англамоўнага насельніцтва Ўэльса і заяўляла пра неабходнасць хутчэйшай і канчатковай англізацыі ўэльсцаў, чые традыцыі, культура і мова „з'яўляюцца тормазам для далейшага развіцця іх культуры і цывілізацыі" [5].

Падобныя высновы пацягнулі за сабой адраджэнне тэндэнцыяў далейшай гвалтоўнай асіміляцыі ўэльсцаў. На працягу 40-х – 50-х гадоў XIX ст. адчынілася вялікая колькасць школаў і да канца стагоддзя кожны ўэльсец змог атрымаць пачатковую адукацыю. Але выкладанне ў гэтых школах было выключна на ангельскай мове, уэльская гаворка ўсяляк пераследавалася, дзяцей каралі за ўжыванне роднай мовы нават падчас гульні [6].

Другая камісія (Эйбердэрскі камітэт 1880 г.), створаная пад ціскам грамадскасці Ўэльса, мела ў сваім складзе толькі ўэльсцаў і прыйшла да іншых высноваў. „Перш за ўсё неабходна адзначыць, што Ўэльс мае сваю ўласную, асобную нацыю... Тое, што вузкасць і правінцыялізм, хай то ўэльскі ці ангельскі, мусяць быць пераадолены і, па мажлівасці, заменены на большую шырыню поглядаў і глыбіню думак, можа быць прынята без пярэчанняў, але гэта варта зрабіць без парушэння ўэльскіх традыцый і ператварэння ўэльсцаў у ангельцаў" [7]. З гэтага ж часу ва Ўэльсе быў утвораны нацыянальны ўніверсітэт, нацыянальная бібліятэка, музей.

У канцы XIX ст. у нацыянальным руху Ўэльса з'явіўся новы накірунак — палітычны. Асноўнае патрабаванне — аўтаномія Ўэльса.

Адной з буйнейшых нацыянальных арганізацый было таварыства *„Будучы Ўэльс"* (*„Cymry Fydd"*), заснаванае ў 1887 годзе пад кіраўніцтвам Эліса. Асноўным накірункам гэтага таварыства было адраджэнне нацыянальнай культуры Ўэльса, асабліва літаратуры, якая, „натхнёная ўэльскай гісторыяй і традыцыяй, мусіла была паказаць, што ўэльсцы не памёрлі як нацыя, і зрабіць Уэльс зноў такім жа, якім ён быў у мінулыя часы — сілай сярод нацыяў свету" [8]. Апроч усяго гэтае таварыства высоўвала патрабаванне для Ўэльса правоў федэрацыі. Даволі шырокія пласты нацыянальнай інтэлігенцыі і сярэдняй буржуазіі падтрымлівалі памкненні *„Cymry Fydd"*, аднак сярод большасці насельніцтва Ўэльса патрабаванні гэтай партыі не сустрэлі разумення.

Сёння Ўэльс — княства Вялікабрытаніі, якое, у сваю чаргу, падзяляецца на 12 графстваў. Кіруюцца гэтыя землі па ангельскім законам, пасылаюць сваіх прадстаўнікоў у палату абшчынаў брытанскага парламента, пэўная колькасць самых славутых уэльскіх арыстакратаў прымае ўдзел у паседжаннях палаты лордаў. Асаблівыя адносіны Англіі да Ўэльса праявіліся ў тым, што спадкаемны прынц кароны Вялікабрытаніі носіць тытул прынца Ўэльскага.

З 1949 года ва Ўэльскім княстве існуе свой орган самакіравання — Рада Ўэльса, якая не з'яўляецца заканадаўчым органам, узначальваецца адным з міністраў — членам брытанскага кабінета міністраў. Ягоны памагаты — дзяржаўны міністр — не ўваходзіць у кабінет міністраў і мае сваю рэзідэнцыю ў галоўным горадзе Ўэльса — Кардзіфе [9].

Сучасны стан Уэльса наўпрост звязаны з ягоным геаграфічным і гістарычным падзяленнем на Поўнач і Поўдзень. Прамысловы Поўдзень, які пачалі асвойваць яшчэ ў XVIII ст., меў і мае велізарную ролю для індустрыяльнага развіцця не толькі Ўэльса,

але і ўсёй Вялікабрытаніі. Большасць насельніцтва гэтых тэрыторыяў — рабочыя, занятыя, у асноўным, у горназдабываючай і апрацоўчай прамысловасці. Тут былі пабудаваныя сталеліцейныя, металургічныя заводы, некалькі нафтаперапрацоўчых прадпрыемстваў. Апроч таго, захавалася традыцыйная лёгкая прамысловасць, сканцэнтраваная ў дробных тэкстыльных прадпрыемствах, якія вырабляюць уэльскую фланэль і цвід. Высокая занятасць насельніцтва выявілася ў тым, што міграцыі мясцовага насельніцтва былі нешматлікія, уэльсцы захоўвалі сваю мову і некаторыя звычаі. Уэльскі нацыянальны ўніверсітэт рыхтаваў мясцовыя кадры, прыток ангельцаў быў невялікі.

Аднак паступова ўсё больш і больш стала праяўляцца цэнтралізацыя прамысловасці Вялікабрытаніі. Устарэлыя прадпрыемствы Ўэльса ужо не маглі прапанаваць дастатковую колькасць працоўных месцаў. Асабліва беспрацоўе ўзмацнілася ў часы эканамічных крызісаў 30-х гадоў. Ва Ўэльсе становішча было больш цяжкае, чым у Англіі. „З 1927 па 1931 г. колькасць беспрацоўных ва Ўэльсе было на 10 %, з 1931 па 1936 г. — на 16 % вышэй агульнага ўзроўню беспрацоўя ў краіне" [10]. У гэты перыяд рэзка ўзмацнілася міграцыя беспрацоўных уэльсцаў у Англію і Шатландыю.

Трохі іншае становішча склалася на Поўначы Ўэльса. Пераважна вясковае насельніцтва гэтай вобласці спецыялізавалася на авечкагадоўлі і развядзенні буйной рагатай жывёлы, невялікія тэрыторыі былі занятыя пад пасевы пшаніцы. Да пэўнага часу гэтыя землі развіваліся адасоблена, захоўваючы сваю мову, культуру, нацыянальныя рысы. Аднак паступова, як і ва ўсёй Еўропе, стала праяўляцца тэндэнцыя да памяншэння сельскага насельніцтва і павелічэння гарадскога. У 1941 г. у паўночным графстве Мантгомеры быў праведзены перапіс насельніцтва, з якога вынікала, што з 1851 колькасць насельніцтва паменшылася з 67 да 49 тыс. чалавек. Для параўнання, насельніцтва паўднёвых прамысловых графстваў павялічылася ў 3-4 разы [11]. Узраслі міграцыі з Англіі і іншых раёнаў Вялікабрытаніі.

Падобныя з'явы, а таксама некаторыя іншыя фактары, у прыватнасці ўніфікацыя сістэмы адукацыі ва Ўэльсе і Англіі, сталіся, у рэшце рэшт, прычынай усё большага змывання ўэльскіх рысаў у асяроддзі ўэльсцаў і з'яўлення новых ангельскіх прыкметаў. Асабліва гэта праявілася ў мове ўэльсцаў. Працэсы англізацыі значна ўзмацніліся. Уэльская мова паступова саступала ангельскай, развівалася двюхмоўе. У гарадах ангельская мова і ангельскія звычаі пачыналі пераважаць.

Колькасць размаўляючых па-уэльску няўхільна скарачалася: у 1891 г. 50 %, у 1951 — 29 %, у 1961 — 26 % [12]. Акрамя таго, многія ўэльскія традыцыі і культурныя рысы паступова змяняліся на ангельскія, што, у сваю чаргу, выклікае зусім супрацьлеглыя меркаванні ў пытанні далейшага лёсу ўэльсцаў.

Існуюць два асноўныя накірункі, што з'явіліся яшчэ ў XIX ст. у выніку дзейнасці двюх адрозных адна ад адной парламенцкіх камісій, пра якія згадвалася вышэй.

На думку першых, „уэльская мова — гэта бедства для Ўэльса, Эйстэдфод — адна з найбольш шкодных і эгаістычных праяваў сантыментаў... Гэта проста бязглуздая перашкода натуральнаму прагрэсу цывілізацыі і дабрабыту. Чым хутчэй усе ўэльскія адметныя рысы знікнуць з твару зямлі, тым лепш" [13].

Другі накірунак, што ставіў за мэту захаванне і развіццё ўэльскай мовы, культуры, традыцый, усё больш узмацняецца і знаходзіць падтрымку ў розных пластах насельніцтва Ўэльса. Лічучы мову сімвалам і адрознай прыкметай нацыі, яны, тым не менш, разумеюць неабходнасць інтэграцыі і выступаюць за двюхмоўе ўэльсцаў. Быў адчынены шэраг школаў з двюхмоўным выкладаннем. Дзяцей вучылі гісторыі, геаграфіі, літаратуры Ўэльса. Вялікую ролю ў захаванні ўэльскай культуры адыгрывае нацыянальны ўніверсітэт, у якім на спецыяльных кафедрах па літаратуры і гісторыі Ўэльса вядзецца грунтоўная праца. Апроч таго ва ўніверсітэце існуе адмысловы дэпартамент кельцкіх доследаў, які значна спрыяе развіццю навукі аб кельтах. Былі зробленыя палітычныя спробы захавання мовы. У 1964 г. у палату абшчынаў была прадстаўлена справаздача аб вывучэнні стану ўэльскай мовы, у якой зазначалася некаторае запавольванне працэсу англізацыі ва Ўэльсе. Для ягонага замацавання прапаноўвалася надаць уэльскай мове статус афіцыйнай, ужываемай у адміністратыўных, кіруючых і судовых органах [14].

Тым не менш, уэльская мова ўсё больш саступае ангельскай. Апроч шматлікіх вышэйзгаданых фактараў, істотную ролю ў гэтым іграе распаўсюджанне на тэрыторыі Ўэльса ангельскіх сродкаў масавай інфармацыі — тэлебачання і радыё, ангельскіх кніг, часопісаў і газет. Двюхмоўе зрабілася асноўным накірункам барацьбы за захаванне мовы.

Уэльсцы, тым не менш, захоўваюць сваю нацыянальную самасвядомасць, таму, нягледзячы на паступовае знікненне роднай мовы, яны працягваюць існаваць як народ са сваімі нацыянальнымі прыкметамі і пачуццём нацыянальнага гонару. Яны шануюць сваю культуру, асабліва гэта праяўляецца падчас штогадовых нацыянальных фэстаў — эйстэдфодов, на якія збіраюцца больш за 10 тыс. чалавек. Арганізатары гэтага свята ўсяляк імкнуцца наблізіцца да старажытных кельцкіх традыцыяў правядзення падобных збораў бардаў.

Уэльсцы вельмі любяць харавыя спевы, у кожным уэльскім населеным пункце існуе свой хор, між якімі ладзяцца песенныя спаборніцтвы [15]. Захоўваюцца дробныя рамёствы, нацыянальная разьба па дрэве, вытворчасць нацыянальных тканінаў, жаночых шаляў, упрыгожаных кельцкім арнаментам [16].

У сельскай мясцовасці захоўваюцца традыцыйныя лабудовы ўэльсцаў, так званыя „доўгія дамы" — працяглыя на некалькі дзесяткаў метраў будынкі, якія складаюцца з жытла, гаспадарчых, складскіх памяшканняў [17]. Некаторыя адрознасці захоўваюцца ва ўэльсцаў у во-

пратцы і побыце, асабліва гэта тычыцца сямейных звычаяў: вяселляў, пахаванняў. Варта адзначыць, што падобныя рысы, у асноўным, сустракаюцца толькі ў сельскай мясцовасці, гарадское жыццё ўсё больш набліжаецца да сярэднееўрапейскага ўзроўню.

Уэльсцы працягваюць захоўваць прыхільнасць да неаканфармісцкіх цэркваў, размаітых сектаў. Кожная такая царква розніцца ўласнымі храмавымі пабудовамі, якія існуюць у кожным горадзе ці вёсцы, а часам і проста пабудаванымі на скрыжаваннях дарог. Англіканская царква Ўэльса дамагласся аддзялення ад ангельскай царквы і заняла істотнае месца ў жыцці ўэльсцаў [18].

Апроч таго важную ролю адыгрывае і ўэльская літаратура. Многія ўэльскія пісьменнікі і паэты ствараюць свае творы на роднай мове, аднак колькасць такіх кніг паступова змяншаецца. Літаратары Ўэльса ўсё часцей пераходзяць на ангельскую мову, тым самым пашыраючы кола чытачоў.

Этнічны стан Уэльса ўсё болей непакоіць прадстаўнікоў розных пластоў насельніцтва гэтага княства. З кожным годам нацыяналістычныя сілы знаходзяць усё новых і новых прыхільнікаў сярод уэльсцаў. Існуюць два асноўныя накірункі гэтага руху — палітычны і культурны.

Асноўным прадстаўніком радыкальнага нацыяналізму з'яўляецца партыя *„Plaid Cymry"*, галоўнай мэтай якой ёсць аддзяленне Ўэльса ад Вялікабрытаніі на правах дамініёну са сваім парламентам. Заснавальнікам гэтай арганізацыі быў Джон Саўндэрс Левіс — прафесар уэльскай мовы і літаратуры нацыянальнага ўніверсітэта, які ўжываў у сваёй дзейнасці такія скрайнія меры, што брытанскі ўрад быў вымушаны ў 1936 г. звольніць яго і забараніць выкладанне ва ўніверсітэце [19].

Гэтая партыя іграла пэўную ролю ў палітыцы Брытаніі. Упершыню *„Plaid Cymry"* прыняў удзел у парламенцкіх выбарах 1925 г., але больш гучна яна заявіла пра сябе толькі пасля выбараў 1959 г., калі члены *„Plaid Cymry"* сталіся рэальнымі прэтэндэнтамі ў дэпутаты парламента. Аднак толькі ў 1974 годзе некалькі яе прадстаўнікоў прайшлі ў ангельскі парламент [20]. Члены партыі *„Plaid Cymry"* іграюць значную ролю на месцах, паспяхова прымаючы ўдзел у выбарах у органы мясцовага самакіравання.

Радыкальна-палітычная дзейнасць гэтай партыі не знайшла падтрымкі сярод большасці электарата Ўэльса. Спробы правядзення некаторых акцыяў, у прыватнасці, рэферэндума за стварэнне ўласнага ўрада Ўэльса, не мелі поспеху. Гэтыя вынікі сталіся буйной паразай *„Plaid Cymry"*. Падтрымка электарата знізілася на выбарах 1979 г. да 6,4 % і ў парламент было выбрана ўсяго два члена гэтай партыі ад Уэльса і гэты ўзровень застаецца дасюль [21].

Тым не менш, нельга недаацэньваць дзейнасць *„Plaid Cymry"*, як арганізацыі, якая прымала актыўны ўдзел у барацьбе за захаванне і распаўсюджанне ўэльскай мовы і культуры. Яе дзеянні на месцах, падтрыманыя хаця і малой, але самай адукаванай часткай насельніцтва Ўэльса, фактычна выратавалі ўэльскую мову ад магчымага знікнення. Прапорцыі людзей, якія гавораць на ўэльскай мове стабілізаваліся, яна стала больш шырока выкладацца ў школах, у гарадах і мястэчках з'явіліся шыльды і абвесткі, чыгуначныя і аўтамабільныя паказальнікі на ўэльскай мове, змяніліся назвы некаторых гарадоў. Відавочна, што гэтая краіна мае сваю мову і сваю культуру [22].

Найбольш радыкальнай з'яўляецца тэрарыстычная арганізацыя „Армія вызвалення Ўэльса", створаная на ўзор арганізацыі Ірландыі. Тэрарыстычныя акты, на іх думку, мусяць выклікаць пэўную рэакцыю сусветнай грамадскасці. Апроч таго, яны спадзяюцца выклікаць пэўныя захады ў адказ ангельскіх уладаў і стварыць становішча, блізкае да ольстэрскага [23]. Але гэтыя захады сустракаюць рэзка адмоўную рэакцыю з боку ўэльсцаў, якія аддаюць перавагу мірным сродкам барацьбы.

Палітычныя арганізацыі, збольшага, — нешматлікія аб'яднанні, якія ўключаюць у сябе некаторых палітычных дзеячоў і эліту нацыянальнай інтэлігенцыі. Зусім іншае становішча займаюць нацыянальна-культурныя суполкі.

Адной з найважнейшых арганізацыяў, чыя дзейнасць накіравана на захаванне ўэльскай культуры, з'яўляецца Новы ўэльскі саюз. Гэтая арганізацыя, за свае больш чым 55 гадоў існавання, зрабіла агромністую працу па публікацыі і распаўсюджанні ўэльскай літаратуры; падтрымлівала паэтаў, пісьменнікаў; прапагандавала ўэльскае нацыянальнае мастацтва. Гэтая арганізацыя мае сваіх прадстаўнікоў ва ўсіх графствах Уэльса, прыцягваючы ўсё большую колькасць людзей на свой бок [24].

Найбольш масавым аб'яднаннем з'яўляецца Ўэльская ліга моладзі, створаная ў 1922 годзе, якая налічвае ў сваіх шэрагах больш за сотню тысячаў сяброў. Гэтая арганізацыя мае шырокую сетку дзіцячых летнікаў, адмысловых клубаў, галоўнай мэтай дзейнасці якіх ёсць падтрымка і распаўсюджанне ўэльскай мовы, літаратуры і культуры. Асабліва цікавыя штогадовыя святы Лігі — спартовы фэст „Маладзёжныя гульні" і фэст культуры [25]. Маладзёжны саюз з кожным годам знаходзіць усё большую колькасць прыхільнікаў, асабліва сярод вучняў старшых класаў і студэнцтва Ўэльса і адыграе важную ролю ў захаванні ўэльскай культуры.

Агульныя тэндэнцыі адраджэння нацыянальных традыцыяў, мовы і культуры займаюць важнае месца ў сучасным развіцці Ўэльса. Шматгадовае панаванне ангельцаў сталася прычынай амаль поўнага знікнення ўэльсцаў як народа з багатай гісторыяй і культурай. Гвалтоўная і натуральная асіміляцыя прывяла да мацнейшай англізацыі насельніцтва Ўэльса. Велізарную ролю тут адыгралі геаграфічныя і гістарычныя фактары. Развіццё прамысловасці, агульны рост дабрабыту, набліжэнне да агульнаеўрапейскіх пабытовых стандартаў — усё гэта наклала свой адбітак на этнічную сітуацыю ва Ўэльсе. Апроч таго, у Вялікабрытаніі афіцыйна не прызнаецца існаванне ўэльсцаў

як нацыі. Аднак захаванне нацыянальнай самасвядомасці, нацыянальнага гонару ўэльсцаў перашкодзіла знікненню гэтага народа, які мае больш чым тысячагадовую гісторыю, багаты сваімі традыцыямі і культурай, які з'яўляецца яскравым прыкладам для іншых народаў. Нацыянальны рух знаходзіць усё большую падтрымку сярод розных пластоў насельніцтва Ўэльса, асабліва моцныя тыя арганізацыі, мэтай якіх з'яўляецца культурнае адраджэнне гэтага народа. Набіраюцца моцы палітычныя аб'яднанні, асноўным патрабаваннем якіх з'яўляецца аўтаномія Ўэльса, самастойнасць у вырашэнні кіраваннем сваімі землямі, вырашэннем свайго лёсу. „Уэльсцы — нацыя са сваёй мовай, літаратурай, інстытутамі і звычаямі"[26].

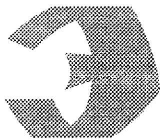
1. Гроздова И.Н. Кельтские народы Британских островов // Этничные процессы в странах Зарубежной Европы. М., 1970. С. 180.
2. Тамсама. С. 182.
3. Coupland R. Welsh and scottish nationalism. London, 1963. P. 259.
4. Тамсама. С. 263.
5. Тамсама. С. 201.
6. Тамсама. С. 210.
7. Тамсама. С. 201.
8. Тамсама. с. 227.
9. Stones Y. Modern welsh history. London, 1965. P. 295.
10. Coupland R. Указ. твор. С. 349.
11. Jones Y. A new geography of Wales. Cardiff, 1964.
12. Цыт. па: Гроздова И.Н. Указ. твор. С. 189.
13. Тамсама.
14. Гл.: Гроздова И.Н. Указ. твор. С. 190.
15. Griffith G. The Welsh. London, 1947. P. 12.
16. Гл.: Owen T. Wtlsh folk customs. Cardiff, 1953. P. 149.
17. Гл.: Welsh rural community. London, 1961. P. 151.
18. Welsh rural community. P. 253.
19. Гл.: Coupland R. Указ. твор. С. 371.
20. Watson M. Contemporary Minority Nationalism. London & N.Y., 1990. P. 9.
21. Birch A. Nationalism and national integration. London, 1989. P. 89.
22. Тамсама. С. 90.
23. Watson M. Указ твор. С. 16.
24. Brown A. The Wales. Cardiff, 1960. P. 190.
25. Тамсама. С. 193.
26. Jones Y. Указ. твор. С. 9.

Вольга САБАЛЕЎСКАЯ

АД КАЦЯРЫНЫ II ДА АЛЯКСАНДРА III

БЕЛАРУСКІЯ ГЭБРАІ Ў РАСІЙСКІМ ЗАКАНАДАЎСТВЕ КАНЦА XVIII – XIX СТАГОДДЗЯЎ

тнічная гісторыя гэбраяў — гэта тэма, якой унікалі савецкія гісторыкі, справядліва асцерагаючыся абвінавачванняў з боку ўладаў калі не ў антысемітызме, то ў сіянізме. І нават сёння, калі ў грамадстве адсутнічае ідэалагічная запраграмаванасць, размова на гэтую тэму разгортваецца складана і нават пакутліва. Плоскасць міжэтнічных стасункаў напоўнена эмоцыямі, з'яўляецца балючай для адных і нярвовай для другіх. Адной з прычын гэтага мы можам лічыць існаванне пэўных негатыўных стэрэатыпаў, народжаных фанатызмам, няведаннем і агрэсіўнасцю. Спробай барацьбы з гэтымі ганебнымі з'явамі і будзе наступны артыкул.

Вызначэнне юрыдычнага статуса і дзяржаўнай палітыкі адносна пэўнай сацыяльнай групы мае надзвычай важнае значэнне для разумення яе месца ў грамадстве. Асабліва верна гэта для гэбраяў як для супольнасці, якую заканадаўцы на працягу канца XVIII – пачатку XX стагоддзяў вылучалі з ліку іншага насельніцтва краіны, імкнучыся змяніць традыцыйны лад гэбрайскага жыцця.

Да апошняй чвэрці XVIII стагоддзя расійскае самаўладдзе зацята змагалася з гэбрайскімі перасяленцамі з Заходняй Еўропы. Тыповыя захады адносна іх у 60-х гг. XVIII стагоддзя — гэта забароны сяліцца ў Расіі і выгнанні, напрыклад, у цараванне Кацярыны І (1727), Елізаветы І (1743), Кацярыны ІІ (1762). Манархі згодны былі мірыцца з гэбрайскай прысутнасцю толькі на кароткі час, дастатковы для правядзення гандлёвых аперацый. Сітуацыя карэнным чынам змянілася ў 1772 годзе, калі да Расійскай імперыі былі далучаны ўсходнія раёны Рэчы Паспалітай з амаль 100-тысячным гэбрайскім насельніцтвам. На гэтых землях гэбрайская эканамічная дзейнасць была надзвычай добра дапасавана да гаспадарчай структуры краіны. Праз гандаль яны злучалі аграрны сектар з гарадскім, насычалі памешчыцкую гаспадарку наяўнымі грашыма, забяспечвалі канкурэнцыю ў рамястве, гандлі, пасярэдніцтве. Шмат гэбраяў працавала ў сферы арэнды і гэта таксама было карысна для паноў, бо вызваляла іхныя галовы ад камбінавання камерцыйных інтарэсаў, у якіх яны найчасцей былі некампетэнтныя, давала шмат вольнага часу для вядзення „свецкага жыцця", якое і было, па меркаванні эпохі, найлепшай сферай прыкладання энергіі для любога двараніна. Па трапным выразе М.Маўраха, шляхціч лічыў гэбрая паразітам, але паразітам, без якога памешчык абсалютна бязрадны [1].

Такім чынам, не маючы ўжо магчымасці пазбавіцца ад сваіх нованабытых падданых, бо гэта прынесла б вялікія гаспадарчыя страты, расійская манархія ў апошняй чвэрці XVIII стагоддзя пачала сістэматычную працу па вызначэнні юрыдычнага статуса гэбраяў. Тагачасную расійскую Феміду, Кацярыну II, не абцяжарвалі рэлігійныя забабоны яе папярэдніц, якія, як і Елізавета I, не жадалі „ад ворагаў Хрыстовых цікавай карысці". Кацярына Вялікая была прагматычнай, на яе свядомасць паўплывала філасофія Асветнікаў, „якія хацелі зрабіць з іх (гэбраяў. — *Аўт.*) добрых грамадзянаў, роўных з іншымі па правах і абавязках за кошт разбурэння гэбрайскай незалежнасці і культуры" [2]. Але і з'яўляючыся абсалютнай манархіняй, Кацярына II вымушана была лічыцца з меркаваннем па-

мешчыкаў і бюргераў, якія асцерагаліся пранікнення гэбраяў у эканоміку і былі заклапочаныя з'яўленнем канкурэнтаў.

На палітыцы гэтай царыцы адносна гэбраяў адбіваліся не толькі перакананні самой Кацярыны, істотна змененыя Французскай рэвалюцыяй, але і дух эпохі Асветленага абсалютызму, інтарэсы ўплывовых расійскіх колаў, таму з першага позірку заканадаўства ў яе рамках здаецца незразумела супярэчлівым. Амаль аднačасова мы сустракаем і абмежавальныя, і спрыяльныя для гэбраяў захады. У 1775 г. уводзіцца новы адміністрацыйны падзел, а ў 1785 ствараюцца органы гарадскога кіравання і выбраныя судовыя ўстановы для дваран, мяшчан і вольных сялян, што не толькі ўзмацніла кантроль цэнтральнай улады, але аднačасова і павялічыла палітычныя правы саслоўяў, у тым ліку гэбраяў з мяшчанаў[3]. Так Расія апынулася першай краінай Еўропы, дзе гэбраі выступалі ў якасці суб'ектаў палітыкі. Вядома, тады не было яшчэ нават і гаворкі пра раўнапраўе ўсіх падданых: колькасць гэбрайскіх дэпутатаў не павінна была перавышаць 1/3. Сянацкі ўказ ад 7 траўня 1789 года скасаваў „забарону памешчыкам у вёсках аддаваць іх вінакурні і корчмы гэбраям на водкуп", што давала прастору аднаму з самых прыбытковых заняткаў, дазваляла гэбраям сведчыць у судзе і не затрымліваць іх „прымусова ў гарадах, калі ім па гандлёвых справах трэба адлучыцца на вёску" [4]. 22 чэрвеня 1790 года дазволена адчыніць гэбрайскую друкарню ў Маскве [5].

Аднačасова пакладзены пачатак вылучэнню гэбраяў у асобную групу з абмежаванымі правамі: з 1772 года яны, у адрозненне ад іншых падаткаплацельшчыкаў, уносяць падаткі як за асоб мужчынскага, так і жаночага полу, захавана традыцыйнае самакіраванне — кагал, які станавіўся гарантам своечасовай выплаты падаткаў [6]. Указ 1791 года абмежаваў тэрыторыю рассялення гэбраяў, а з 1 ліпеня 1794 года ўдвая павялічыліся падаткі з гэтай групы насельніцтва. Накіраванасць на хрысціянізацыю ўвасобілася ва ўказе 17 кастрычніка 1776 года, які надаваў выхрэстам роўныя з іншым насельніцтвам краіны правы [7]. Гэта абарочвалася для неафітаў аўтаматычным зніжэннем падаткаў і ліквідацыяй дыскрымінацыйных пастановаў.

Эпоха Паўла I (1796 – 1801) пакінула няшмат прававых дакументаў у заканадаўстве аб гэбраях, але стала часам, калі манархія бліжэй пазнаёмілася з жыццём гэтай супольнасці. З мэтай вывучэння гэбрайска-хрысціянскіх стасункаў на Беларусь былі накіраваны дзве камісіі, узначаленыя губернатарам Літвы І.Фрызелем і вядомым паэтам, сенатарам Г.Дзяржавіным. Сярод іншых задач перад імі стаялі і наступныя: адказаць на пытанні, ці маюць гэбраі дачыненне да дрэннага становішча і голаду сярод мясцовых сялян і якія рэформы можна было б правесці для папраўкі гэтага? Па матэрыялах працы камісій саноўнікі, якія іх узначальвалі, падавалі даклады, якія хаця і адрозніваюцца па духу, стылю і прапанаваных захадах, але маюць агульныя рысы. Іх аўтары, напрыклад, ацанілі стан масаў беларускага гэбрайства як вельмі бедны, заявілі пра неабходнасць звярнуць нарэшце асаблівую ўвагу на рэфармаванне гэбрайскага жыцця, карэнным чынам змяняючы яго асновы праз асвету і ліквідацыю традыцыйнай адасобленасці, натхняльнікам якой ім здаецца кагал. На фармаванне высноваў камісій паўплывалі ідэі Асветніцтва, якія спалучыліся з адмоўным і падазроным стаўленнем хрысціян да іўдзееў.

І.Фрызель, які меў больш ліберальныя погляды і, магчыма, быў знаёмы з ходам дыскусій і прапановамі па вырашэнні „гэбрайскага пытання", што прагучалі на польскім Чатырохгадовым сейме, выказаўся за мяккую і ўзаемакарысную інтэграцыю гэбраяў у расійскае грамадства. Але і ў яго дакладзе мы знойдзем абвінавачванні ў адрас гэбраяў у рэлігійным фанатызме і забабонах. Згодна з ягонай думкай, мэта рэфармавання ў наступным: „Пакласці канец неўладкаванасці ў гэбрайскім народзе, перапыніць драпежніцтва кагальных старшыняў, засцерагчы простых гэбраяў ад прыгнёту і прывесці гэты народ у карысны для дзяржавы стан" [8]. Таму аўтар прапануе ўключыць гэбраяў у адпаведныя іх фінансаваму стану і заняткам саслоўі, каб яны маглі карыстацца ўсімі законнымі прывілеямі і ўдзельнічаць у мясцовым самакіраванні. Дэталёвую распрацоўку рэформы І.Фрызель мяркуе даручыць кампетэнтным асобам, у лік якіх неабходна ўключыць і вучоных гэбраяў.

Кансерватар Г.Дзяржавін, які таксама ўпэўнены ў неабходнасці „распасцірацъ і на гэбраяў сваё апекаванне, каб яны і сабе, і грамадству былі карысныя" [9], варожа ставіцца да гэбрайскага традыцыйнага ладу жыцця і называе яго ўплыў на хрысціян „псуючым". Галоўная задача рэформы бачыцца ім у ліквідацыі кагалу як алігархічнай структуры, выкараненні „шкодных забабонаў рэлігіі". Для гэтага прапануецца прыцягнуць гэбраяў да рамяства ды земляробства на тэрыторыі мяжы аселасці.

Але доўгачаканая рэформа была праведзена толькі пасля смерці Паўла. Сярод

пастановаў жа, што належалі яго кароткаму цараванню, можна вылучыць увядзенне кантроля за гэбрайскім кніжным імпартам: 11 снежня 1797 года на Рыжскую мытню прызначаны цэнзарамі М.Гекіль і Л.Эзекіль.

Пачатак новага стагоддзя, які супаў з новым цараваннем, быў эпохай ліберальных настрояў і светлых надзей на будучыню ва ўсіх сферах грамадства. Чаканыя змены закранулі і гэбрайскую суполку. Да праўлення Аляксандра I (1801 – 1825) належыць стварэнне чатырох „гэбрайскіх камітэтаў", г.зн. камісій, заклiканых аналізаваць стан гэбраяў у Расіі. Найбольш плённай была дзейнасць першага камітэта, таму што менавіта яна скончылася напісаннем „гэбрайскай канстытуцыі". Але хаця ў журнале яе паседжанняў і з'явіўся ліберальны запіс: „Наколькі магчыма — менш забарон, наколькі мажліва — больш свабоды", агульны характар захадаў „Усталявання аб гэбраях" 1804 года даволі абмежаваны. Да саміх гэбраяў заканадаўцы па-ранейшаму ставяцца як да іншароднага, небяспечнага элементу, які наўмысна шкодзіць расійскаму народу. Ды і наогул, як скептычна заўважае Ю.Гесэн, „гэбрайскую рэформу было вырашана правесці не столькі таму, што гэтага настойліва патрабавала яго (гэбрайскае насельніцтва. — *Аўт.*) цяжкае становішча і несуразмернасць ролі, якую адыгрывала гэтая частка насельніцтва ў беларускай эканоміцы і яе юрыдычнага стану, а таму, што вынікі гэтага жыцця адбіваліся на мясцовым хрысціянскім грамадстве" [10].

Згодна з „Усталяваннем аб гэбраях" 1804 года, яны лічыліся вольнымі людзьмі з няпоўнымі грамадзянскімі правамі. Ім гарантаваны недатыкальнасць маёмасці, абмежаванае самакіраванне. Кагал быў пакінуты ў якасці ўстановы, якая збірала і своечасова плаціла падаткі з гэбраяў сіламі саміх жа гэбраяў. Кагальныя абіраліся сходам абшчыны і зацвярджаліся губернскім праўленнем. Былі прынятыя захады супраць усеўладнасці кагалу: улада ў ім падзелена на свецкую і рэлігійную. На чале рэлігійнай стаялі рабіны, якім забаронена прымяняць херэм (адлучэнне, праклён), што істотна падрывала аснову іхнага аўтарытэту. На практыцы ж херэм працягваў накладацца насуперак урадавай забароне.

Улады садзейнічалі развіццю гэбрайскага рамяства і земляробства праз ільготнае падаткаабкладанне і субсідыі, заахвочвалі гэбраяў да пераходу ў лік купцоў і фабрыкантаў: краіне былі патрэбныя капіталы, падаткі з гэтых капіталаў і людзі, дасьведчаныя ў вядзенні гандлёва-прамысловых аперацый. Але на практычнае стымуляванне гэбрайскай прамысловасці „Ўсталяванне" адпускала мізэрную суму — 20 тысяч рублёў, а для каланізацыі недастатковых зямельных масіваў — 30 тысяч дзесяцін. Пры складанні закона быў праігнараваны той факт, што гэбрайскія масы знаходзіліся ў галечы і не мелі магчымасці рэалізаваць правы на арганізацыю буйнога гандлю ці прамысловых прадпрыемстваў. Такім чынам, фактычна будаўніцтва гэбрайскай прамысловасці павінна было весціся сіламі саміх гэбраяў, а дзяржава толькі вялікадушна згаджалася не перашкаджаць ім у гэтым.

Рабіліся крокі па ліквідацыі замкнёнасці і некаторай еўрапеізацыі гэбрайскага асяроддзя. Дазваляючы гэбраям атрымліваць адукацыю ў агульных школах, „Усталяванне" патрабавала для гэтага ведання расійскай ці польскай моваў, што павінна было спрашчаць асіміляцыю моладзі. Такая ж умова была пастаўлена перад абранымі ў склад магістрата.

„Гэбрайская канстытуцыя" змяшчала шэраг пунктаў, рэзка супярэчных статусу гэбраяў як вольных грамадзян. Ім забаранялася займацца вінакурэннем і гандлем спіртнымі напоямі, улады абвяшчалі прымусовае высяленне гэбраяў з сельскай мясцовасці. Абсалютная большасць гэбраяў-вінакураў, пастаўленых на мяжу выжывання ўціскам памешчыкаў (сапраўдных уласнікаў корчмаў) была асуджана на разарэнне, бо не мела сродкаў для перасялення разам са сваёй маёмасцю ў горад. Барацьба з карчмарствам, шматразова перапыняючыся, працягвалася з 1804 па 1863 гады. Непаслядоўнасць у правядзенні перасяленняў, шматразовы перагляд раней прынятых пастаноў, вялі да памылак у дзейнасці мясцовых улад. Так, у Гродзенскай губерні ў 1819 годзе незаконна праводзіліся дэпартацыі з сельскай мясцовасці, спыненыя толькі пасля скаргі ў сталіцу дэпутата гэбрайскага народа З.Зонэберга [11].

Наколькі ўзважаным і патрэбным для дзяржавы было перасяленне гэбраяў у гарады? Звернемся да ацэнкі сучасніка, міністра духоўных спраў і народнай адукацыі А.М. Галіцына, выказанай у лісце да гродзенскага губернатара: „1. У мястэчках няма промыслу і таргоў на харчаванне для гэбраяў; 2. Няма столькі фабрык, каб гэбраі знайшлі на іх працу; 3. Гэбраі, што вырашылі наняць землі ў памешчыкаў, не маюць магчымасці завесці гаспадарку ў такі кароткі час; 4. Амаль няма вольных казённых земляў у тых губернях, дзе жывуць гэбраі. Што датычыцца перасялення іх у аддаленыя губерні, то перасяленне 60 тысяч сямей звязана з надзвычайнымі стратамі для казны" [12].

Ды і наогул абсурдным было абвінавачванне гэбрайскага народа ў наўмысным спойванні расійскіх сялян. М.Ляскоў адзначае: „У вялікарускіх губернях, дзе гэбраі не жывуць, лік асуджаных за п'янства пастаянна больш, чым колькасць выпадкаў у мяжы аселасці. Перанясенне абвінавачвання гэбраяў у народным п'янстве належыць да самага найноўшага часу, калі расійцы пачалі шукаць магчымасць ускласці на каго-небудзь віну за сваю доўгую гістарычную памылку" [13].

Дакладную ацэнку атрымала палітыка Аляксандра І адносна гэбраяў у Ю.Гесэна: „У імя прэстыжу існага парадку гэбраі выстаўляюцца адзінымі віноўнікамі ўсіх бед; з мэтай пакінуць недатыкальным гэты парадак, робіцца спроба карэнным чынам пераўтварыць паспешлівымі, крутымі захадамі гэбрайскае жыццё — толькі яго адно — пры захаванні іншых акаляючых яго ўмоваў; праводзячы рэформу, урад наўмысна ігнаруе ейныя цяжэйшыя эканамічныя вынікі для гэбрайскага насельніцтва" [14].

Рэакцыя апошніх гадоў царавання Аляксандра І працягвалася і пры Мікалаі І (1825 - 1855). Новы цар імкнуўся ізаляваць Расію ад заходніх рэвалюцый, выкараніць вальнадумства, якое ён бачыў у любой самабытнасці. Галоўнай мэтай Мікалая І было стварэнне бязлікай масы падданых, знітаваных у трывалую еднасць — праваслаўны расійскі народ. Русіфікатарства, у межах трыяды „Праваслаўе. Самадзяржаўе. Народнасць" было накіравана супраць усіх „нярускіх народаў" — палякаў, беларусаў, татар і г.д.

Асноўныя напрамкі палітыкі адносна гэбраяў, якія развіваліся Аляксандрам І, былі працягнуты і пры Мікалаі І, толькі характар іх стаў больш дыскрымінацыйным і гвалтоўным. Прадпрымаецца чарговая спроба кадыфікаваць расійскае права адносна гэбраяў: у 1835 годзе з'яўляецца новае „Усталяванне". Яно не ўнесла прынцыповых зменаў у жыццё гэбрайскай супольнасці Расіі, але вымушала яе звярнуцца да вывучэння расійскай мовы і прыняцця еўрапейскіх пабытовых традыцый: „§ 16. Гэбраі павінны мець спадчыннае прозвішча. § 18. Павінны карыстацца ва ўсіх публічных актах расійскай, а не гэбрайскай мовай. § 69. Кагальныя абіраюцца са здольных чытаць і пісаць па-расійску. § 77. Здольныя чытаць і пісаць па-расійску могуць быць абраныя ў члены гарадскіх дум, магістратаў і ратуш" [15].

Захавана мяжа аселасці, забарона займацца карчмарствам, вінакурэннем і сяліцца ў 50-вёрставай паласе каля дзяржаўнай мяжы. Трывалае месца ва ўрадавай палітыцы занялі захады, якія выдавалі жаданне манархіі „перавыхаваць гэбраяў" і адвучыць іх ад невытворчых відаў дзейнасці. Справядлівыя разважанні І.Г.Аршанскага пра прычыны такога дыктату: „Пры панаванні прыгоннага права, якое ўсяляла ў грамадстве пагарду прамысловай дзейнасцю і павагу зямельнай уласнасці і земляробства, натуральная агіда да выключна гандлёвага напрамку ў гэбраяў. Пры смутным разуменні задач дзяржаўнай дзейнасці, нікому ў галаву не прыходзіла сумненне наконт магчымасці і карыснасці штучнага адлучэнне народа ад таго ладу жыцця, да якога ён прызвычаіўся і навязвання яму далёкіх ягонаму духу заняткаў промыслу" [16]. Для далучэння гэбраяў да земляробства яшчэ Аляксандрам І на тэрыторыі мяжы аселасці, асабліва ў Наваросіі, былі створаныя гэбрайскія калоніі. На тэрыторыі Беларусі яны з'явіліся пасля 1835 года. Каланізатарства не атрымала тады распаўсюджання. „Усталяваннем" 1835 года для стымулявання пераходу гэбраяў да сельскай гаспадаркі былі прадугледжаны наступныя ільготы: „Каланістаў 1) вызваляць ад падушнага падатку на 50 год; 2) ад рэкруцкай павіннасці на 50 год; 3) ад земскіх падаткаў на 10 год; 4) паселеных на прыватных землях ад падушнага падатку вызваляць на 5 год" [17].

„Усталяванне" 1835 года было не адзіным прававым актам, прынятым у царававанне Мікалая І для юрыдычнага ўладкавання гэбраяў. У 1827 годзе выдадзены ўказ, які распаўсюдзіў на гэбраяў асабістае выкананне воінскай павіннасці. Рэкрутаў з гэбраяў набіралі ва ўзросце ад 8 да 25 год, малодшых накіроўвалі ў атрады кантаністаў, дзе адна частка дзяцей пад націскам ваеннага начальства прымала хрост, а другая гінула ад здзекаў. Час, праведзены ў кантанісцкіх ротах, не залічваўся ў агульны тэрмін воінскай службы (25 год), кантактаваць са сваякамі забаранялася. Новы ўказ падрываў давер да кагалу з боку народных мас, бо заможныя (дзеці рабінаў, кагальных, купцоў) у армію не набіраліся. „Рэкруцкім старастам" рэкамендавалася ў першую чаргу забіраць тых, хто дрэнна плаціць падаткі і займаецца жабрацтвам. Гэта стварала глебу для злоўжыванняў і ўнутрыкагальных канфліктаў. Указ 1827 года, які прынёс канфрантацыю ў гэбрайскі свет і стаў прычынай многіх асабістых трагедый, аб'ектыўна з'яўляўся крокам наперад у справе эмансіпацыі гэтай часткі насельніцтва, бо прыраўніваў гэбраяў да прадстаўнікоў іншых народаў у выкананні аднаго з галоўных абавязкаў грамадзяніна — абароне Айчыны.

У 1844 г. скасаваны орган гэбрайскага самакіравання — кагал. Гэбраі пераходзілі ў падпарадкаванне гарадскім думам і ратушам, дзе з гэтай нагоды ўтвораны спецыяльныя „сталы”. Для збору падаткаў і выканання рэкруцкай павіннасці захаваны пасады „рэкруцкіх старастаў”, зборшчыкаў падаткаў і іх памочнікаў у мясцовых гэбрайскіх абшчынах, якія перайманоўваліся ў гэбрайскія грамадствы. Нельга не зазначыць, што захад гэты мала што змяніў у гэбрайскім унутраным свеце і не пазбавілася ўлады заможная вярхушка абшчыны: яна і пад новай шыльдай працягвала кіраваць аднаверцамі. Пад кантроль грамадзянскай улады траплялі фінансы кагалу, але і гэта часта заставалася на паперы з-за цэлага шэрагу прычын, сярод якіх не апошнія — гэта „таямнічыя ўплывы” гэбрайскай алігархіі на карумпаваныя бюракратычныя колы Расіі.

Наконт юрыдычнай ліквідацыі кагалу ў дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі па „гэбрайскім пытанні” і ў многіх творах сучасных гэбрайскіх аўтараў існуе адзіная негатыўная ацэнка. Яны падкрэсліваюць ролю кагалу як сродку захавання гэбрайства, яго культуры і рэлігіі ў іншаэтнічным асяроддзі, але не ўтрымліваюцца ад ідэалізацыі гэтай установы. Вось што, напрыклад, мы можам прачытаць у Р.Сэмюэле: „У іх (у кагалах. — *Аўт.*) склаўся лад жыцця, заснаваны на братэрстве, добрасуседскіх адносінах і сапраўднай прыхільнасці адзін да аднаго” [18]. Але ў адносінах да расійскай сітуацыі першай паловы XIX стагоддзя погляд такі прынцыпова няверны. Ад абшчыннага братэрства не засталося і следу, аб гэтым сведчаць сацыяльныя канфлікты, рэлігійная барацьба пад сцягамі хасідызму (веры людзей простых і неадукаваных) і гэбрайскай Асветы — Гаскалы. Выбары ў кагальныя фармалізаваліся, да ўлады раз і назаўсёды прыйшлі тыя, хто меў грошы. Канфлікты перш за ўсё ўзнікалі вакол раскладкі падаткаў, што рабілі кагальныя, якія ніколі не забываліся на ўласныя інтарэсы і вакол дастаўкі рэкрутаў, якая ў поўнай меры лягла на плечы беднякоў. Даходзіла нават да таго, што кагальныя самі правакавалі ўмяшанне ва ўнутраныя справы суполкі „знешняй сілы”. Дакументы з фонду канцылярыі гродзенскага губернатара ўтрымліваюць звесткі пра выпадак, калі кагальныя звярнуліся да губернатара з прашэннем „прадпісаць гродзенскай паліцыі, калі б хто з аслушнікаў адмовіўся (плаціць падаткі. — *Аўт.*), то прымушала б яна яго да паседжання ў кагальным сходзе да таго часу, пакуль усе кагальныя нядоімкі спагнаныя б не былі” [19]. Як бачым, паводзіны кагальнай вярхушкі нясумяшчальныя з прынцыпам узаемадапамогі і з'яднанасці гэбрайскага свету.

Нельга не згадзіцца з цверджаннем, што кагал з'яўляўся захавальнікам гэбрайскай традыцыі. Але нельга не бачыць і другога боку справы: беручы пад абарону выключна іўдзейскія каштоўнасці, ён адначасова выракаўся таго, што магло ўзбагаціць гэбрайскі свет — агульначалавечай духоўнай культуры, адукацыі, дасягненняў перадавой навукі таго часу (у традыцыйнай гэбрайскай школе выкладаліся выключна рэлігійныя прадметы і не вывучаліся дакладныя навукі, замежныя мовы). Гэбрайская замкнёнасць шкодзіла перш за ўсё самім гэбраям, а кагалы з іх духам кансерватызму, падпарадкавання і нязменнага ўхвалення „старэйшых” (па ўзросту, па пазіцыі ў грамадстве) ператварыліся са стануючага (захаванне нацыянальнага) у стрымліваючы фактар для эканамічнай і культурнай дзейнасці гэбраяў.

Вядома шмат трапных афарыстычных характарыстык кагалу: „талмудычна-муніцыпальная рэспубліка” (Шчугуроў), „дзяржава ў дзяржаве” (Галіцын) [20] і інш. Пра гэбрайства можна сустрэць наступныя выразы: „акамянеласць, якая працягвае жыць”, „смоўж у шкарлупінні” [21]. Не ўсе гэтыя выказванні добразычлівыя, але ўсе яны справядліва падкрэсліваюць адасобленасць і законсерваванасць гэбрайскага традыцыйнага свету і яго аплоту — кагалу. Вядома, такая аўтаномія, яшчэ і ўвасобленая ў канкрэтным носьбіце, існаванне якога юрыдычна зацверджана, не магла не непакоіць Мікалая I, якому ў любой спецыфічнасці бачылася ядро патэнцыяльнага бунту. Улады пайшлі па самым простым шляху і забаранілі кагал замест таго, каб разабрацца ў каранях „гэбрайскага пытання” і рэфармаваць гэбрайскае самакіраванне. Такім чынам, вядома, праблема вырашанай быць не магла, бо замест аўтаноміі гэбраі не атрымалі грамадзянскія правы як гэта было, напрыклад, у Францыі.

У канцы 30-х пачатку 40-х гг. XIX стагоддзя ўведзены спецыяльныя падаткі з гэбраяў: 1839 год — „Пастанова аб каробкавым зборы”, згодна з якой атрыманыя з набыцця мяса, кашэрнага ўбою і гандлю кашэрным мясам і птушкай падаткі ішлі на выплату нядоімак казне, падтрымку дзяржаўнай школы для гэбраяў, земляробства і дабрачынных мерапрыемстваў. Акрамя гэтага абавязковага для ўсіх абшчыннікаў збору ўводзіўся „Дапаможны каробкавы збор” з нерухомасці, промыслаў, прыбыткаў. У 1844 г. узноўлены свечкавы збор з рытуальных шабатных свечак, якія запальвалі ў пят-

ніцу ўвечары ў кожнай гэбрайскай хаце. З гэтага падатку фінансаваліся дзяржаўныя гэбрайскія вучэльні.

У цараванне Мікалая І актыўна прадпрымаліся захады па „знешнім і ўнутраным" цывілізаванні гэбраяў. Як вядома, іўдзеяў Расіі гэтага часу вылучалі яскравыя побытавыя адрозненні. Яны заключаліся не толькі ў незразумелых для хрысціян звычаях, асаблівай мове, але і ў тым, што перш за ўсё кідаецца ў вочы — у вопратцы і знешнім выглядзе гэбраяў. Яны апраналіся ў традыцыйныя строі: мужчыны насілі тунікападобную кашулю, наверх — чорны лапсердак (накшталт кафтана), галаўныя уборы — шапкі ці ярмолкі, якія не здымалі ў памяшканні, фрызура — пейсы (доўгія валасы на скронях) і бароды. Асаблівыя прадметы — накідкі, каробачкі тфілін і тафесы — дапаўнялі адзенне ў час набажэнства ў сінагозе. Замужнія жанчыны насілі парыкі і хусткі на аголеных галовах, капелюшы ці спецыфічныя павязкі накшталт чалмы. Менавіта супраць экзатычнага знешняга выгляду гэбраяў адміністрацыя павяла бескампрамісную вайну. Калі ў 1804 годзе нацыянальнае адзенне дазволена насіць усюды, акрамя агульных навучальных установаў, то з 1840 года ўводзяцца дадатковыя абмежаванні: еўрапейскую вопратку абавязаны насіць гэбрайскія члены магістрата. У 1850 годзе забаронена апранаць нацыянальнае адзенне ўсім гэбраям наогул з 1 студзеня 1851 года, а ў сакавіку таго ж года „пастаўленыя па-за законам „жаночыя парыкі". У 1856 годзе забароны мінулых год яшчэ раз пацверджаны, бо гэбраі ўпарта ігнаравалі распараджэнні ўрада. Няма патрэбы казаць, што еўрапеізацыя адзення стала сапраўднай драмай для выхаваных у рамках традыцый артадаксальна веруючых гэбраяў: для іх гэта было ганебным парушэннем запаветаў продкаў. Да таго ж выкараненне нацыянальнай вопраткі праводзілася жорсткімі паліцэйскімі захадамі, якія суправаджаліся здзекамі і гвалтам.

„Унутранае цывілізаванне" прадугледжвала рэформу гэбрайскай асветы і адукацыі. Сістэма традыцыйных навучальных установаў гэбраяў складалася з наступных этапаў. Пачатковую адукацыю дзеці набывалі ў хедэрах, дзе вучыліся за плату; у меламедаў — прыватных настаўнікаў; у талмуд-торы, якая мела дабрачынны характар: акрамя ведаў вучні атрымлівалі тут ежу, вопратку, абутак. Утрымлівалася талмуд-тора на грамадскія сродкі [22]. З 13 год самыя таленавітыя паступалі ў ешыботы — вышэйшыя навучальныя ўстановы. Як казалася ўжо вышэй, гэбрайская школа звяртала ўвагу выключна на рэлігійнае выхаванне вучняў, захоўвала і перадавала традыцыі, давала веды аб гісторыі гэбраяў.

Царскі ўрад не збіраўся мірыцца з школьнай адасобленасцю. Таму 13 лістапада 1844 года ўступае ў дзеянне „Указ аб асвеце гэбрайскага юнацтва", сакрэтныя інструкцыі якога недвухсэнсоўна заяўлялі: „Мэта адукацыі ў збліжэнні з хрысціянскім насельніцтвам і вынішчэнні забабонаў, выкліканых вывучэннем талмуда" [23]. Указ прадугледжваў падрыў традыцыйнай сістэмы навучання праз увядзенне падатку на настаўніцкую дзейнасць і адкрыццё дзяржаўных вучэльняў з расійскім ухілам. Абмежаванае гэбрайскае кнігадрукаванне: па указу 29 снежня 1836 года зачынены ўсе гэбрайскія друкарні акрамя Віленскай і Кіеўскай [24]. Уведзена пільная цэнзура гэбрайскіх кніг, забаронена будаваць сінагогі каля цэркваў.

Такім чынам, цараванне Мікалая І, якое было адзначана асабліва актыўнай дзейнасцю ўрада ў галіне гэбрайскай палітыкі, прынесла супольнасці шмат абмежаванняў, ганебных для гэбраяў як чалавечых істот. Заканадаўчая дзейнасць была накіравана супраць гэбрайскай адасобленасці, мела ярка выяўленую русіфікатарскую афарбоўку.

Цар Аляксандр ІІ (1855-88) зрабіў спробу накіраваць Расію на шлях капіталістычнага развіцця. Абноўленая эканоміка не магла абысціся без гэбрайскіх прадпрымальнікаў, якія не толькі з'яўляліся носьбітамі капіталістычных ідэалаў, але і мелі для актыўнай дзейнасці неабходны досвед і капіталы. Але для гэтага патрэбна было правесці рэформы, якія скасавалі б найбольш агідныя дыскрымінацыйныя захады. Была спынена вярбоўка кантаністаў (1856); гэбраям-купцам 1 гільдыі, асобам з вышэйшай адукацыяй і рамеснікам дазволена сяліцца па ўсёй імперыі (1859-65 гг.) Вышэй зацверджаная 24 лістапада 1861 года Думка Дзяржаўнага савета дала магчымасць паступаць на дзяржаўную службу высокаадукаваным гэбраям. Законам 19 красавіка 1862 года вызначана: „Дзяцей асоб, што атрымалі навуковыя ступені, прымаць на службу без адрознення ў паходжанні" [25]. Указ 26 красавіка 1862 года зноў дазволіў адчыніць гэбрайскія друкарні ў мяжы аселасці [26]. У 1865 годзе ўказам аб заснаванні казённых расійскіх гэбрайскіх народных школ працягнута рэфармаванне сістэмы адукацыі. Па чарговым указе ўрада ў 1873 годзе заснаваны першапачатковыя 1-класныя гэбрайскія вучэльні, мэтая якіх — „вучыць гэбраяў у „расійскім духу" за іх жа кошт (каробкавы, свечкавы

зборы) расійскай мове і далучыць да агульнай культуры, не змешваючы з хрысціянамі" [27]. Адчынены настаўніцкія інстытуты.

Імкнучыся садзейнічаць развіццю эканомікі, урад спачатку не звяртаў прынцыповай увагі на нацыянальнасць тых, хто прыносіў казне стабільныя даходы. Але з цягам часу гэбрайская актыўнасць у прамысловасці і гандлі пачала абураць іх хрысціянскіх канкурэнтаў. У друку з'явіліся абвінавачванні ў „гэбрайскай эксплуатацыі карэннага насельніцтва". Напружанне ўпершыню прарвалося ў адэскім пагроме 1871 года.

Асабліва злоснае цкаванне гэбраяў у расійскім друку пачалося пасля забойства Аляксандра II (1 сакавіка 1881 года). Звязана гэта з тым, што сярод тэрарыстаў, якія здзейснілі замах, была гэбрайка Геся Гельфман. Уся падзея трактавалася антысемітамі як гэбрайская змова. Да таго ж у тыя веснавыя дні адбылося супадзенне двух вялікіх святаў: хрысціянскага Вялікдня, перад якім звычайна ўзрасталі антыгэбрайскія настроі і гэбрайскага Пурыму, вясёлае святкаванне якога было трактавана як радасць з прычыны смерці цара. Сітуацыя накалялася набліжэннем тэрміну ўнясення сялянамі арэнднай платы. Па звестках С.Рота, да восені 1881 года на поўдні краіны адбылося не менш за 160 пагромаў. Але „замест таго, каб прыняць захады для пакарання вінаватых, расійскі ўрад паспрабаваў вырашыць праблему, да якой была звернута ўвага сусветнай грамадскасці, рэпрэсіямі ў адносінах да ахвяраў" [28]. У маі 1881 года былі прынятыя законы, якія забаранялі жыхарства гэбраяў у вёсках мяжы аселасці. Гэта падрывала гэбрайскі гандаль, перашкаджала перамяшчацца па краіне. Акрамя таго, у цараванне Аляксандра III (1881 – 1894) у 1887 годзе абмежавана колькасць гэбрайскіх студэнтаў у ВНУ, у 1891 з Масквы выселены гэбрайскія дробныя рамеснікі і купцы, у 1892 аддана распараджэнне аб недапушчэнні гэбраяў у склад гласных гарадскіх дум па выбарах [29].

Разгледзеўшы расійскае заканадаўства адносна гэбраяў канца XVIII-XIX стст., можна зрабіць наступныя заўвагі: палітыка, якую праводзіла ў гэтай галіне права расійскае самаўладдзе, мела дыскрымінацыйны характар — яна была накіравана на асіміляцыю і хрысціянізацыю гэтай часткі падданых. Заканадаўства, якое паўстала з гэтай палітыкі, заблытанае, непаслядоўнае і мае выгляд шэрагу няўдалых спробаў. Праблема поўнай эмансіпацыі гэбраяў, вырашаная на той час некаторымі краінамі Еўропы і Амерыкі, для Расіі была яшчэ актуальнай.

---

[1] Maurach M. Russische Judenpolitik. — Berlin: Deutscher Verlag, 1939. S. 60-61.

[2] Haumann H. Geschichte der Ostjuden. — Mьnchen: Deutscher Tagenbuch Verlag, 1990. S. 76.

[3] Полное Собрание Законов Российской империи (далей — ПСЗРИ). СПб., 1830. Т. XX. С. 907.

[4] Тамсама. Т. XXII. С. 597.

[5] Тамсама. Т. XXII. С. 139.

[6] Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. документов и материалов: В 4 т. Т. 3. Мн., 1961. С. 625.

[7] ПСЗРИ. СПб., 1830. Т. XXIII. С. 552.

[8] Бэкон Г. Положение евреев после разделов Польши / / Главы из истории и культуры евреев Восточной Европы: В 6 ч. Иерусалим, 1995. Ч.6. С. 217.

[9] Букчин С. ...Народ, издревле нам родной. Мн., 1984. С. 44.

[10] Гессен Ю.И. Евреи в Росии: Очерки общественной, правовой и экономической жизни русских евреев. СПб., 1906. С. 2.

[11] Беларускі Дзяржаўны гістарычны архіў у Гродна (далей — БДГА ў Гродна). Ф. 1. Воп. 1. Спр. 1768.

[12] Тамсама. Л. 9 аб.

[13] Лесков Н. Еврей в России: Несколько замечаний по еврейскому вопросу. М., 1990. С. 12, 14.

[14] Гессен Ю. Тамсама. С. 5.

[15] ПСЗРИ. СПб., 1836. Собр. 2. Т. X. Отд. 1. С. 311, 317, 318.

[16] Оршанский И.Г. Евреи в России: Очерки и исследования. СПб., 1872. Вып. 1. С. 165.

[17] ПСЗРИ. СПб., 1836. Собр. 2. Т. X. Отд. 1. С. 313.

[18] Сэмюэле Р. По тропам еврейской истории. Иерусалим, 1990. С. 252.

[19] БДГА ў Гродна. Ф. 1. Воп. 10. Спр. 91. Л. 1.

[20] Maurach M. Op. cit. С. 64. Голицын Н.Н. История русского законодательства о евреях: В 2 т. Т. 1 (1649 – 1825). СПб., 1886. С. 898.

[21] Очерк истории еврейского народа (Под ред. Ш.Эттингера: В 2 т. Иерусалим, 1990. С. 390; Евреи в Варшаве во время последнего польского мятежа: Очерк из еврейского быта. Вильна, 1869. С. 70.

[22] Моргулис М.О. О современных общественных школах евреев // Рассвет. 1880. № 5. С. 180, 183.

[23] Дубнов С.М. Всеобщая история еврейского народа: В 5 т. Т. 5. Новейшая история еврейского народа (1789 – 1881). СПб., 1914. С. 376.

[24] БДГА ў Гродна. Ф. 1. Воп.19. Спр. 1151. Л. 1.

[25] Оршанский И.Г. Русское законодательство о евреях. СПб., 1877. С. 329.

[26] Тамсама. С. 331-332.

[27] Леванда Л.О. Еврейские начальные училища // Еврейская летопись. М.-Л., 1926. Сб.4. С. 115.

[28] Рот. С. История евреев: С древнейших времен по Шестидневную войну. Иерусалим, б.г. С. 39.

[29] Дубнов С.М. Краткая история евреев. СПб., 1912. Ч. 11. С. 158.

Дэрдр МЭНТЭЛЬ

Што такое меншасьць ?

Адносна грамадзтва канцэпцыя меншасьці мусіць засноўвацца не на колькасным прынцыпе. Групавое ўсьведамленьне свайго статусу як меншасьці вызначаецца сацыяльнымі і гістарычнымі фактарамі.

На Захадзе праблема меншасьцяў узьнікла на прыканцы XVIII-пачатку XIX стагодзьдзяў, калі ў выніку зьменаў палітычных межаў сярод новых нацыянальных дзяржаваў Эўропы пэўныя этнічныя групы трапілі пад дамінацыю іншых этнічных групаў ці нацыяў. Напэўна, найбольш уплывовым вызначэньнем канцэпцыі „меншасьці" зьяўляецца ўпершыню прапанаваная ў 1945 годзе дэфініцыя сацыёляга Льюіса Ўірта: „Мы можам вызначыць меншасьць як групу людзей, якая з прычыны сваіх этнафізычных ці культурных асаблівасьцяў выдзяляецца ў сваім грамадзтве і трактуецца рэштай гэтага грамадзтва як адрозная і няроўная група, якая з гэтай прычыны разглядае сябе як аб'ект калектыўнай дыскрымінацыі".

Згоднай з Уіртавай дэфініцыяй, група большасьці мае вышэйшы статус і большыя прывілеі; тыя, хто мае статус меншасьці, выключаныя з поўнага ўдзелу ў жыцьці грамадзтва і разглядаюць сябе ўласна як „асобных людзей". Падсумоўваючы вышэй сказанае, можна сьцьвердзіць, што прадстаўнікі групы меншасьці зьяўляюцца „вызначана іншымі", г.зн. характарызуюцца заўважнымі рысамі, якія адрозьніваюць іх ад астатніх у грамадзтве; яны вымушаныя адчуваць на сабе своеасаблівае стаўленьне з боку астатніх; і як прадстаўнікі гэтай групы ўсьведамляць перажытую імі дыскрымінацыю.

Антраполягі Чарльз Уаглі і Эрвін Харыс прапанавалі некаторыя ўдакладненьні дэфініцыі Ўірта. На іх думку, статус меншасьці атрымліваецца ў спадчыну такім чынам, што індывідум у адпаведнасьці з правіламі, усталяванымі ў грамадзтве, далучаецца да групы меншасьці нават калі ён ці яна не выяўляюць відавочных рысаў меншасьці. Напрыклад, у амэрыканскай расавай сістэме дастаткова наяўнасьці любой вядомай афра-амэрыканскай спадчыннасьці для таго, каб быць залічаным да „чорных" альбо „нягроідаў". Статус меншасьці, такім чынам, гэта штосьці набытае ад нараджэньня, чым штосьці атрыманае пасьля ў працэсе жыцьця. Уаглі і Харыс таксама лічылі, што меншасьці ўвогуле зьяўляюцца эндагамнымі, паколькі ім звычайна забаронена браць шлюб з прадстаўнікамі дамінуючай групы. Такія забароны спрыяюць падтрыманьню існуючых паміж большасьцю і меншасьцю разьмежаваньняў, што назаўсёды захоўвае прывілеі большасьці. Зазначым, што праблема не ў сэксуальным кантакце паміж дзвюма групамі, а хутчэй у пытаньні спадчыннасьці і яе перадачы. Эндагамія (шлюб паміж прадстаўнікамі адной групы) забясьпечвае пераход статусу большасьці толькі дзецям яе прадстаўнікоў, народжаным легітымна, што і робіць гэты статус недасяжным для іншых групаў.

Нягледзячы на тое, што формулу Ўаглі і Харыса можна выкарыстаць шмат у якіх сітуацыях дачыненьняў большасьць-меншасьць, усё ж-такі яна далёка не ўнівэрсальная. У сьвятле пазьнейшых досьледаў іхны крытэр „эндагаміі" патрабуе некаторых удакладненьняў. У той жа час цалкам справядліва, што эндагамія эліты, прывілеяванай групы, служыць для падтрыманьня яе межаў, меншасьці часьцяком бяруць шлюб зь іншымі меншасьцямі. Напрыклад, „інтэршлюб" паміж этнічнымі групамі ў сучасных Злучаных Штатах звычайна складаецца з партнэраў, якія прадстаўляюць розныя меншасьці. Досьвед апошніх гадоў сьведчыць аб тым, што зьяўляецца вялікая колькасьць групаў, якія лічаць сябе меншасьцю, паводзяць сябе адпаведным чынам, але не трапляюць пад крытэр атрыманага ў спадчыну статусу ці эндагаміі. Крыху пазь-

ней вернемся да праблемы, можна ці не, напрыклад, жанчын і гомасэксуалістаў, разглядаць у якасьці меншасьцяў.

Пазьнейшыя аўтары аддалі больш увагі (чым Уірт) пытаньням палітычнай дамінацыі, што выкарыстоўваюцца групай большасьці. Гэтая дамінацыя выяўляецца ў неабмежаваным доступе і кантролі за рэсурсамі: доступе да медыцынскага забесьпячэньня, працы, харчаваньня, адукацыі, багацьця — да таго, што дазваляе адной групе кантраляваць жыцьцёвыя шанцы астатніх. Усё гэта — большая палітычная ўлада, якая дазваляе дыскрымінаваць, ставіцца да меншасьцяў несправядліва, што ў сваю чаргу можа вагацца ад стварэньня стэрэатыпаў да поўнага іхнага зьнішчэньня.

Ідэнтыфікацыйнасьць

Прапанаваны Ўіртам крытэр ідэнтыфікацыйнасьці таксама патрабуе некаторага прасьвятленьня. Для дамінуючай групы значна лягчэй прыпісваць меншасьці больш нізкі статус па нейкіх унікальных прыкметах, чым па іх становішчы ў грамадзтве. Гэтае стаўленьне вядома як „безь віны вінаватыя” (*blaming the victim*). Яно падыходзіць ня толькі да добра знаёмых расавых групаў, але таксама і да рэлігійных меншасьцяў, гомасэксуалістаў і г.д. Іншыя аўтары зьвярнулі ўвагу на сучасныя формы расізму, дзе „культура” набывае такое значэньне (гл.ніжэй), што пачынае граць ролю „другой натуры”. Іміграны, напрыклад, могуць дыскрымінавацца на падставе іхнай культуры. У такіх выпадках нормы, каштоўнасьці, вераваньні і звычкі, характэрныя ім, выкарыстоўваюцца для абгрунтаваньня іхнай істотнай адрознасьці і ніжэйшага статусу ў параўнаньні з прадстаўнікамі большасьці.

Якасьці „ідэнтыфікацыйнасьці” зараз вельмі падыходзяць, як, напрыклад, у выпадку з Паўночнай Амэрыкай, дзе публічны дыскурс перапоўнены размовамі аб „заўважных меншасьцях”. У сапраўднасьці, „заўважнымі” лічацца адрознасьці, якія маюць сацыяльнае значэньне. Такім чынам, паўночна-афрыканцы будуць найбольш заўважацца ў Парыжы, а не ў Манрэалі ці Нью-Ёрку.

Кажучы іншымі словамі, ідэнтыфікацыйна „розныя” рысы не да канца тлумачаць сілу адрознасьцяў, якія іх легітымуюць і спрыяюць іхнаму выкарыстаньню. Больш за тое, ідэнтыфікацыйнасьць не пацьвярджаецца самімі меншасьцямі. Напрыклад, гэбраям у нацысцкай Нямеччыне было загадана насіць жоўтую „зорку Давіда” выключна таму, што іхная меркаваная „адрознасьць” ад астатняй часткі насельніцтва, нягледзячы ні на што, заставалася незаўважнай, ілжывай, вымушала штосьці дадаць да таго гратэскнага вобразу, які быў выбудаваны нацыстамі ў кіно і прэсе. У іншых выпадках, як мы гэта пабачым, наданьне ідэнтыфікацыйнасьці зьяўляецца элемэнтам разьвіцьця сьвядомасьці самой меншасьці.

„Новыя” меншасьці

Гэта падводзіць нас да пытаньня аб тым, што можа быць названа „новымі меншасьцямі. Апошнія гады выявілі рост сьвядомасьці групаў, час ад часу розных па тыпу, якія лічаць сябе дыскрымінаванай меншасьцю. Жанчыны, напрыклад, трапляюць пад дэфініцыю, прапанаваную Ўіртам, вельмі добра: яны заўважна іншыя, падпадалі неаднаразова пад дыскрымінацыю, а ў апошнія дзесяцігодзьдзі ўсьвядомілі — гэта адбываецца менавіта таму, што яны жанчыны. Але толькі ў 70-х сацыялягі пачалі разглядаць іхны статус асобна ад мужчын, да якіх яны былі раней прывязаныя, і пачалі дасьледаваць стан жанчыны ў кантэксьце праблемаў сацыяльнай гіерархіі і стратыфікацыі. І сапраўды, дыфэрэнцыяваны доступ жанчынаў да багацьця, аховы здароўя, а ў некаторых грамадзтвах нават да ежы, прыводзіць да высновы, што яны „Меншасьць не па лічбах” (як назвала Разалін Дуоркін свой артыкул, прысьвечаны гэтай праблеме).

Гомасэксуалісты зьяўляюцца яшчэ адной „новай” меншасьцю, асабліва калі паглядзець на разьвіцьцё іхнага групавога ўсьведамленьня тых пакутаў, якія яны перажылі з прычыны сваёй сэксуальнай ар'ентацыі. У гэтым выпадку ідэнтыфікацыйнасьць мае спэцыфічны зьмест. Шмат гэяў і лесьбіянак гэты рост усьведамленьня сацыяльнай несправядлівасьці да іх зьвязваюць з „выхадам навонкі”, гэта значыць, з афішаваньнем сваёй сэксуальнай ар'ентацыі. У Злучаных Штатах „аўцінг”, ці публічная дэманстрацыя сваёй гомасэксуальнасьці, зьяўляецца стратэгіяй, якую падтрымлівае частка

„блакітных”, праўда, гэта больш пагроза, чым рэальная практыка.

Наступнай сацыяльнай катэгорыяй, якую варта разглядаць як меншасьць, праўда незаўсёды, зьяўляецца катэгорыя людзей сталага ўзросту. Дыскрымінацыя, заснаваная на гэтай падставе з найманьнем на працу і вымушаным сыходзе зь яе, паспрыяла станаўленьню групавой сьвядомасьці ў Паўночнай Амэрыцы і Заходняй Эўропе — там, дзе сучасны капіталізм зьвязваецца з дэвальваваным статусам асобаў старэйшага ўзросту. Прыкладам палітычнай актывізацыі гэтых групаў зьяўляецца стварэньне ў ЗША арганізацыі „Шэрая Пантэра”; а ў Італіі пэнсіянэры правялі ў апошнія гады некалькі палітычных дэманстрацыяў. Глухія — яшчэ адзін прыклад сацыяльнай катэгорыі, якая якраз знаходзіцца ў працэсе сваёй актывізацыі.

Існуе шмат сучаных прыкладаў таго, як абдзеленых лёсам людзей рознага паходжаньня лічаць гамагеннай групай зь нізкімі маральнымі якасьцямі. Эцін Балібар, напрыклад, сьцьвярджае, што катэгорыя „эміграцыі” (ці „эмігрантаў”) сёньня функцыянуе як замяшчальнік панятку расы. Да прыкладу, у Канадзе звычайнымі зьяўляюцца выказваньні пра ўцекачоў, як пра вельмі непажаданых імігрантаў, якіх прадстаўляюць „незважаючымі на чаргу выскачкамі”, злачынцамі, „махлярамі дабрабыту” і г.д. Некалькі гадоў таму агульнанацыянальная тэлевізійная кампанія Злучаных Штатаў паказала некалькі караценькіх інтэрвію з прахожымі, і выявілася, што „бяздомных” часта лічаць гамагеннай групай, у якую ўваходзяць людзі маральна непрыймальныя, самі вінаватыя ў тым становішчы, у якое патрапілі. Калі такія стэрэатыпы захаваюцца і надалей, вельмі верагодна, што гэтыя сацыяльныя катэгорыі створаць сваю групавую свядомасьць меншасьці.

Сьвядомасьць меншасьці

Вышэй пералічаныя прыклады паказваюць, што фармаваньне меншасьці зьяўляецца сацыяльным і гістарычным працэсам. Адным з ключавых яго элемэнтаў ёсьць разьвіцьцё сьвядомасьці тых, хто закрануты праблемай агульнай дыскрымінацыі як прадстаўнікі гэтай катэгорыі. Такім чынам, тое, што ў адзін гістарычны пэрыяд можа паўстаць як сацыяльная сукупнасьць, ператвараецца ў палітычна сьвядомыя меншасьці ў другі пэрыяд.

Як зазначалася раней, стэрэатыпы, якія выкарыстоўваюцца ў дачыненьні да меншасьцяў, звычайна „істотнага характару”; гэта значыць, што яны тычацца адрозьненьняў, якія зьяўляюцца хутчэй біялягічнымі ці культурнымі, але ў любым выпадку спрадвечнымі, фундамэнтальнымі і прыдатнымі да зьменаў. У той самы час прадстаўнікі групы меншасьці могуць засвоіць гэтае ўяўленьне аб адрознасьцях „істотнага характару” самі, асабліва калі іхныя характэрныя рысы выглядаюць унутрана непадобнымі да рысаў большасьці; некаторыя дэманстрацыі нягроіднасьці, з аднаго боку, і фемінізм, з другога, можна разглядаць у сьвятле менавіта гэтага. У кантэксьце перасьледу ці дыскрымінацыі вельмі верагодна, што прадстаўнікі меншасьці будуць самі па сабе ствараць сітуацыю, у якой вызначэньне іх „іншымі” зьяўляецца асноўным, і, магчыма, адзіным прыдатным элемэнтам іхнай сацыяльнай ідэнтычнасьці.

Аднак, мы перакананыя ў тым, што сьвядомасьць меншасьці гэта ня толькі вузкая праблематыка з адным наборам пытаньняў, што датычыць толькі аднаго аспэкту сацыяльнай ідэнтычнасьці, бо вельмі верагодна, што яна (сьвядомасьць) стане асновай больш шырокай салідарнасьці зь іншымі групамі, якія знаходзяцца ў падобным становішчы. Словамі Альбэрта Мэмі: „Усе прыгнечаныя нагадваюць адзін аднаго; калянізаваныя народы, гэбраі, бедныя, жанчыны... Аднолькавыя пакуты прыводзяць звычайна да аднолькавых дзеяньняў”. У наш час не папулярна адстойваць салідарнасьць, яшчэ ў гістарычны пэрыяд зазначаную няспынным ростам сьвядомасьці і яшчэ вельмі слабым сяброўствам, якое не магло стаць адным зь відаў калектыўнага індывідуалізму, але ў справе стварэньня чалавечай супольнасьці такая салідарнасьць была б, магчыма, нашай самай лепшай надзеяй.

З ангельскай мовы пераклаў
Алесь Загурскі

Інтэрвію з намеснікам прэзідэнта беларускага згуртавання татараў-мусульман „Аль-Кітаб" — ***Канапацкім Ібрагімам Барысавічам.***

— Распавядзіце, калі ласка, пра сваю арганізацыю, чым яна займаецца, якія мэты перад сабой ставіць?

— Ёсць пра што расказаць, бо той шлях, які прайшла наша суполка — беларускае згуртаванне татар-мусульман „Аль-Кітаб" — амаль сямігадовы. Спачатку суполка ўзнікла, як гарадское згуртаванне пры Мінскім гарадскім фондзе культуры, а 23 чэрвеня 1991 года, на з'ездзе, было вырашана стварыць рэспубліканскую арганізацыю. На гэты з'езд з'ехаліся прадстаўнікі амаль усіх рэгіёнаў кампактнага пражывання нашых татар. Быў абраны прэзідэнт — Шабановіч Абу-Бякір, тады ён працаваў дырэктарам СШ № 65, а цяпер узначальвае навукова-метадычны цэнтр пры Міністэрстве культуры. Мы зарэгістраваныя, маем свой статут і сімвалы. Наш сцяг вельмі падобны да беларускага гістарычнага бел-чырвона-белага, але наш мае сімвалы паўмесяца і зоркі. Пад гэтым сцягам некалі выступалі тутэйшыя татары, нашыя продкі. Мы вельмі шануем свае адметныя гістарычныя традыцыі і стараемся прытрымлівацца іх. Напрыклад, у нас, мусульман, пятніца лічыцца днём адпачынку, як у хрысціян — нядзеля, а ў гэбраяў — субота. Але, нягледзячы на ўсё гэта, мы, на жаль, жывем у дзяржаве, якая забылася на культурныя традыцыі і правы нацыянальных меншасцяў. Таму наша задача — выжыць у гэты перыяд, не страціць сваёй нацыянальнай годнасці, захаваць памяць продкаў, сваю культуру і мову. І галоўная мэта нашай арганізацыі — гэта адраджэнне невялікай народнасці. Так, я не памыліўся, сапраўды народнасці. Некаторыя кажуць, што мы — этнічная нацыя, ці нацыянальная група, але я з такім вызначэннем не згодны. Наша народнасць сфармавалася на тэрыторыі Беларусі яшчэ ў XIV-XVI стагоддзях і адрозніваецца ад крымскіх, сібірскіх, волжскіх і іншых татараў. Я акцэнтую на гэтым увагу, бо мы, у адрозненні ад ахрышчаных татараў, з'яўляемся славянамоўнай цюрскай групай, якая вызнае іслам. Таму наша задача — захаваць яшчэ існуючыя выспачкі нашай культуры, мовы, рэлігіі. Гэта тычыцца ўсіх рэгіёнаў, дзе жывуць нашыя татары.

— Скажыце, калі ласка, некалькі словаў пра тое, з чаго пачынала ваша суполка?

— Наша суполка збірала людзей-актывістаў і першыя, хто прыйшлі, былі Абу-Бякір Шабановіч — наш прэзідэнт, а таксама наш цяперашні духоўны кіраўнік — Ісмаіл Мустафавіч Александровіч. Мы заявілі аб адраджэнні мовы, культуры, традыцыяў, але гэта не значыць, што да нас павінны ісці толькі татары, дзверы нашай арганізацыі адчынены ўсім, хто хоча цікавіцца нашай гісторыяй. Суполка пачала выдаваць квартальнік „Байрам". Гэта першае выданне татараў на Беларусі, таму і далі назву „Байрам", што азначае „свята". У вытокаў гэтага выдання, стаяў наш энцыклапедыст, лаўрэат дзяржаўнай прэміі — Якуб Якубоўскі. Цяпер ён працуе над стварэннем энцыклапедыі татараў Беларусі, Літвы і Польшчы. Яна будзе змяшчаць трыццаць тысяч артыкулаў, дзесятая частка з якіх будзе належаць самому Якубу Якубоўскаму. У нас шмат аднадумцаў, людзей, прывязаных да справы адраджэння спадчыны. Мы актыўна ладзім канферэнцыі і прымаем у іх удзел. Дзякуючы чаму мы ўжо атрымалі шмат рэкамендацыяў, якія, як здавалася, дапамогуць нам рушыць нашу дзейнасць далей. Але, на жаль, у якія б дзяржаўныя ўстановы мы з імі не звярталіся, паўсюль нашыя паперы так і ляжаць „мёртвым грузам". Напрыклад, 19 снежня намі была праведзена канферэнцыя, прысвечаная 75-ым угодкам беларускага пісьменніка, літаратуразнаўцы, доктара філалагічных навук, прафесара Сцяпана Хусейнавіча Александровіча. На канферэнцыю прыйшлі народныя пісьменнікі Беларусі Я.Брыль, Р.Барадулін, Н.Гілевіч і інш. Вельмі прыемна адчуваць увагу і падтрымку гэтых людзей, бо мы заўсёды мелі добрыя адносіны з іншымі суполкамі, асабліва з гэбрайскай, з польскай. Нас аб'ядноўвае тое, што мы стаім на пазіцыях незалежнасці, патрыятызму і разумнага нацыяналізму.

— У гэтым годзе татары адзначаюць вельмі важную падзею — 600 год з таго часу, як татары пачалі засяляцца на тэрыторыі славян. Скажыце, калі ласка, некалькі словаў пра гэты гістарычны факт.

Як гісторык, які вывучае гістарычныя працэсы, я магу перакананна сцвярджаць: унікальным з'яўляецца той факт, што на працягу 600-гадовай гісторыі, як існуе наша народнасць, татары імкнуліся захаваць сваю спадчыну. Па апошніх падліках нас цяпер недзе 12,5 тысячаў, гэтая колькасць вагалася ад 10 да 15 тысячаў. На тэрыторыі Беларусі мы жылі заўсёды з часоў Вялікага княства Літоўскага. Нашыя продкі былі спрадвечнымі вайскоўцамі. Гэта была шляхта, якая не плаціла падаткаў, і, калі нехта ці нешта пагражала роднай зямлі, станавілася пад баявыя сцягі і сваёй крывёй бараніла радзіму. 600 год — гэта не мала. Па меркаванні ЮНЭСКА, калі народ жыве на нейкай тэрыторыі 500 год, то ён лі-

чыцца карэнным народам. Мы ўмоўна бярэм за дату 1397 год, але можна зазірнуць і ў XIII стагоддзе. Пытанне пра паходжанне і з'яўленне татараў на тэрыторыі сучаснай Беларусі прыцягвала ўвагу гісторыкаў, філолагаў і этнографаў. Вучоныя па-рознаму тлумачаць гэта, і, канечне, існуе шмат спрэчных момантаў. Польскі гісторык Ян Длугаш, які быў амаль што сучаснікам тых падзей, якія разгортваліся ў XIV-XVI стагоддзях, падае нам не заўсёды аб'ектыўныя звесткі. Напрыклад, ён распавядае нам пра тое, што ў Грунвальдскай бойцы ўдзельнічала толькі трыста татараў. Але ж да Вітаўта прыйшла цэлая конніца, каб дапамагчы ў барацьбе з крыжакамі, бо існавала дамова паміж Вітаўтам і Джэлаладзінам — старэйшым сынам Тахтамыша, які збег да двара Вітаўта, нават быў некаторы час лідскім старастам, але пра гэта мала хто ведае. Таксама тым жа Длугашам даследуецца той гістарычны факт, калі вялікая частка татарскага насельніцтва ішла з Чарнамор'я і паўднёвых стэпаў, і пасялялася на тэрыторыі сучаснай Беларусі, Літвы і Польшчы. Гэта мы і лічым адлікам свайго пражывання.

— Як ваша суполка збіраецца адзначаць гэтую падзею? Ці будзе прымаць удзел у гэтым дзяржава, бо я ведаю, што, напрыклад, польскі ўрад выдаткаваў вялікія сродкі на гэтае свята?

Мы не спадзяемся на вялікую дзяржаўную дапамогу, канечне, нам дапамагаюць, але ўсё ўпінаецца не толькі ў фінансавыя сродкі, але і ў стэрэатыпнае мысленне:„Мы сваім беларусам дапамагчы не можам, а тут яшчэ нейкія нацыянальныя меншасці. Яны — татары, хай ім дапамагае Татарстан". Але чаму Татарстан? Мы не маем да яго ніякага дачынення. Так, мы з імі сябруем, сустракаемся, але я яшчэ раз падкрэсліваю, што мы тутэйшыя татары, асобны народ са сваім менталітэтам. Трэба гэта ведаць і памятаць, бо славяне, як і татары адна протаэтнічная група, але ёсць і беларусы, і ўкраінцы, і палякі і г.д. На працягу пэўнага часу склаўся стэрэатып у стаўленні да праблем нацыянальных меншасцяў, таму на вялікую дапамогу наша суполка не разлічвае. З дапамогай Універсітэта Культуры 27-28 сакавіка гэтага года мы правялі канферэнцыю пад назвай „Праблема вывучэння і захавання спадчыны татарскага народа на тэрыторыі Беларусі". Гэта была не столькі навуковая, колькі практычная канферэнцыя, бо былі запрошаныя аддзелы культуры, кіраўнікі 25-ці нашых абшчынаў, каб разам вызначыць напрамкі нашай працы. Свята скончыцца, а трэба будзе нешта рабіць далей. Мы марым стварыць музей. Першыя крокі на гэтым шляху ўжо зробленыя, бо мы ўжо пачалі збіраць экспанаты для будучага музея. А таксама, падчас нашага свята, ва Ўніверсітэце Культуры будзе дзейнічаць невялічкая экспазіцыя, прысвечаная традыцыям і культуры татарскага народа. У Вільні на дзяржаўным узроўні будуць адбывацца вялікія ўрачыстасці: там сем дзён будуць святкаваць, прымаць гасцей. Прэзідэнт Літвы афіцыйна заявіў, што народ памятае пра тое, што зрабілі татары для Літвы, таму дзяржава павінна аддаваць даніну павагі літоўскім татарам. У Польшчы таксама рыхтуецца свята, мы атрымалі ад іх праграму, па якой дзяржава выдзяляе ім недзе каля 200 тысячаў даляраў на ўрачыстасці. Там таксама сур'ёзна ставяццада правядзення такога кшталту мерапрыемстваў. Мы таксама звярталіся да ўрада па дапамогу і цяпер, і яшчэ ў часы Кебіча, але беспаспяхова. Цяпер створаны Камітэт па справах нацыянальных меншасцяў, які ўзначальвае А.Білык, таму, хочацца спадзявацца, што, можа, нешта зрушыцца з месца. Ёсць, канечне, дапамога з Цэнтра нацыянальных культур, але яны шмат запланавалі таго, чаго нам не патрэбна. Адбудзецца канферэнцыя, а таксама плануецца правядзенне свята Караван-Байрам, але як яно будзе праходзіць — ніхто сабе не ўяўляе. На ўсё гэта патрэбныя грошы, але які будзе вынік? Не ведаем... Таму мы вырашылі самі з дапамогай нашых абшчын адчыніць мячэць у Навагрудку. Там сёлета таксама вялікае свята — 200-годдзе навагрудскай мячэці. Вось такія ў нашай суполцы планы. На ўзроўні дзяржавы таксама трэба б было паруліцца, таму што воляй лёсу татары апынуліся на тэрыторыях Беларусі, Літвы і Польшчы. Асноўная частка жыве тут, на Беларусі, — гэта 12,5 тысяч. Нам трэба б было правесці гэтае свята, так як у Польшчы ці ў Літве, каб узняць імідж, прэстыж нашай краіны і стаўленне да праблемаў нацыянальных меншасцяў — адной з важнейшых адзнак дэмакратычнага грамадства.

Гутарыла Святлана Піскун.

Інтэрвію з ***Нардштэйнам Міхаілам Саламонавічам***
(былы галоўны рэдактар газеты „Авів").

— Я знаю, что вы были главным редактором газеты „Авив", затем не долго просуществовавшей газеты „Авив хадаш", потом вновь „Авив". Это единственное издание еврейских организаций в Беларуси. Расскажите, пожалуйста, о вашей газете.

— Авив, что означает „весна" — орган еврейских организаций и общин. Газета создана в марте 1992 года, её зададача — возрождение еврейской культуры, консолидация белорусских евреев, укрепление дружбы между евреями и не евреями как в Беларуси, так и вообще на земле, разнообразная информация. За всё время существования газеты вышло двадцать три номера. Газета была задумана как ежемесячная, но из-за финансовых трудностей этого нам не удалось — выходила тогда, когда были деньги. И по сей день газета испытывает финансовые затруднения, потому что нам фактически никто не помогает. Государство немного помогало во времена Кебича, но этого хватило только на два выпуска. А нынешние власти никак не отзываются на наши просьбы. Полагаю, что не нужно доказывать, что евреи — это часть белорусского народа, и развитие еврейской культуры — развитие части белорусской культуры. Но доказывать, взывать — это уже не в наших силах. Хотя доказывать мы ещё можем, но рассчитывать на какую-то помощь сейчас смешно. Газета выходила сначала на шестнадцати страницах, теперь на двенадцати. В нашей газете выступали и выступают писатели, поэты, учёные, публицисты. Я назову вам только несколько имён: Василь Быков, Рыгор Барадулин, Валентин Тарас, Светлана Алексиевич, Янка Брыль, Ирина Климашевская, еврейские писатели, поэты, публицисты. С самых первых выпусков газета привлекла к себе внимание, о ней писали и за рубежом, и у нас. О ней передавала радиостанция „Свабода". Мы получили много отзывов читателей из различных городов, как бывшего Союза, так и Израиля, США. У газеты появилось много друзей. Я считаю, что это не только моя заслуга, как редактора, конечно, какое-то и я имею к этому отношение, но прежде всего это заслуга наших авторов. В то время, когда только появилась наша газета, выходили такие прокоммунистические издания как : „Политика", „Позиция", „Прогноз", „Славянские ведомости", „Мы и время", в которых было несколько ругательных публикаций в адрес „Авив". Например, в одной из них, говорилось, что газета „Авив" поучает славян, хотя на самом деле мы никого не поучали. А также профессор Кучеров утверждал, что иудаизм — „плохая" религия, по сравнению с христианством, ругал Талмуд. По этому поводу была публикация в „Народной газете" о том, что профессор Кучеров пытается отменить иудаизм. Это звучит также смешно как, например, отменить христианство или ислам. Вести на эту тему дискуссию в среде цивилизованных людей нет никакой необходимости, так как иудаизм породил две мощные ветви: христианство и ислам. Такое может утверждать либо сумасшедший, либо вообщем-то человек невежественный.

— Я знаю, что какое-то время издавалась газета „Авив хадаш" — „Новая весна". Чем было обусловлено возникновение новой газеты и почему она перестала существовать?

— Не очень приятно возвращаться к этим временам. Дело в том, что газету „Авив" сначала финансировал „Сахнуд" — еврейское агенство, затем — израильский фонд „Культура и возрождение в диаспоре", потом появилось посольство. Первый секретарь этого посольства, господин Виктор Бенцви, в беседе со мной заявил, что они согласны финансировать нашу газету, но при условии, если восемьдесят процентов всей газетной площади будет принадлежать теме Израиля. Я ответил решительным отказом, потому что газета прежде всего рассчитана на белорусских евреев, у которых немало своих проблем. Мы, конечно, писали и будем писать об Израиле, но не в такой пропорции. К Израилю мы относимся хорошо и не собирались ни тогда, ни теперь идти на конфронтацию с израильскими властями. Израиль — духовная родина евреев, центр всего мирового еврейства. Но зачем нам ставить такие условия? В Израиле выходит немало русскоязычных газет, привозите их сюда, знакомьте читателей с жизнью Израиля, мы только спасибо скажем. Были у нас тогда трения и внутри объединения. Я ненавижу всякую цензуру — за годы работы в военной печати, я нахлебался этого, поэтому возникла мысль создать независимую газету. Мы её создали, и вышло два номера „Авив хадаш". Мы критиковали наше руководство, даже в некоторой степени тех израильских чиновников, которые позволяли себе вмешательство в наши внутренние дела, в том числе и господина Бенцви. В конце концов наши финансовые возможности иссякли, потому что газета финансировалась на добровольные пожертвования, ведь республика наша бедная. Мы вынуждены были прекратить выпуск газеты. Весной 1996 года я обратился к нынешнему президенту белорусского объединения еврейских организаций и общин Леониду Менделеевичу Левину. Я сказал ему, что у нас нет сейчас никакой газеты

— ни „Авив", ни „Авив хадаш", но ведь читатели не виноваты, что у нас какие-то разногласия, трения. Я предложил сосредоточить внимание на том, что нас сближает, а не разъединяет. Я полагаю, что и Левин, и я какие-то выводы для себя сделали, потому что было сделано изрядно ошибок с обеих сторон. Поэтому было решено продолжить издание „Авив", и теперь мы работаем в тесном контакте. Вышло уже пять номеров возобновлённой „Авив". Вот чем было вызвано появление „Авив хадаш", в ней мы писали о культуре, об истории еврейского народа, вообщем-то продолжали ту же линию, что и в „Авив". Было много критики в „Авив хадаш", иногда даже с перехлёстом — это я должен признать как недостаток газеты. Многое было накручено: личные амбиции, борьба за власть, поиски компромата. Я считаю, с высоты прожитых лет, что нужно быть несколько мягче, добрее, спокойнее. С годами мы должны становиться мудрее, должно быть меньше злобы, непримиримости и больше позитивизма, конструктивности, желания найти общую точку зрения, конечно, там, где есть компромиссы. Мы переболели этой болезнью, чтобы двигаться дальше. В каждом движении, партии бывают такие кризисные моменты, это тяжелый путь, но он неизбежен. Был над газетой суд в 1994 году. Один ветеран разобиделся на нашу газету и на меня лично. Но когда стали разбираться, мы выиграли это дело. Вот такая история газеты „Авив хадаш".

— Теперь я хотела бы поговорить с вами об антисемитизме. Что вы вкладываете в понятие „антисемитизм"?

— К великому сожалению, антисемитизм существует, он очень живуч. Конечно, у нас в Беларуси он существует не в такой форме, как в тоталитарном государстве СССР, тогда он был государственным, это была государственная политика. Выражался он тогда вот в чём: не допускать евреев на какие-то высокие государственные посты, запрещать какие-то еврейские организации, не выходила еврейская пресса. Еврейская жизнь была полностью парализована, чинились препятствия тем, кто хотел уехать на свою историческую родину. Я могу сказать, что за двадцать пять лет службы в армии я нахлебался такого антисемитизма. Например, меня выдвигают на вышестоящую должность, скажем, как военного журналиста, меня хотят взять в центральный орган „Красная звезда". В редакции газеты меня знают, со мной беседуют, но когда дело доходит до отдела кадров, вспыхивает красный светофор. Мне ничего никто не объясняет или придумывается надуманный повод, например, вам уже сорок три года, а мы берём до сорока двух лет, но я знаю, что в газете работают люди разного возраста, потому что я знал, кто работает в редакции и так далее. Я не могу сказать, что в нашем государстве сейчас существует такой антисемитизм. Возможно, что есть евреи и сейчас на руководящих должностях, никто не запрещает теперь наши организации, которые возникли несколько лет назад, существует свыше ста еврейских организаций на территории современной Беларуси, газета „Авив" выходит, есть другие издания. Каких-либо, в этом отношении, притеснений со стороны государства не существует. Но почему мы говорим об антисемитизме, потому что есть бытовое понятие антисемитизма. То что внедрялось веками, например, что церковь внушала людям, своей пастве, что евреи плохие, они Христа распяли. Есть День Святого Гавриила, и газета „Церковное слово" опубликовала статью, что убили шестилетнего мальчика — еврея, выкачали кровь из него — вот такое злодейство. Естественно, что всё это возбуждает людей, это всё откладывается в сознании, подсознании. У людей возникает мысль, что евреи — это какое-то исчадие ада, среди них иногда могут быть хорошие люди, но в целом — это плохой народ. Но тем не менее этот миф, этот предрассудок очень живуч. Я подошёл к самому главному: чего же я хочу от нашего радимого государства? В своей статье „Мракобесие", в „Народной воле" за 1996 год, я размышлял, откуда на белорусской земле взялись десятки тысяч палачей-добровольцев, которые убивали евреев ? Ведь эти люди выросли не в Германии, они не читали „Mein Kampf" Гитлера. Они пели наши песни: броня крепка и танки наши быстры. Были они и в пионерах, и в комсомоле, но пришли оккупанты и сказали им убивать евреев, и они охотно стали убивать. Откуда это? Есть смысл над этим задуматься... Откуда массовое злодейство? В любой стране есть маньяки, люди с какими-то отклонения от психических норм — это понятно, мы имеем дело с генами — это ещё не до конца изучено медициной, а тут проблема — социальная. Я задался вопросом — а что делает наше государство, чтобы этого не было, как идёт воспитание людей? И я пришёл к выводу, что это воспитание в духе талерантности, уважительности к любому народу у нас поставлено, мягко говоря, плохо, а если более резко сказать — отвратительно. В Беларуси было уничтожено, по последним подсчётам, восемьсот десять тысяч евреев, вдумайтесь в эту цифру. Сейчас в Беларуси десять миллионов, и если уничтожить восемьсот тысяч, а тогда было меньше населения — это уже катастрофа, а для евреев это очень большая катастрофа. Казалось бы Беларусь, которая на себе испытала весь ужас фашистской оккупации, нынешнее правительство республики и нынешний президент должны задуматься о том, чтобы больше такого никогда не было. К великому сожалению, наш президент Лукашенко Александр Григорьевич, заявил о своих симпатиях к Гитлеру, что, дескать, он поднял Германию, но как можно говорить — „поднял"? Он опустил её в бездну

мракобесия, если убийство стало государственной политикой — это что? Поднять или опустить? Сейчас мы общаемся с немцами, вчера беседовали с первым секретарём посольства Германии, немцы сейчас ужасаются, как это могло случиться? Там антисемитизму дан решительный бой, там не допускают фашистских организаций. Германия переболела этой болезнью, и я радуюсь за это государство, очень мудро поступили руководители, которые покаялись, наверное, начиная с Конрада Аденауэра. Это был мужественный акт, они переступили через свои амбиции, а ведь народ был заражён этой болезнью, начиная с юнцов и заканчивая стариками. Задумавшись, что такое фашизм и откуда берётся антисемитизм, приходишь к выводу, что фашизм очень живуч. Если наши власти будут сквозь пальцы смотреть на все эти выходки, то и у нас может быть фашизм. Фашизм — явление интернациональное, а не национальное, и теперь центр фашизма переместился в Россию. Там больше всего выходит антисемитских газет, где-то свыше стапятидесяти, они идут и к нам в Беларусь. Так вот, если сейчас говорить об антисемитизме, то сегодня является объективным то, что мы наблюдаем: вандализм на еврейских кладбищах, увы, имеет место, причём массовый вандализм. В 1991 году, в Борисове, повалено около семидесяти еврейских памятников, в 1994 году — свыше девяноста памятников, осквернена братская могила, поломаны деревца, высаженные в честь праведников, это вообще надругательство над героями белорусского народа. Публикации в газетах: „Знамя юности" за июль 1995 года — появляется статья об убийстве царской семьи, в которой все смертные грехи, касающиеся убийства царской семьи, приписывают евреям. Газета „Семь дней" в 1996 году пишет о чернобыльской катастрофе, и автор Шпадарук утверждает, что это диверсия всех тех, кто посвящён в тайны сионизма, знают, что все сатанинские дни начинаются с 26 апреля, поэтому к этому причастны сионисты, то есть евреи. Как воспринимать это? Я считаю, что это бред и подстрикательство народа. Так же газета „Знамя юности", а также газета „Белоруссия" публикуют откровения Жириновского, без всякого комментария о том, что в Беларуси средства массовой организации захватили бейтаровцы („Бейтар" — это молодёжная сионистская организация). Кстати, сейчас в Беларуси нет этой организации, была какая-то групка, но все они уехали в Израиль. Никакой отповеди не даётся, а идёт вот такая разнузданая пропаганда. Появляются надписи, листовки, открыто продавался ещё недели две назад в магазине на проспекте Скорины 19, целый набор антисемитской литературы. А именно: „Протоколы сионских мудрецов", „Протоколы красных мудрецов", писания Жириновского, газета „Русский взгляд", пропитанная ненавистью не просто к сионистам, а к евреям. Вернёмся к понятию „сионизм", у нас оно было ругательным. Что такое сионизм? Сионизм — это национальное движение еврейского народа, направленное на создание и укрепление еврейского государства, на консолидацию еврейства. Если бы русские, живущие в разных странах, считали бы Россию своей духовной родиной, если бы они хотели приехать в Россию, считалось бы это преступлением? Но сионизм стал бранным словом, появилось какое-то деление на евреев и сионистов. Любой человек, который считает себя евреем, считает Израиль своей духовной, исторической родиной. Израиль — колыбель человечества, по Библии, на горе Синай Моисею даны были десять заповедей, которые стали общечеловеческими. И если в Библии говорится об избранности еврейского народа — это не значит, что он лучше или хуже всех народов, это значит, что всевышним на него была возложена миссия быть примером. Насколько евреи выполняют эту миссию — судить другим. Вот что я думаю об антисемитизме. Я уже не говорю о том, что касается меня. Да, меня это лично каснулось, но я не хочу нагнетать мировую скорбь. Естественно, мне очень жалко дачи, которая была сожжена 1 января этого года, жалко библиотеку, жалко архив, которые там погибли. Потом были надписи, фашистская символика у входа в мою квартиру, наверное, это всё-таки акт запугивания в мою сторону, акт предупреждения. Были анонимные звонки, опять же меня запугивали. Запугать меня — это дело безнадёжное, убить можно, запугать — нельзя. Возвращаясь к этому факту, мне очень прискорбно осознавать, что в некоторых средствах массовой информации появились публикации, которые искажают факты. Так, например, в журнале „Алэф" — это журнал, выходящий в Израиле, появилась такая статейка — „Белоруссия не для евреев". Информация в этой статье поставлена буквально с ног на голову, причём с первых строк. Автор описывает ситуацию, которая якобы связана с событиями, происходящими в редакции газеты „Авив хадаш", которая уже не существует: в неё врываются „боевики" и всё громят. Я в этой статье назван полковником, хотя полковником я никогда не был, у меня звание подполковника. Но не в этом дело, а дело вот в чём, что якобы в Беларуси уже начались погромы. С какой целью писалась эта публикация, зачем? У нас нет погромов на сегодняшний день. Да, мы можем говорить об антисемитизме, мы критикуем наше правительство, хотим, чтобы оно было более целеустремлённым, в этом отношении — это наше право. Но мы не говорим о погромах. Зачем же лгать? Такие сообщения, дескридитируют борьбу с антисемитизмом, это лучший подарок антисемитам. Это — ложь, и как говорил Твардовский: „Одна неправда — нам в убыток". Изви-

ните за резкость, но я считаю автора — борзописцем. Я уже написал отзыв в газете „Авив", возможно будет публикация в одной из республиканских газет. В других средствах массовой информации — телеканал НТВ, радио „Свабода", газета „Имя", „Народная воля" — информация была достаточно объективная. Для вашего сведения, Леонид Левин, а также представитель американской организации, которая называется, по старой памяти, „Национальная конференция в защиту советских евреев", беседовали с министром иностранных дел Иваном Антоновичем, довели до него вот эти факты. Антонович, со слов Левина, возмущался и обещал принять меры. А также было написано заявление за подписью Левина, которое было доведено до администрации президента. После этого заявления исчезла некоторая антисемитская литература. Хотя, например, с моим заявлением насчёт поджёга дачи никто не разбирался, не искал какой-то истины, никто меня не вызывал, во всяком случае, я не удивляюсь. Но если хоть какие-то меры приняты, то можно порадоваться.

Гутарыла Святлана Піскун.

Молодёжный Союз Немцев Беларуси *Хоффнунг*

— независимая молодёжная организация этнических немцев Беларуси зарегистрированная в Министерстве юстиции. Главная цель образования Молодёжного Союза — объединение молодых этнических немцев и немецкоговорящих, развитие тесных дружеских связей и многостороннее сотрудничество с демократическими молодёжными организациями европейских стран.

Наши главные задачи:

Занятия немецким языком; способствование распространению немецкого языка и литературы в Минске и других городах Республики Беларусь; обмен делегациями между республикой Беларусь и европейскими странами; дальнейшее развитие и укрепление культурных и национальных традиций этнических немцев.

Молодёжь немецкого происхождения, а равно и немецкоговорящая, интересующаяся развитием дружеских связей демократических молодёжных организаций как в Республике Беларусь так и за границей, может в возрасте от 16 лет стать членом Молодёжного Союза Белорусских Немцев *Хоффнунг*. Главным руководящим органом является Собрание членов Молодёжного Союза. Рабочим органом — Правление, избираемое Собранием. В Молодёжном Союзе есть упомянутый выше рабочий орган для членов Молодёжного Союза. Мы помогаем нашим студентам найти работу в свободное от учёбы время. У *Хоффнунга* есть своя стенгазета, которая называется *WIR*, и информационные листки для различных встречь и мероприятий. Члены *Хоффнунга* организовывают различные вечера отдыха и походы. Уже больше года члены нашей организации посещают бесплатные занятия намецким языком. Наши члены были на различных европейских встречах и семинарах, где имели возможность общаться с немецкоязычной молодежью из разных стран, работать в различных *Wokshops*, к примеру: работа с молодёжью, журналистика, экология и т.д. Это было очень интересно! Все видели собственными глазами, как наша молодёжь начинает хорошо говорить по-немецки. Такие встречи действуют намного лучше, чем долгие часы учёбы. А главное в этих встречах то, что молодёжь знакомится с европейской культурой, приобретает много друзей из разных стран. Это, мы думаем, очень важно для нашего будущего. Скоро уже полгода существует созданная нами детская воскресная школа. Мы делаем всё сами — уроки немецкого, занятия танцами, игровые занятия для развития нестандартного мышления. И это несмотря на то, что у нас нет своего помещения. Помещение для занятий немецким языком любезно предоставил Международный образовательный центр, помещение для воскресной школы — Центр национальных культур. В настоящее время мы вместе с детьми готовим пасхальный праздник.

Мы искренне желаем Вам успеха
и всего хорошего!

Если у Вас есть вопросы или предложения, мы с удовольствием в вашем распоряжении.
Тел.: 00375 17 2590209 (вечером)

Канферэнцыя ў Котбусе

25—26 верасня 1996 г. у Котбусе (Германія) адбылася міжнародная канферэнцыя пад назвай „Мадэрнізацыя слоўнікавага складу еўрапейскіх нацыянальных і рэгіянальных меншасцяў". Арганізатар канферэнцыі — Котбускае аддзяленне Сербалужыцкага Інстытута.

Як вядома, у Германіі пражывае нацыянальная меншасць — лужычане або лужыцкія сербы. Галоўныя іхныя цэнтры — Баўцэн (нямецк. *Bautzen*, лужыцк. *Budyšin*) і Котбус (нямецк. *Cottbus*, лужыцк. *Chośebuz*). Сербалужыцкі інстытут — гэта навуковая ўстанова. Займаецца ён даследаваннем мовы, гісторыі, этнаграфіі, фальклору лужычан. Загадчык Котбускага аддзялення Сербалужыцкага інстытута — доктар ***Гунтэр Шпіс***.

На канферэнцыі выступілі вучоныя шэрагу краін Еўропы. У дакладах найбольш надавалася ўвагі праблеме слоўнікавага складу літаратурных моваў і мікрамоваў малых народаў і рэгіянальных груп еўрапейскіх краін. Гэта не выпадкова. Слоўнікавы склад адзначаных моўных сістэм звычайна далёкі ад сваёй стандартызацыі. Перш за ўсё гэта датычыцца новых інтэрнацыянальных слоў (неалагізмаў), адпаведнікі якіх не выяўлены ў традыцыйных народных гаворках. Даследчыкі таксама гаварылі пра моўную сітуацыю ў рэгіёнах, якія яны даследуюць.

Шырокаму колу чытачоў мала вядомы тэрмін „літаратурныя мікрамовы". Звычайна літаратурная мова абслугоўвае ўсю нацыю. Напрыклад, беларуская літаратурная мова — беларускую нацыю, расійская — расійскую, чэшская — чэшскую і г.д. Літаратурная ж мікрамова абслугоўвае частку нацыі. Напрыклад, чакаўская літаратурная мікрамова абслугоўвае тых прадстаўнікоў харвацкай нацыі, якія карыстаюцца чакаўскім дыялектам, ніжненямецкая літаратурная мікрамова абслугоўвае носьбітаў ніжненямецкага дыялекта і г.д.

На канферэнцыі былі заслуханы даклады, у якіх ішла гутарка пра пісьмова-кніжныя мовы наступных этнасаў:

1. Фрызы ў Германіі, іх тут усяго каля 20 тысяч. У г.Брэдштэдце існуе навуковая ўстанова — Паўночна-фрызскі інстытут, які даследуе мову, літаратуру, народную культуру фрызаў Германіі. Жывуць яны на паўночным захадзе краіны. Дакладчык — прафесар доктар ***Nils Århammar***. У Нідэрландах фрызы пераважаюць у правінцыі Фрысландыя, дзе іх каля 600 тысяч. Тут існуе Фрызская акадэмія, а таксама Фрызскі інстытут пры Гронінгенскім універсітэце. Дакладчык — ***Hindrik Sijens***.

2. Фарэрцы — асноўнае насельніцтва Фарэрскіх астравоў, аўтаномнага ўтварэння ў складзе Даніі. Фарэрцаў усяго каля 40 тысяч. Дакладчык — ***Jóhan Hendrik W.Poulsen***.

3. Ірландыя — з 1921 г. — дамініён, а з 1949 г. — незалежная дзяржава (рэспубліка). Сітуацыя з ірландскай мовай у Ірландыі нашмат горшая чым, напрыклад, сітуацыя з беларускай мовай у Беларусі. Большасць ірландцаў як у горадзе, так і ў вёсцы пераважна карыстаюцца ангельскай мовай. Калі мова выйшла з ужытку як мова размоўная, яе надзвычай цяжка аднавіць. І ці магчыма аднавіц нагогул? Дакладчык — доктар ***Éamonn Ó hÓgáin***.

7. Валійцы або ўэльсцы — кельцкі народ у Вялікабрытаніі. У гэтай краіне валійцаў каля 700 тысяч, з іх валодаюць валійскай мовай прыкладна 500 тысяч. Цэнтр культурнага і нацыянальнага жыцця валійцаў — універсітэт і нацыянальны музей у Кардзіфе. Істотна падтрымліваюць цікавасць валійскага народа да сваёй культуры, гісторыі нацыянальныя фестывалі — эйстэдфоды. Дакладчык — доктар ***Bruce Griffiths***.

5. Аксітанцы — буйная этнаграфічная група на поўдні Францыі. Носьбітаў аксітанскай мовы каля 10 млн. У XI - XIII стст. на аксітанскай, ці, інакш, правансальскай мове створана багатая літаратура. Гэта так званая паэзія трубадураў. Цяпер кафедры аксітанскай мовы існуюць ва ўніверсітэтах Тулузы, Экса, Манпелье, Бардо. Дакладчык — доктар ***Hervé Lieutard***.

6. Каталонцы — народ раманскай групы, іх 6,5 млн. Жывуць пераважна ў Іспаніі, часткова ў Францыі. У апошняе дзесяцігоддзе адбываецца працэс інтэнсіўнага адраджэння культуры і мовы каталонскага народа. Сталіца Каталоніі — г.Барселона, дзе звыш 2 млн. жыхароў, універсітэт з XV ст., тэатры, музеі, выдавецтвы, шматлікія архітэктурныя помнікі. Дакладчык — ***Montserrat Serra Figueras***.

7. Баскі — старажытны народ Еўропы. Іх мова не роднасная іншым еўрапейскім мовам. Жывуць пераважна ў Іспаніі, часткова ў Францыі. Баскаў налічваецца каля 1 млн. Дакладчык —прафесар, доктар ***Miren Azkarate***.

8. Кашубы — жывуць у нізоўях Віслы, у Гданьскім ваяводстве Польшчы. Іх каля 300 тысяч. Які статус гэтага этнасу і той моўнай сістэмы, якой яны карыстаюцца? Адны лічаць,

што кашубы — гэта этнаграфічная група палякаў, другія — што гэта самастойны народ. На думку адных, кашубы гавораць на самастойнай мове, на думку другіх — на кашубскім дыялекце польскай мовы. Кашубы ствараюць сваю літаратуру, пішуць па-кашубску. Дакладчык — нямецкі вучоны, доктар ***Friedhelm Hinze***.

9. Некалькі стагоддзяў назад частка харватаў пасялілася ў Аўстрыі, у вобласці *Бургеланд*, па-харвацку — *Gradišća*. Іх нашчадкі атрымалі назву — градзішчанскія харваты. На аснове мясцовых гаворак гэтая этнічная група стварыла ўласную літаратурную мікрамову, якая адрозніваецца ад стандартнай харвацка-сербскай ці харвацкай літаратурнай мовы. Дакладчык — магістр ***Jvo Szucsich***.

10. У перыяд сярэднявечча беларусаў і ўкраінцаў нярэдка называлі русінамі. Русінамі яшчэ і зараз называе сябе ўсходнеславянскае насельніцтва, якое кампактна жыве ў паўночна-ўсходняй Славакіі, а таксама нашчадкі перасяленцаў з Карпат, што жывуць у Сербіі і часткова Харватыі. У Сербіі каля 20 тыс. русінаў. На аснове сваіх гаворак яны стварылі стандартную літаратурную мікрамову. На ёй выкладаюць у школах. Існуе багатая мастацкая літаратура, у тым ліку напісаны раманы, выдаюцца газеты, часопісы, вядуцца радыё- і тэлеперадачы. Ва ўніверсітэце ў г. Нові Сад ёсць кафедра русінскай мовы. Дакладчык — прафесар, доктар ***Julian Ramač*** (Юліан Рамач). У Славакіі этнічных русінаў каля 100 тысяч. У Прэшаўскім універсітэце ёсць кафедра русінскай мовы і літаратуры. Варыянт русінскай літаратурнай мікрамовы ў Славакіі створаны на аснове мясцовых гаворак. Дакладчык — дацэнт, доктар ***Juraj Paňko*** (Юры Панько).

У канференцыі прынялі актыўны ўдзел гаспадары — навуковыя супрацоўнікі Сербалужыцкага інстытута. Выступалі з дакладамі і ў дыскусіях: доктар ***Хельмут Енч***, ***Манфрэд Староста***, доктар ***Гунтэр Шпіс***, доктар **Хан Стэнвейк**, ***Ральф Ёлдбацар***, доктар ***Эдуард Вернер***.

Даклад аўтара гэтых радкоў гучаў так: *Вывучэнне лексікі заходнепалескага дыялектнага арэала*. Па-лужыцку: *„Pšepytowanje leksiki podwjacornopoleskego narěcnego areala"*.

Даклад прафесара доктара ***Аляксандра Дулічэнкі*** (Эстонія, Тартускі ўніверсітэт) быў прысвечаны агульным праблемам славянскіх літаратурных мікрамоваў. Іх налічваецца трынаццаць: югаслаўска-русінская, градзішчанска-харвацкая, малізска-славянская (Італія), рэзьянская (Італія), банацка-балгарская, ляшская (Чэхія), прэкмурска-славенская, кашубская, усходнеславацкая, карпата-русінская, кайкаўская (Харватыя), чакаўская (Харватыя), заходнепалеская (Беларусь).

Па розных тэарэтычных праблемах, якія датычацца нацыянальных меншасцяў і іхных моваў, выступіў нямецкі вучоны ***Ronald Lötsch***. Даклад прадстаўніка камісіі Еўрапейскага саюза ***Jan(a) Roukens(a)*** быў прысвечаны праблемам нацыянальных меншасцяў краін Еўрапейскага саюза, перш за ўсё праблеме выжывання іх моваў. Прывяду адну фразу з яго даклада: „Людзі прачнуцца, калі ўбачаць, што мова знаходзіцца ў небяспецы".

З дакладам выступіў таксама маёр ***Uwe Pilz***. Ён выказаў думку, што лужычане могуць з'яўляцца своеасаблівым мостам для розных узаемапаразуменняў паміж немцамі і палякамі. Лужычане —славянскі народ, іх мова блізкая да польскай, многія з іх валодаюць літаратурнай польскай мовай. У той жа час большасць лужычан валодае мовай нямецкай. 28 верасня 1996 г. праведзены круглы стол, на якім удзельнікі канферэнцыі выказалі свае думкі па наступных пытаннях:

1. *Was wird konkret getan, damit Neologismen akzeptiert werden, und wie ist der Erfolg?*

2. *Soll bei der Schaffung von Neologismen die innere Form der Mehrheitssprache als Ausgangspunkt genommen werden, oder soll man sich möglichst weit davon entfernen?*

3. *Unter welchen Umständen sollten alle Funktionsdomänen lexikalisch ausgebaut werden, so daß die Regional- oder Minderheitensprache funktionell der Mehrheitssprache voll entspricht?*

4. *Wann ist es berechtigt, von lexikalischem Sprachverfall zu sprechen, und wann geht es lediglich um einen natürlichen Sprachveränderungsprozeß ?*

1. *Which concrete measures are taken to secure the acceptance of neologisms? How succesful are these measures?*

2. *Should the inner form of the majority language be taken as a point of departure when coining neologisms for the minority language or, on the contrary, should one create as much distance as possible between them?*

3. *Under which circumstances should the vocabulary of the minority language be extended to all functional domains?*

4. *At which point is justified to speak of linguistic decay in respect to the lexical domain? Under which circumstances we are only confronted with natural language change?*

Фёдар Клімчук

ЗЬВЕСТКІ ПРА АЎТАРАЎ

Ігар Іваноў: нарадзіўся ў 1974 г. у мястэчку Расоны Віцебскай вобласьці. Сёлета заканчвае гістарычны факультэт БДУ. З 1994 г. — рэдактар выдавецтва „УНІЯ”.

Эммануил Григорьевич Иоффе: академик Международной Академии изучения национальных меньшинств, профессор Белорусского государственного педагогического университета им. М.Танка, доктор исторических наук.
(220006, Минск, пр.Скорины, 39-90, тел. 233-23-79)

Вячеслав Дмитриевич Селеменев: директор Национального архива Республики Беларусь, кандидат исторических наук.
(220030, Республика Беларусь, Минск, ул. Восточная, д. 50, кв.93 тел. 222-32-29)

Екатерина Сергеевна Прокошина: ведущий научный сотрудник Института философии и права НАН Беларуси, кандидат философских наук.

Татьяна Петровна Короткая: старший научный сотрудник Института философии и права НАН Беларуси, кандидат философских наук.

Аляксандра Верашчагіна: нарадзілася ў Менску ў 1961 г. Скончыла гістарычны факультэт БДУ. Кандыдат гістарычных навук (1989 г.). Працуе навуковым супрацоўнікам ІМЭФ НАН Беларусі. Займаецца вывучэньнем канфэсійнай структуры і канфэсійнай гісторыі Беларусі.

Галіна Вітальеўна Гусакова: асьпірантка катэдры археалёгіі, этнаграфіі і дапаможных дысцыплінаў гістарычнага факультэта БДУ. Нарадзілася ў Менску ў 1966 г. Скончыла БДУ у 1988 г. Дасьледуе этнічную гісторыю кельцкіх народаў.

Вольга Аляксандраўна Сабалеўская: асьпірантка катэдры гісторыі Беларусі Гродзенскага дзяржаўнага ўнівэрсытэта. Нарадзілася ў Гродна ў 1974 годзе. Скончыла факультэт гісторыі і культуры ГДУ (1996). Дасьледуе гісторыю гэбрайскай супольнасьці Беларусі ў канцы XVIII – XIX стагодзьдзях.

Фёдар Данілавіч Клімчук: супрацоўнік Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі, удзельнік канфэрэнцыі ў Котбусе.

Ле Прынц. Гэбрай у нацыянальным строі. 1766.